

prameny & studie 72

NÁRODNÍ
ZEMĚDĚLSKÉ
MUZEUM

**NÁRODNÍ
ZEMĚDĚLSKÉ
MUZEUM**

**prameny
& studie** **72**

NÁRODNÍ ZEMĚDĚLSKÉ MUZEUM, s. p. o.
2022

ISSN 0862-8483

*Časopis vychází za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Časopis vychází dvakrát ročně

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

© Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2022
ISSN 0862-8483

Obsah

ÚVODEM.....	7
ODBORNÉ ČLÁNKY	
<i>Zdeněk Novák, Roman Zámečník, Andrea Volfová</i> Návrh právní úpravy efektivní péče o kulturní krajinu Proposal of Legislative Amendment of Effective Care of Cultural Landscape.....	11
<i>Zdeněk Novák</i> Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem Landscape for the Breeding and Training of Ceremonial Carriage Horses in Kladruby nad Labem	41
<i>Pavel Novák</i> Vliv chovu hospodářského zvířectva na proměny krajiny The Impact of Animal Husbandry on Changes in the Landscape	73
<i>Pavel Mašláň</i> Podíl salašnictví na utváření valašské krajiny The Effect of Mountain Sheep Farming on the Formation of Landscape in the Valašsko Region.....	85
<i>Lucie Kubásková</i> Produkce, zpracování a konzumace masa jako specifické téma národní gastronomie Meat Production, Processing, and Consumption as a Specific Theme of National Gastronomy	109
<i>Jitka Sobotková</i> Kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřením na zpracování produktů živočišné výroby Culinary Heritage of Bohemia, Moravia, and Silesia with Focus on the Processing of Animal Husbandry Products	125

MATERIÁLOVÉ STUDIE

Michal Milerski

O ovcích (zejména valašských), lidech (například o J. G. Mendelovi)
a jejich společné cestě dějinami
On Sheep (especially from Valašsko Region), People (for instance J. G. Mendel),
and Their Joint Journey Through History **141**

Jiří Machek

Chov a výcvik starokladrubských koní v Kladrubech nad Labem
a Slatiňanech
Breeding and Training of Kladruher Horses in Kladruby nad Labem
and Slatiňany **155**

Pokyny pro autory **167**

Redakční rada **177**

Autoři textů **179**

Úvodem

Zkoumání využití přírodního prostředí, jeho přizpůsobování potřebám člověka a péče o výsledek těchto aktivit, tedy o krajinu, od počátku neolitické kultury do současnosti, je jedním z poslání Národního zemědělského muzea.

Předkládané číslo se zabývá zejména chovem hospodářských zvířat a jeho vlivem na krajinu. Impulzem k vytvoření některých příspěvků byla odborná konference *Vliv chovu hospodářských zvířat na krajinu*, která proběhla 22. září 2022 v Boskovicích. Konference se snažila dotknout se jednotlivými příspěvky letmo toku energie, která dopadá na Zemi, je zachycována zelenými rostlinami, jež jsou základem téměř všech potravních řetězců, je ukládána do plodů a plodin, které jsou součástí lidské výživy, nebo do zelených částí rostlin, jež slouží jako potrava pro chov hospodářských zvířat, zejména pasterveckým způsobem. Ta se pak stávají zdrojem pro potravinářství a gastronomii. Tento koloběh, protože jej denně prožíváme, jsme přestali vnímat jako něco mimořádného, životadárného.

Pastervectví utváří krajinu po svém, někdy pozitivně zvyšováním diverzity prostředí (což v našich podmínkách znamená rozšiřování bezlesí), někdy negativně (lesní pastva natolik poškozovala hospodářsky žádoucí vývoj lesních společenstev, že je od vlády královny a císařovny Marie Terezie regulována). Krajina poznamenaná chovem hospodářských zvířat zpravidla sleduje pouze účelové cíle: co nejkvalitnější pastviny a louky jako zdroj sušené píce. Stromy (hlavně lípy a jilmy) pěstované v řídkých sponech, pod nimiž se také páslo (stromovky), jako zdroj tzv. letniny (usušené menší větve listnatých stromů i s listy) postupem času z krmivové základny chovu hospodářských zvířat vymizely.

S intenzifikací zemědělství počátkem 19. století stoupala potřeba statkových hnojiv. Jak doložil příspěvek *Vliv chovu hospodářského zvířectva na proměny krajiny*, rozvoj chovu skotu ustájeného na podestýlce (méně koní a ovcí) nebyl vyvolán rostoucí spotřebou hovězího masa, ale právě potřebou hnoje užívaného pro okopaniny v rámci tzv. norfolkského osevního postupu. V krajině se tak objevila řada kravínů, některé od významných architektů (např. od Josepha Hardtmutha), tehdy považovaných za velkokapacitní. Tento trend v našich podmínkách stoupal až do druhé poloviny 20. století a v jeho důsledku z krajiny družstev a státních statků téměř vymizela stáda pasoucího se skotu.

Ve vzácných případech získala krajina i budovy pro chov hospodářských zvířat umělecký charakter. Příkladem takového okrasného statku (ferme ornée) je krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem, zapsaná v roce 2019 na Seznam světového dědictví UNESCO. Lednicko-valtický areál,

zapsaný na tento seznam již v roce 1996, je jiným příkladem krajiny ovlivňované mj. chovem hospodářských zvířat. Ze srovnání péče o tyto dvě krajiny vychází příspěvek *Návrh právní úpravy efektivní péče o kulturní krajinu*.

Je samozřejmou skutečností, která však nyní velké části veřejnosti uniká, že fotosyntéza a její produkty, o které pečuje zemědělství a chovatelství a snaží se přírodní procesy zefektivnit šlechtěním, dovednostmi a aplikací znalostí (či jak se dnes rádo užívá know-how) a technologiemi, cílí mj. k výrobě surovin využitelných v potravinářství a vhodných pro gastronomii. Tohoto tématu se dotýkají články *Kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřením na zpracování produktů živočišné výroby* a *Produkce, zpracování a konzumace masa jako specifické téma národní gastronomie*.

Vážení čtenáři, věřím, že tak jako v předchozích číslech časopisu *Prameny* a studie najdete i zde rozšíření svých vědomostí a inspiraci pro vlastní vědeckou práci. Tím i toto číslo splní svůj účel.

Zdeněk Novák
Generální ředitel NZM

ODBORNÉ ČLÁNKY

Návrh právní úpravy efektivní péče o kulturní krajinu

Proposal of Legislative Amendment of Effective Care of Cultural Landscape

Zdeněk Novák, Roman Zámečník, Andrea Volfová

Abstrakt: Péče o kulturní krajinu vyžaduje multidisciplinární přístup, který se v současné společnosti přes veškerý pokrok a vzdělání jednotlivých aktérů paradoxně nedaří zvládnout na odpovídající úrovni. Stále totiž přetrvává vyhraněný resortní přístup ochrany a péče o jednotlivé složky (přírodní, kulturní) krajiny, což mnohdy vede k jejímu hodnotovému ochuzování. Článek si klade za cíl, v souladu s Usnesením vlády ČR č. 266 (opatření č. 3.1.2)¹ a po vzoru zákona č. 114/1992 Sb., navrhnout právní úpravu zákona č. 20/1987 Sb. tak, aby se zefektivnil výkon státní památkové péče pro úsek krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty (krajině památkové zóny).²

Summary: Conservation of a cultural landscape requires a multidisciplinary approach, something that is paradoxically even in today's society – despite all the progress and education of individual actors – still hard to achieve on a satisfactory level. There still persists a compartmentalised, resort-based attitude to the protection and care for the particular elements (natural, cultural) of a landscape, which often leads to a reduction of its value. The aim of this article is to propose – in accordance with the Czech Government Resolution No. 266 (measure No. 3.1.2) and following the example of Act No. 114/1992 Coll. – an amendment to Act No. 20/1987 Coll., On state monument care, aimed at streamlining the execution of heritage care in the area of landscape units of a significant cultural value (landscape heritage zones).

Klíčová slova: kulturní krajina; krajinná památková zóna; ochrana; státní památková péče; zákon č. 20/1987 Sb.; kulturně-historické hodnoty.

Keywords: cultural landscape; landscape heritage zone; protection; state heritage care; Act No. 20/1987 Coll.; cultural and historical values.

Příspěvek vznikl v rámci řešení výzkumného projektu financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury s názvem Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem (identifikační kód DG20P02OVV012).

1 Usnesení vlády České republiky ze dne 15. dubna 2015, č. 266 k návrhu Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025), opatření č. 3.1.2 Legislativně zajistit odpovídající správu vybraných území se soustředěnými kulturními hodnotami.

2 Článek vznikl v rámci řešení výzkumného projektu Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem (identifikační kód DG20P02OVV012), financovaného prostřednictvím Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury, který společně řeší Národní zemědělské muzeum a Česká zemědělská univerzita v Praze.

Úvod

Definovat kulturní krajinu³ je velmi složité, téměř tak složité jako definovat kulturu. Obecně se má za to, že je to krajina ovlivněná civilizací. Někteří autoři⁴ ovšem nesouhlasí ani s termínem kulturní krajina. Místo něj doporučují termín historická krajina, historická a kulturní krajina nebo prostě krajina. Pokud přijmeme dělení dějin na prehistorické a historické (= zachycené historiky), je zřejmé, že termín historická krajina může postihovat tu fázi, která souvisí s psanými dějinami.⁵ Proto se termín kulturní krajina jeví jako obecnější a jako takový je následně používán a v kontextu dějin zahradní a krajinářské tvorby řazen na rovinu s pojmem díla zahradního a krajinářského umění (obecně památky zahradního umění).

Péče o kulturní krajinu navázala na péči o urbanistické soubory⁶ a její uzákonění v zákoně o státní památkové péči (č. 20/1987 Sb.) bylo ve své době ojedinělým legislativním krokem v rámci celého kulturního světa.⁷ Aplikace zákonné dispozice však byla silně navázána na model veřejné správy, jenž počítal s okresními národními výbory, transformovanými v roce 1990 na okresní úřady se stejnou územní působností.⁸ Po zániku okresních úřadů se dosud nepodařilo vytvořit funkční model péče o chráněnou kulturní krajinu, a to ani v případě Lednicko-valtického areálu.⁹

Historie ochrany

Díla zahradního a krajinářského umění se stala předmětem zájmu památkové péče poměrně pozdě, a to nejen u nás, byť samozřejmě i zde jsou výjimky. Např. v Rakousku byl Referát pro historické zahrady při Památkovém úřadě založen až v roce 1986 a teprve v roce 1999 byla zákonnou normou ukončena diskuze o tom, že mohou být

3 Krajina je definována zákonem č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, jako „část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“.

4 Kultúrtáj, történeti táj, műemlékvédelem: nemzetközi tudományos tanácskozás = Cultural landscape, historic landscape, monument protection: International scientific conference, Budapest – Keszthely 1993, júnus 7.–11. [ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság]; dostupné online: <<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>> [4. 7. 2021]; PÁSKOVÁ, Martina – ZELENKA, Josef, Krajina vyhledávaná, konzumovaná či tvořená cestovním ruchem?, Geografické rozhledy: Kartografie 16, 2007, s. 6–9; Memorandum sympózia Architektonické dědictví krajiny, Cheb, 21.–23. 9. 2006, dostupné online: <<https://www.archiweb.cz/n/domaci/obnova-dialogu-historickyh-objektu-a-krajiny>> [21. 11. 2022].

5 K tomu blíže viz NOVÁK, Zdeněk, Rekonstrukce historických zahrad a péče o kulturní krajinu po 2. světové válce v Československu, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Sborník příspěvků z konference, Zahradně-architektonická tvorba 20. století v Československu I., Praha 2019, s. 152–165.

6 K tomu blíže viz např. VOŠÁHLÍK, Aleš, Městské památkové rezervace, [Praha] 1990.

7 Např. v Maďarsku nejsou dodnes kulturní krajiny chráněny *per se*, takže např. Puszta, zapsaná jako kulturní krajina na Seznam světového dědictví (podrobnosti dostupné online: <<https://whc.unesco.org/en/list/474>> [4. 7. 2021]), je v Maďarsku chráněna pouze podle předpisů na ochranu přírody.

8 S výjimkou okresů Šumperk a Bruntál, z jejichž území byl v roce 1996 vyčleněn okres Jeseník.

9 Jako následovánímohodný příklad může nyní sloužit krajina národního hřebčína (chráněna jako součást NKP Hřebčín v Kladrubech nad Labem) ležící v KPZ Kladrubské Polabí, ovšem v kontextu krajinných celků s výjimečnou majetkovou správou (takřka celá krajina národního hřebčína je ve správě jednoho státního subjektu).

1 Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladruhoch nad Labem zapsaná na Seznamu světového dědictví od roku 2019. Pohled od jihozápadu zachycuje tři typické zóny krajiny. V popředí pás parkově upravené krajiny (park Mošnice), uprostřed pastevní pás, v pozadí pás hospodářského lesa, vpravo nahoře budovy Dvora Kladruhy s červenými střechami, důsledně maskované výsadbou stromů. Krajina udržovaná jedním zodpovědným správcem (Národní hřebčín Kladruhy nad Labem) neztrácí své hodnoty, pro které je předmětem veřejného zájmu. Zdroj: foto Jiří Podrazil (2021).

díla zahradního a krajinářského umění kulturními památkami, třebaže jsou vytvořeny z rostlin, které jsou dílem přírody, nikoli lidským.¹⁰

První skutečné zajištění ochrany památek právním předpisem se podařilo prosadit u objektů podléhajících zákonu o první pozemkové reformě z roku 1919.¹¹ Pozemkový úřad na základě tzv. přidělového zákona z roku 1920¹² stanovil novým majitelům závazky týkající se památkové ochrany, včetně ochrany přírody a krajinného rázu. Jejich návrh připravili odborní pracovníci Státního památkového ústavu.¹³

Po celé období první republiky se nepodařilo prosadit schválení památkového zákona.¹⁴ Zemský památkový úřad byl přejmenován na Státní památkový úřad se sídlem v Praze podřízený Ministerstvu školství a národní osvěty. Po reorganizaci roku 1928 příslušela správa památek V. odboru národní osvěty. V jeho rámci působilo oddělení spravující oblast památkové péče a zároveň i ochranu přírody.¹⁵ V roce 1920 pak vznikl samostatný Státní památkový úřad v Brně.¹⁶ Již v té době se do hledáčku „památkářů“ dostávají také díla zahradního a krajinářského umění. Zatímco formální kompozice jako Květná zahrada v Kroměříži byly vnímány především jako památky historické, v krajinářských kompozicích často vstupoval do popředí aspekt přírodní, a to zejména ochrana starých stromů.¹⁷

O výraznou podporu a vyzdvihnutí důležitosti děl krajinářského umění se zasloužil Zdeněk Wirth,¹⁸ který upozornil, že uměleckou, a tím pádem i historickou, hodnotu mají i díla ztvárněná krajinářským způsobem a že jejich vývoj kopíruje vývoj architek-

10 To ovšem nebrání tomu, aby řada starých rakouských zahrad a krajinářských celků nebyla v relativně dobrém stavu (Schönbrunn, Laxenburg, Belveder, Mirabell). Na druhou stranu řada zahrad chráněných jako součásti přírody zanikla (např. Bruck an der Leitha).

11 Zákon č. 215 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového, ze dne 16. dubna 1919.

12 Zákon č. 81/1920 Sb., kterým se vydávají po rozumu §-u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabraně půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě (Zákon přidělový) ze dne 30. ledna.

13 Zákon č. 80/1920 Sb. z. a n.: „Při sdělávání plánu přihlížej pozemkový úřad k tomu, aby přidělem nebyly rušeny krásy přírodní a ráz krajinný a aby nevzaly újmy památky přírodní, historické a umělecké. Pozemkový úřad může k tomu cíli svoliti, aby plochy, které jsou věnovány parkům, přírodním parkům, které slouží jinak k okrase krajiny, nebo jejichž účelem jest zachovati ukázkou původního rázu krajinného, nebo zajistiti a ochrániti historické památky a jejich okolí s nimi úzce souvisící, vlastníku byly ponechány vedle výměry půdy, která podle § 11 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., může býti propuštěna dosavadnímu vlastníku ze záboru, jestliže vlastník podrobí se podmínkám stanoveným pozemkovým úřadem v dohodě se zúčastněnými ministerstvy, pokud se týká přístupnosti oněch míst obecnostvu, pracovníkům vědeckým a uměleckým, nebo používání jejich k účelům lidumilným (§ 20). Úřad pozemkový může ustanoviti zvláštní řád o hospodaření na nedělu, zvláště pak také co do členství v některých družstvech, ochrany památek přírodních a uměleckých, zachování krajinného rázu a krajinných zvláštností při stavbách, pojištění proti škodám a na život a t. p. (odst. 1, § 50). Na zachování tohoto řádu dozírá úřad pozemkový“ (odst. 2, § 50).

14 K tomu viz např. UHLÍKOVÁ, Kristina, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939): doplněno bibliografií Wirthova díla, Praha 2010.

15 UHLÍKOVÁ, Kristina, Národní kulturní komise 1947–1951, Praha 2004, s. 17.

16 ŠTONCNER, Petr, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938, Zprávy památkové péče, 2004, 64, č. 5, s. 427.

17 KŘESADLOVÁ, Lenka, Metodické přístupy k rekonstrukcím historických zahrad ve 20. století, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Sborník příspěvků z konference, Zahradně-architektonická tvorba 20. století v Československu I., Praha 2019, s. 166–175.

18 K němu blíže viz např. ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina (edd.), Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby, Praha 2011.

2 Dvůr Kladruby stojí v centru krajinářské kompozice. Ze stáje chovných klisen s Branou křížení vybíhají tři kompoziční osy – směrem ke dvoru Františkov, k Řečanům nad Labem a ke dvoru Josefov. Stavební soubor korunuje stáj plemeníků. Důkladná péče se projevuje na vzhledu krajiny, který pak dobře ilustruje hodnoty, pro něž byla krajina zapsána na Seznam světového dědictví. Zdroj: foto Jiří Podrazil (2021).

tury.¹⁹ Studoval tuzemské zahrady, parky a krajinářské celky, jejich umělecké a stylové zařazení, porovnával je s podobnými díly po celé Evropě.²⁰ Na nenahraditelnost působení původních děl zahradního a krajinářského umění upozorňoval i jeho přítel a kolega Jan Ješek Hofman, ředitel Vládního komisariátu pro zachování památek na Slovensku (1922–1938).²¹

Po únoru 1948 se stát stal vlastníkem všech historicky cenných objektů a hledalo se pro ně nové využití. Již v roce 1947 vzniká mimo působnost památkového úřadu Národní kulturní komise pro správu kulturního majetku vedená Zdeňkem Wirthem (1878–1691). Už na prvním zasedání komise (18. 2. 1947) byla řešena také problematika zahrad a parků, kdy na dotaz, zda budou při zámcích též spravovány parky, Zdeněk Wirth odpověděl, že parky nelze administrativně oddělit od zámku. Také se uvažovalo o ochraně cenných krajinných celků, především bývalých panství Břeclav, Lednice a Valtice. V roce 1946 byla do zámku v Lednici svolána schůze, jejíž rozhod-

19 Tamtéž, s. 45–53.

20 Tamtéž, s. 9–28.

21 Badatelna.eu. Literární archiv Památníku národního písemnictví. Hofman, Jan Ješek, dostupné online: <<http://www.badatelna.eu/fond/2847/uvod/>> [4. 7. 2021].

3 Lednicko-valtický areál zapsaný na Seznamu světového dědictví od roku 1996. Centrální část krajiny uchovává doklady o inovacích postupně zaváděných v minulosti v hospodářství (vinohrady, rybníky, lesy z introdukovaných i domácích dřevin). Vzorně hospodařicímu celku byl pomoci alejí – na snímku centrální Valtická (Bezručova) alej – a lesních průseků vtisknut řád, který v 19. století zjemnily parkové úpravy na březích rybníků a kolem nově vystavěných zámečků a chrámů. Zdroj: foto Roman Zámečník (2015).

nutí vyznělo v tom smyslu, že je nezbytné, aby tato oblast zůstala zachována jako celek. Veškeré výnosy z hospodářské činnosti pak měly být použity k jejímu udržování. Směrnici pro toto hospodaření zajišťované Státními lesy a statky mělo vypracovat kuratorium odborníků.²² S obdobným postupem se počítalo v Ratibořicích (údolí Úpy s přilehlým lesem), v háji Chropotín a Mochově u Opočna.²³

Paradoxně byla díla zahradního a krajinářského umění nejprve chráněna zákonem č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody. Paragraf 5 v odstavci 2 totiž stanovil: „*Parky a zahrady významné s hlediska vědeckého, historického nebo uměleckého lze prohlásit za chráněné parky a zahrady.*“ A až poté zákonem č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, který přinesl zřejmě vyčerpávající definici památky, totiž že památkou je „*kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.*“²⁴ Chráněno zákonem bylo i to, co nikde zapsáno

22 Autorům článku se nepodařilo zjistit, zda taková směrnice byla skutečně tehdy vytvořena, a ani jména odborníků, kteří měli směrnici vypracovat.

23 UHLÍKOVÁ, K., Národní kulturní komise 1947-1951, c. d., s. 97.

24 Tehdejší zákon 141/1950 Sb., občanský zákoník, však neznal pojem statek, natož kulturní statek. To způsobilo jistý chaos, protože pozemky a stavby byly věcmi nemovitými, nikoli statky. Pak se mohlo stát, že do Státního seznamu bylo zapsáno např. Staroměstské náměstí, jež je z obecného hlediska navýsost kulturním statkem, ale není věcí. Zápisy byly prováděny z administrativních, nikoli konstitutivních důvodů.

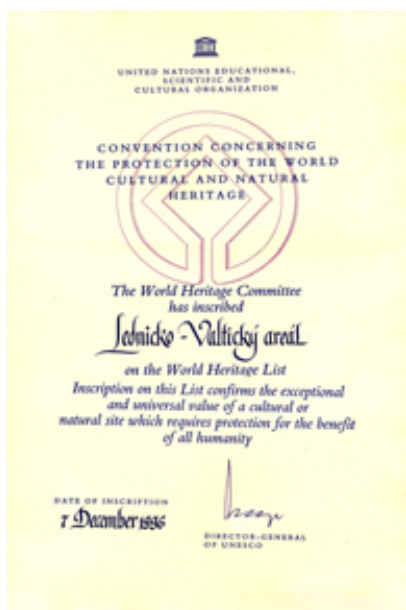

- 4 Pohled z Památníku otci a bratřím (Kolonády) na město Valtice, které stojí v centru krajinné struktury. Odtud vyběhají hlavní osy, které organizují krajinu. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

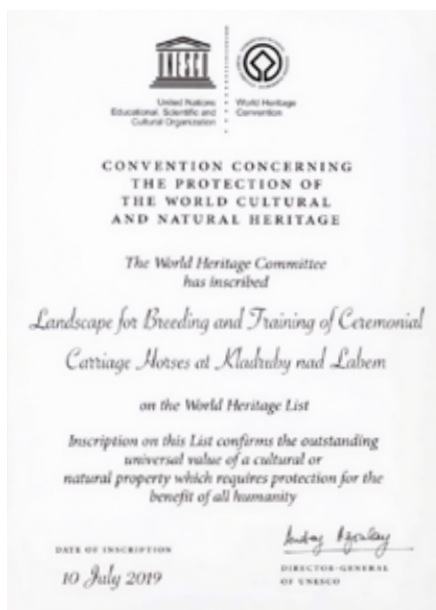
nebylo. Kulturní památky tehdy tvořily nespočítatelnou množinu věcí. Jak bylo možné takové právo vůbec vymáhat? Navíc, když zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, nestanovil žádné sankce za porušování svých ustanovení.

Ustanovením zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, byl podle § 19 zřízen Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP). Na úseku státní památkové péče ústav podle odst. 2 organizoval a prováděl výzkum, průzkum, dokumentaci, vědecké hodnocení a popularizaci památek, řešil otázky teorie a praxe ochrany, konzervace, obnovy a kulturního využití památek, včetně poskytování odborné a metodické pomoci při provádění památkové péče, zejména u národních kulturních památek, jakož i při plnění mimořádně významných úkolů konzervace, obnovy a kulturního využití památek. Na úseku státní ochrany přírody ústav podle odst. 3 hodnotil, popřípadě vypracovával odborné podklady pro jednání a rozhodování orgánů státní ochrany přírody, poskytoval jim odbornou a metodickou pomoc, organizoval a prováděl výzkum, průzkum, bádání a dokumentaci, zejména pokud šlo o přírodu jako celek a její části lidskou činností nedotčené nebo jen málo dotčené, o vliv lidské činnosti na přírodu a o čelení nepříznivým vlivům lidské činnosti, zvláště pak výzkum, průzkum a dokumentaci chráněných částí přírody, biologie chráněných druhů organismů a výzkum a přírodovědeckou dokumentaci území velkých staveb a průmyslových oblastí.

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který nahradil zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, definici věcně převzal, právně však kulturní památky vymezil tak, že ochrany požívaly a požívají pouze věci prohlášené Ministerstvem kultury za kulturní památky. Definice je natolik obecná, že postihuje všechny druhy památek, a tedy i památky zahradního a krajinářského umění. Navíc tento zákon stanovil

- 5 Listina potvrzující zápis Lednicko-valtického areálu na Seznam světového dědictví v roce 1996.
Zdroj: foto Obecní úřad Hlohovec.

- 6 Listina potvrzující zápis Krajiny pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem na Seznam světového dědictví v roce 2019.
Zdroj: foto Národní hřebčín Kladruhy nad Labem.

možnost chránit i kulturní krajiny (§ 6: „[...] nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury [...] prohlásit opatřením obecné povahy za památkovou zónu [...]“). Ve srovnání s právní úpravou v okolních zemích šlo o významně progresivní krok, navazující na stejně pokrokovou ochranu urbanistických celků podle dřívější právní úpravy (zákon č. 22/1958 Sb.). Následně zpracovali experti (Olga Bašeová, Aleš Vošahlík²⁵) klasifikaci různých typů kulturní krajiny, které se vyskytují v České republice. Krajinu rozdělili do pěti typů,²⁶ přičemž zvažovali i kvantitativní hlediska (velikost krajinných částí), která se však dnes jeví jako překonaná. Je potěšitelné, že již „tak dávno“ vytvořili kategorie, jež v zásadě respektují typologii rozpracovávanou od roku 1998 a posléze publikovanou Centrem světového dědictví (World Heritage Centre, Operational Guidelines 2008, Annex 3).²⁷

25 Text nebyl dříve publikován, autor článku získal od jeho tvůrců v roce 1995 opis.

26 Oblasti kultivované krajiny s charakteristickou sídelní strukturou; Krajinné kompozice a systémy vázané na architektonické soubory; Hospodářské feudální celky v zemědělské krajině; Kultivační a technické zásahy člověka do krajiny; Kulturně-historicky významná území.

27 NOVÁK, Z., Rekonstrukce historických zahrad, c. d., s. 152–165.

Dnešní stav

Péče o kulturní krajinu vyžaduje multidisciplinární přístup,²⁸ který se v současné společnosti přes veškerý pokrok a vzdělání jednotlivých aktérů paradoxně nedaří zvládnout na odpovídající úrovni. Stále přetrvává resortní přístup, který pomalu ničí jedinečné hodnoty kulturní krajiny, zejména její umělecké složky (nejcitlivější situace je u exotických introdukovaných dřevin a jiných rostlin). Přes to všechno je kulturní krajina na území Česka stále ještě mimořádně hodnotná. O čemž svědčí mimo jiné to, že již tři území, chráněná podle ustanovení zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, jsou zapsána na Seznamu světového dědictví. Jde o Lednicko-valtický areál na jižní Moravě, Hornický region Erzgebirge/Krušnohoří a Krajinu pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem. Tato území reprezentují světové veřejnosti hodnoty zdejší kulturní krajiny. Její ochrana má dlouhou tradici sahající až do 18. století. Privátní iniciativy vlastníků půdy převzal po roce 1918 stát a v roce 1956 kodifikoval ochranu přírody, včetně „vzhledu krajiny“, zákonem č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody. V roce 1987 se množina dosud chráněných částí krajiny, vymezená zákonem č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody, tj. národní parky, chráněné krajinné oblasti, státní přírodní rezervace, chráněná naleziště, chráněné parky a zahrady a chráněné studijní plochy, rozrostla o novou kategorii, obecně nazývanou krajinné památkové zóny. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, totiž stanoví v odst. 1 § 6: „Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit opatřením obecné povahy za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.“ V České republice je dnes za krajinnou památkovou zónu prohlášeno 26 krajinných celků.²⁹ Na základě vyhlášek Ministerstva kultury³⁰ vznikly krajinné památkové zóny Bojiště bitvy u Slavkova (1992),

28 Péče o krajinu musí z povahy věci vycházet z komplexního působení různých právních předpisů. Péče o kulturní krajinu není z působnosti obecných předpisů vyňata. Problematiky krajiny se dotýkají: zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů; vyhláška č. 66/1988 Sb., k provedení zákona o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 289/1995 Sb., o lesích a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 254/2001 Sb., o vodách a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (vodní zákon); zákon č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů (stavební zákon); zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů; směrnice 92/43/EHS, o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin; vyhláška č. 166/2005 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů, v souvislosti s vytvářením soustavy NATURA 2000, ve znění pozdějších předpisů, jimiž se provádí zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve vztahu k ochraně Evropsky významných lokalit; zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství, ve znění pozdějších předpisů (horní zákon).

29 K tomu blíže viz KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra – SALAŠOVÁ, Alena – VOREL, Ivan – WEBER, Martin, Krajinné památkové zóny České republiky, Praha 2015. Výčet v ní uvedených krajinných památkových zón není kompletní, protože v době vydání knihy ještě nebylo vyhlášeno Kladrubské Polabí.

30 Vyhláška č. 475/1992 Sb., o prohlášení území bojiště bitvy u Slavkova za památkovou zónu; Vyhláška č. 484/1992 Sb., o prohlášení lednicko-valtického areálu na jižní Moravě za památkovou zónu; Vyhláška č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny; Vyhláška č. 157/2002 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny.

7 Kompoziční úprava v okolí rybníků v Lednicko-valtickém areálu je dobře patrná ještě na leteckých snímcích ze 30. let 20. století. Zdroj: foto Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad generála Josefa Churavého, inv. č. 1578.

Lednicko-valtický areál (1992), Osovsko (1996), Žehušicko (1996), Novohradsko (1996), Římovsko (1996), Orlicko (1996), Libějovicko-Lomecko (1996), Chudenicko (1996), Plasko (1996), Valečsko (1996), Území bojiště u Přestanova, Chlumce a Varvažova (1996), Lembersko (1996), Zahrádecko (1996), Bojiště u Hradce Králové (1996), Slatiňansko-Slavicko (1996), Náměšťsko (1996), Čimelicko-Rakovicko (2002) a Vranovsko-Bítovsko (2002). Od roku 2014 vyhláší Ministerstvo kultury krajinné památkové zóny opatřením obecné povahy.³¹ Takto vznikly v roce 2014 krajinné památkové zóny Hornická kulturní krajina Abertamy – Horní Blatná – Boží Dar, Hornická kulturní krajina Háj – Kovářská – Mědník, Hornická kulturní krajina Krupka, Bečovsko, Hornická kulturní krajina Jáchymov, v roce 2015 Kladrubské Polabí a v roce 2021 Žatecká chmelařská krajina. V modelu veřejné správy platném v době vyhlášení zákona č. 20/1987 Sb. a po změně společenského uspořádání (po roce 1989) předpokládal zákonodárce správu území krajinných památkových zón prostřednictvím okresních správních úřadů. Vzhledem k tomu, že do roku 1990 nebyla žádná krajinná památková zóna vyhlášena, nejsou z tohoto období s okresními národními výbory zkušenosti. Okresní úřady se ukázaly jako funkční nositelé správy krajinných památkových zón, i když některé (např. Bojiště bitvy u Slavkova) ležely na území dvou okresů.³² Po zrušení okresních úřadů k 31. 12. 2002 se dosud nenalezl obdobně efektivní model správy těchto hodnotných území.

31 V českém právu (§ 171–174 správního řádu) je opatření obecné povahy vymezeno jako správní akt s konkrétně vymezeným předmětem a s obecně určenými adresáty (nikoli s konkrétními adresáty a abstraktním předmětem). Vztahuje se tedy vždy k určité konkrétní situaci v oblasti veřejné správy, přičemž okruh adresátů je vymezen obecně, nelze je předem a kompletně určit. Od právního předpisu se liší tím, že není obecné, upravuje jedinečnou věc, a od rozhodnutí se liší zase tím, že nesměřuje vůči konkrétní osobě (osobám).

32 Např. Okresní úřad Břeclav ještě v roce 2002 vložil přes 20 milionů Kč do péče o krajinu Lednicko-valtického areálu.

8 Absence zodpovědného správce krajiny způsobuje nedostatečnou péči o Lednicko-valtický areál, která je patrná i v určujících částech památkové zóny. Zde postupně zarůstající louka náletovými dřevinami v okolí Chrámu boha slunce Apollona. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

Na tuto skutečnost reagovala vláda³³ ve Státní kulturní politice na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025), kde v opatření č. 3.1.2 stanovila úkol „*legislativně zajistit odpovídající správu vybraných území se soustředěnými kulturními hodnotami*“, s následujícím zdůvodněním: „*Krajinné památkové zóny nemají ve stávajícím modelu veřejné správy zajištěnou efektivní správu. Přestože u Lednicko-valtického areálu, kulturní krajiny zapsané na Seznam světového dědictví, pracuje na základě usnesení vlády č. 769/2004 k návrhu na vytvoření mezioborové pracovní skupiny ke koordinaci budoucího rozvoje území Lednicko-valtického areálu a zajištění péče o jeho přírodní a kulturní hodnoty a k návrhu pravidel jejího působení, zvláštní koordinační skupina, dodnes se nepodařilo nastavit efektivní systém správy tohoto cenného území. Zkušenost ukazuje, že bez vytvoření zvláštní územní správy srovnatelné se systémem správy velkoplošných území, chráněných podle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny,³⁴ hrozí částem kulturní krajiny, chráněným podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové*

33 Usnesení vlády ČR ze dne 15. dubna 2015, č. 266.

34 Poznámka autorů: Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů, kromě obecné ochrany přírody a krajiny (část druhá) pracuje se zvláště chráněnými územími, pro která vymezuje několik kategorií – a) národní parky, b) chráněné krajinné oblasti, c) národní přírodní rezervace, d) přírodní rezervace, e) národní přírodní památky a f) přírodní památky.

9 Dlouhodobě neudržované plochy v okolí Chrámu Tří Grácií v Lednicko-valtickém areálu zarůstají náletovými dřevinami, které ničí komponované průhledy krajinou. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

pěči, ztráta hodnot, pro něž byly prohlášeny za památkové zóny, popř., jako v případě Lednicko-valtického areálu, zapsány na Seznam světového dědictví UNESCO. Podobně je nutno vyřešit správu národní kulturní památky Hřebčín v Kladrubech nad Labem a na ni navazující kulturní krajiny. Ministerstvo kultury ve spolupráci s Ministerstvem životního prostředí navrhne řešení formou úpravy platných předpisů.“

Ministerstvo kultury může plnit své úkoly rozličnými způsoby. V tomto případě zvolilo jako způsob plnění úkolu stanoveného vládou zadání výsledku typu *Výsledky promítnuté do právních předpisů a norem* (H_{leg})³⁵ v rámci výzkumného projektu Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem.³⁶

Krajina, jež mj. byla předmětem studia autorů,³⁷ totiž Lednicko-valtický areál na jižní Moravě, zapsaný jako Cultural Landscape Lednice-Valtice v roce 1996 na Seznam světového dědictví, je od roku 2004 předmětem péče Mezioborové pracovní skupiny ke koordinaci budoucího rozvoje území Lednicko-valtického areálu a zajištění péče o jeho přírodní a kulturní hodnoty a k návrhu pravidel jejího působení, založené

35 K tomu blíže viz Definice druhů výsledků, Samostatná příloha č. 4 Metodiky hodnocení výzkumných organizací a programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovací, schválené usnesením vlády dne 8. února 2017, č. 107. Schváleno usnesením vlády ČR ze dne 29. 11. 2017 č. 837. Úřad vlády ČR, č. j.: 26822/2017-OMP.

36 Identifikační kód projektu DG20P02OVV012.

37 Výsledky výzkumu autorů byly již publikovány v NOVÁK, Zdeněk – ZÁMEČNÍK, Roman, Joseph Hardtmuth a krajinářská zahrada, Prameny a studie, 2020, č. 66, s. 43–98; NOVÁK, Zdeněk, Zahrada Evropy. Osudy zahradního umění na Moravě pohledem 21. století, Praha 2017 aj.

10 Pohled na Rybníční zámeček od Chrámu Tří Grácií v Lednicko-valtickém areálu, který se vlivem nedostatečné péče ztrácí pod náporom náletových dřevin a rozrůstajících se stromů. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

usnesením vlády ze dne 17. srpna 2004 č. 769. Poradní orgán vlády dosud nenahradil působení zrušeného Okresního úřadu Břeclav a neprokázal při skloubení požadavků rozvoje území a uchování jeho hodnot efektivitu srovnatelnou s efektivitou práce knížete Jana II. z Lichtenštejna a jeho zaměstnanců. Druhý studovaný příklad, Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem,³⁸ zapsaná na Seznam světového dědictví v roce 2019 jako Landscape for Breeding and Training of Ceremonial Carriage Horses at Kladruby nad Labem, má mnohem lepší výchozí pozici. Vychází z aktuálního modelu veřejné správy, kdy Pardubický kraj důsledně plní poslání stanovené zákonem č. 129/2000 Sb., o krajích, ve znění pozdějších předpisů.³⁹

38 Výsledky výzkumu autorů byly již publikovány v ZÁMEČNÍK, Roman – NOVÁK, Zdeněk, Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem – kompoziční rozbor, Zprávy památkové péče, 2019, 79, č. 1, s. 28–40; NOVÁK, Zdeněk, Kouzlo krajiny krásných koní, Kladruby nad Labem 2021 aj. Problematika správy této krajiny byla komplexně shrnuta v ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem = Landscape for Breeding and Training of Ceremonial Carriage Horses at Kladruby nad Labem, Národní nominační dokumentace pro zápis statku na Seznam světového dědictví, Česká republika 2018, dostupné online: <<https://www.nhkladruby.cz/krajina-nominace-unesco>> [4. 7. 2021].

39 Péči o tamní kulturní krajinu výrazně usnadňuje následováníhodná meziresortní Dohoda o obecných zásadách obnovy a dalšího rozvoje Krajiny pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem uzavřená mezi Ministerstvem zemědělství, Ministerstvem kultury a Ministerstvem životního prostředí dne 7. 1. 2020 (aktualizované znění).

11 Rozpadající se scenérie u Rybnického záměku v Lednicko-valtickém areálu. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

Návrh změny zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů

Na základě výše uvedeného vládního úkolu a v kontextu skutečností popsanych v předešlém textu se navrhuje změna zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, vložním nového § 6b:

§ 6b

Památková správa částí krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty a jsou prohlášeny za památkovou zónu

(1) Zřizuje se památková správa částí krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty a jsou prohlášeny za památkovou zónu (dále jen „památková správa“) jako správní úřad, který je podřízený Ministerstvu kultury. V jejím čele je ředitel; jeho výběr, jmenování a odvolání se řídí zákonem o státní službě. Sídlem památkové správy je Lednice. Památková správa vykonává státní správu v památkové péči v rozsahu stanoveném tímto zákonem a jinými zákony.

(2) Památková správa části krajinného celku, který vyazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu (dále jen „krajinná památková zóna“), vykonává státní správu v památkové péči v rozsahu působnosti obecních úřadů obcí s rozšířenou působností a krajských úřadů, není-li podle tohoto zákona příslušné Ministerstvo kultury.

12 V rozsáhlých, dříve parkově upravených plochách, obepínajících Hlohovecký, Prostřední a Mlýnský rybník v Lednicko-valtickém areálu, lze dnes již jen tušit zbytky krajinářské kompozice. Porosty bez odpovídající péče postupně zarůstají a historické dřeviny chřadnou pod tlakem náletových dřevin. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

Dále se navrhuje změna zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, vložení nového § 6c:

§ 6c

(1) Hranice částí krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty a jsou prohlášeny za památkovou zónu, jsou vyznačeny modrou tabulí s nápisem KRAJINNÁ PAMÁTKOVÁ ZÓNA a s uvedením názvu předmětné zóny a malým státním znakem.

(2) Vznikne-li vlastníku nebo uživateli pozemku, který není ve státním majetku, majetková újma v důsledku opatření podle odstavce 1, přísluší mu přiměřená náhrada, kterou poskytuje památková správa podle § 6b.

§ 6a Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón se navrhuje změnit takto:

(1) Krajský úřad nebo památková správa⁴⁰ podle § 6b může po projednání s Ministerstvem kultury, orgánem územního plánování a příslušnou obcí jako dotčenými

40 Nově vkládané skutečnosti jsou podtrženy.

13 Podaří se i do budoucna uchovat např. ojedinělý historický exemplář *Platanus x acerifolia* 'Suttneri' rostoucí na severním břehu Hlohoveckého rybníka v Lednicko-valtickém areálu, nebo zmizí pod náporom náletových dřevin?
Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

orgány vydat opatření obecné povahy o ochraně památkové rezervace nebo památkové zóny nebo jejich částí (dále jen „plán ochrany“), ve kterém se stanoví způsob zabezpečení kulturních hodnot památkové rezervace a památkové zóny z hlediska státní památkové péče, a ve kterém lze určit, u jakých nemovitostí, nejsou-li kulturní památkou, ale jsou v památkové rezervaci nebo památkové zóně, nebo u jakých druhů prací na nich, včetně výsadby a kácení dřevin na veřejných prostranstvích (dále jen „úprava dřevin“), je vyloučena povinnost vlastníka (správce, uživatele) vyžádat si předem závazné stanovisko podle § 14 odst. 2.⁴¹

(4) Odborná organizace státní památkové péče poskytuje krajskému úřadu nebo památkové správě podle § 6b bezplatně odborné podklady, údaje a informace, které slouží jako podklad pro vydání plánu ochrany.⁴²

41 Následující odstavce 2 a 3 zůstávají beze změny.

42 Následující odstavce 5 a 6 zůstávají beze změny.

14 Cestu vedoucí z Lednice k Loveckému záměcku a k Janovu hradu v Lednicko-valtickém areálu již několik let hyzdí torza severoamerických kříženců topolu, přestože podle závazného stanoviska státní památkové péče měly být topoly odstraněny úplně. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

§ 14 se navrhuje změnit takto:

§ 14

Obnova kulturních památek

(1) Zamýšlí-li vlastník kulturní památky provést údržbu, opravu, rekonstrukci, restaurování nebo jinou úpravu kulturní památky nebo jejího prostředí (dále jen „obnova“), je povinen si předem vyžádat závazné stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností, a jde-li o národní kulturní památku, závazné stanovisko krajského úřadu, a jde-li o kulturní památku nebo národní kulturní památku, jež se nachází v části krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu, závazné stanovisko památkové správy podle § 6b.

(2) Vlastník (správce, uživatel) nemovitosti, která není kulturní památkou, ale je v památkové rezervaci, v památkové zóně nebo v ochranném pásmu nemovité kulturní památky, nemovité národní kulturní památky, památkové rezervace, nebo památkové zóny (§ 17), je povinen k zamýšlené stavbě, prodejnmu stánku, konstrukci a za-

15 Ferdinand Runk (1825): Pohled na Chrám bohyně lovu Diany v Lednicko-valtickém areálu přes rybník s parkovou úpravou v okolí. Zdroj: foto NPÚ, SZ Štemberk.

řízení pro slavnostní výzdobu a osvětlení budov, jejichž umístění nepřesáhne 30 po sobě jdoucích dnů, změně stavby, terénním úpravám, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby, úpravě dřevin nebo udržovacím pracím na této nemovitosti si předem vyžádat závazné stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností, jde-li o kulturní památku nebo národní kulturní památku, jež se nachází v části krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu, závazné stanovisko památkové správy podle § 6b, není-li tato jeho povinnost podle tohoto zákona nebo na základě tohoto zákona vyloučena (§ 6a, 17).⁴³

(5) Lze-li zamýšlenou obnovu nemovité kulturní památky podle odstavce 1, popřípadě stavbu, změnu stavby, terénní úpravy, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby nebo udržovací práce na nemovitosti podle odstavce 2 provést na základě ohlášení, může stavební úřad dát souhlas pouze v souladu se závazným stanoviskem obecního úřadu obce s rozšířenou působností, nebo jde-li o nemovitou národní kulturní památku, krajského úřadu, jde-li o kulturní památku nebo národní kulturní památku, jež se nachází v části krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu, památkové správy podle § 6b.⁴⁴

43 Následující odstavce 3 a 4 zůstávají beze změny.

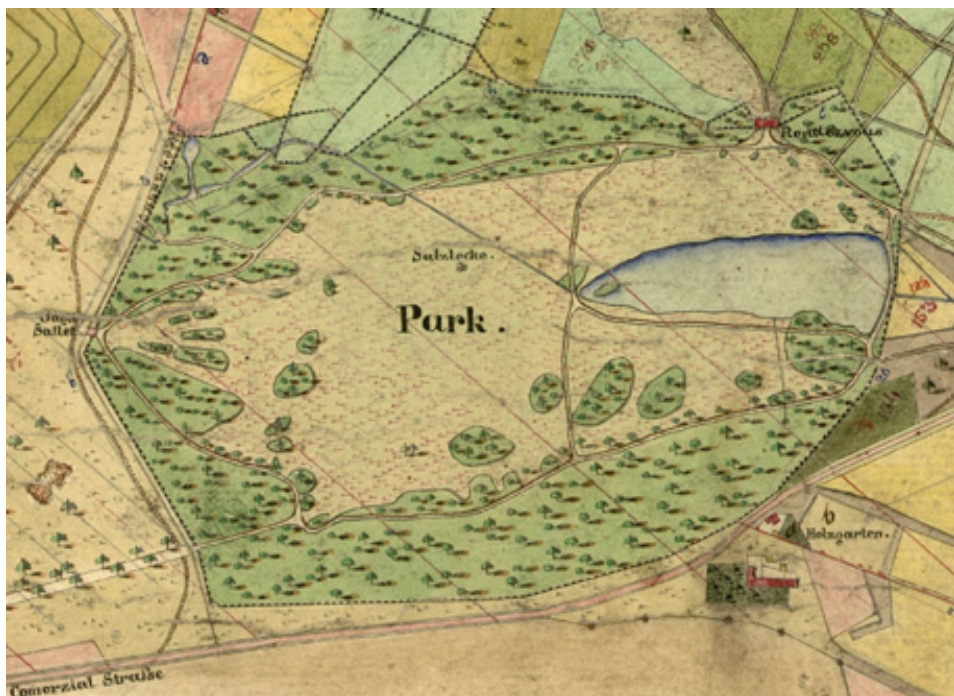
44 Následující odstavec 6 zůstává beze změny.

16 Krajinářská úprava v okolí Chrámu bohyně lovu Diany byla pečlivě udržována ještě ve 30. letech 20. století. Zdroj: foto Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz, reprofoto Zdeněk Novák (2002).

17 Parkově upravená plocha v okolí Chrámu bohyně lovu Diany postupně zaniká. Rybník v popředí, důležitý pro zrcadlení této jedinečné stavby, se postupně zazemňuje nánosy a zarůstá. Zdroj: foto Roman Zámečník (2020).

18 F. Baumer, I. Thomas (1846): Historický rozsah parkové úpravy v okolí Chrámu bohyně lovu Diany zachycený na lesní mapě. Udržována je dnes jen nepatrná část v bezprostředním okolí stavby. Zdroj: Moravský zemský archiv v Brně, fond F31 Lichtensteinská lesní zařizovací kancelář Břeclav, sign. 7057 inv. č. 532/V/L/409.

(7) Přípravnou a projektovou dokumentaci obnovy nemovité kulturní památky nebo stavby, změny stavby, terénních úprav, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby, úpravy dřevin nebo udržovacích prací na nemovitosti podle odstavce 2 vlastník kulturní památky nebo projektant projedná v průběhu zpracování s odbornou organizací státní památkové péče z hlediska splnění podmínek závazného stanoviska podle odstavců 1 a 2. Při projednávání poskytuje odborná organizace státní památkové péče potřebné podklady, informace a odbornou pomoc. Ke každému dokončenému stupni dokumentace zpracuje odborná organizace státní památkové péče písemné vyjádření jako podklad pro závazné stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností, jde-li o nemovitou národní kulturní památku, jako podklad pro závazné stanovisko krajského úřadu, jde-li o kulturní památku nebo národní kulturní památku, jež se nachází v části krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu, jako podklad pro závazné stanovisko památkové správy podle § 6b.⁴⁵

45 Následující odstavce 8, 9 a 10 zůstávají beze změny.

19 Dříve rozsáhlá parková úprava v okolí Chrámu bohyně lovu Diany je z převážné části druhotně zalesněna. Podaří se kompozici někdy obnovit? Zdroj: foto Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad generála Josefa Churavého (2015).

Odst. (2) § 16 Příspěvek na zachování a obnovu kulturních památek se navrhuje změnit takto:

(2) V případě mimořádného společenského zájmu na zachování kulturní památky může na obnovu kulturní památky poskytnout ze státního rozpočtu příspěvek ministerstvo kultury buď přímo, nebo prostřednictvím památkové správy podle § 6b, nebo prostřednictvím krajského úřadu, nebo prostřednictvím obecního úřadu obce s rozšířenou působností.

Dále se navrhuje změna zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, vložení nového § 27b:

§ 27b

Památková správa

a) plní úkoly orgánu státní památkové péče pro národní kulturní památky, pokud nepřísluší Ministerstvu kultury nebo vládě České republiky,

20 Ladenská „alej“ v úseku od Valtic. Do roku 2015 zde rostly ořešáky černé, které byly správcem území (Lesy ČR, s. p.) odstraněny. Přestože v závazném stanovisku státní památkové péče byla stanovena podmínka náhradní výsadby nové aleje, doposud nebyla realizována. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

b) dozírá v rozsahu své působnosti na dodržování tohoto zákona a předpisů vydaných pro jeho provedení,

c) uplatňuje stanovisko k územně plánovací dokumentaci pro území, ve kterém je památková zóna nebo nemovitá národní kulturní památka, nejde-li o působnost ministerstva kultury podle § 26 odst. 2 písm. c), a ve vztahu k tomuto území uplatňuje stanovisko k vymezení zastavěného území,

d) je dotčeným orgánem k zabezpečení nepředvídaných nálezů kulturně cenných předmětů, detailů stavby nebo archeologických nálezů, k nimž došlo při řízení nebo postupu podle zvláštního právního předpisu, nejde-li o nálezy učiněné při přípravě nebo provádění obnovy kulturní památky nebo při přípravě nebo provádění prací v území, na němž uplatňuje svůj zájem státní památková péče,

e) vydává jako dotčený orgán na návrh nebo z vlastního podnětu závazné stanovisko a poskytuje další podklady do řízení vedených jinými správními úřady než orgány státní památkové péče podle zvláštních právních předpisů, jde-li o zabezpečení péče o národní kulturní památky,

f) vykonává dozor při obnově národních kulturních památek z hlediska státní památkové péče,

21 Ladenská alej v Lednicko-valtickém areálu v době před vykácením ořešáků černých (*Juglans nigra*).

Zdroj: foto Miloš Pejchal (2014).

g) podílí se na zpracování krajské koncepce podpory státní památkové péče a na zpracování střednědobých a prováděcích plánů a programů obnovy kulturních památek,

h) zabezpečuje předpoklady pro komplexní péči o kulturní památky a nemovitosti, které nejsou kulturní památkou, ale jsou v památkové rezervaci, v památkové zóně nebo v ochranném pásmu (§ 17), a v souvislosti s tím vydává jako dotčený orgán na návrh nebo z vlastního podnětu závazné stanovisko a poskytuje další podklady do řízení vedených jinými správními úřady než orgány státní památkové péče podle zvláštních právních předpisů,

i) uplatňuje stanovisko k územně plánovací dokumentaci pro území, ve kterém je nemovitá kulturní památka nebo ochranné pásmo nemovité kulturní památky, nemovité národní kulturní památky, památkové rezervace nebo památkové zóny, nejde-li o působnost ministerstva kultury podle § 26 odst. 2 písm. c) nebo působnost krajského úřadu podle § 28 odst. 2 písm. c), a ve vztahu k tomuto území uplatňuje stanovisko k vymezení zastavěného území,

j) usměrňuje péči o kulturní památky zajišťovanou obcemi,

k) vykonává státní správu na úseku státní památkové péče, pokud podle tohoto zákona není příslušný jiný orgán státní památkové péče,

l) koordinuje jednotné označování nemovitých kulturních památek tabulkou opatřenou nápisem „Kulturní památka“ a velkým státním znakem, popřípadě i značkami stanovenými mezinárodními smlouvami,

22 V Lednicko-valtickém areálu se dlouhodobě nedaří obnovit ani hlavní alej (Bezručova) organizující krajinu, která spojuje Valtice s Lednicí. Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

m) vykonává dozor při obnově kulturních památek a při stavbě, změně stavby, terénních úpravách, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby nebo udržovacích pracích na nemovitosti, která není kulturní památkou, ale je v památkové rezervaci, v památkové zóně nebo v ochranném pásmu (§ 17) z hlediska státní památkové péče,

n) dozírá v rozsahu své působnosti na dodržování tohoto zákona a předpisů vydaných k jeho provedení,

o) zajišťuje označení hranic částí krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty a jsou prohlášeny za památkovou zónu,

p) plní další úkoly stanovené jí tímto zákonem.

Přechodná a závěrečná ustanovení zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, se navrhuje doplnit takto:

(1) Dotčené obecní úřady obcí s rozšířenou působností a krajské úřady provedou spisovou rozlukou a spisy vedené k obnově kulturních památek, národních kulturních památek, jakož i k nemovitostem, jež jsou součástí krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty a je prohlášen za památkovou zónu, předají památkové správě podle § 6b.

23 Na centrální aleji v Lednicko-valtickém areálu navazují aleje nižšího řádu, které jsou nežírdka osazeny nově introdukovanými dřevinami v 19. století. Některé z nich – Vejmutovková alej (*Pinus strobus*) – se dochovaly pouze v torzu. Zdroj: foto Roman Zámečník (2020).

(2) Správní řízení zahájená přede dnem nabytí účinnosti tohoto zákona se dokončí podle dosavadních právních předpisů.

Předložená změna zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, se navrhuje zdůvodnit následujícím způsobem.

Obecně:

Pro komplexní péči o krajinné památkové zóny se navrhuje použít vyzkoušený model správy území s významnými hodnotami, který aplikuje Ministerstvo životního prostředí pro přírodovědecky či esteticky velmi významná nebo jedinečná území prostřednictvím Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, která je funkční od zániku okresních úřadů (od roku 2003 Správa ochrany přírody). Na území městských a vesnických památkových rezervací a městských a vesnických památkových zón se výše uvedené problémy nevyskytují, neboť nižší územní samosprávné celky pečují o svěšené území, jehož součástí jsou tyto uvedené součásti památkového fondu.

Tento návrh je podpořen i zkušeností s péčí o Krajinu pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem, jež je sice z valné části národní kulturní památkou, nicméně svým rozsahem a předmětem ochrany se od krajinných památkových zón neliší. Péči o tuto národní kulturní památku zajišťuje Národní hřebčín Kladruhy nad Labem, sice v rámci platné konstrukce správních úřadů na úseku státní památkové péče, nicméně i za těchto podmínek je péče zajišťovaná jedním subjektem významnou výhodou oproti jiným obdobným územím.

24 Úsek Ladenské aleje v katastru Charvátská Nová Ves. Stromový doprovod komunikace zanikl již před desítkami let. Bude ho ale možné obnovit, když tudy vede vysoké napětí? Pamatují zásady územního rozvoje Jihomoravského kraje na jeho přeložení, aby mohla být jedna z centrálních alejí obnovena? Zdroj: foto Roman Zámečník (2021).

Konkrétně:

K § 6b

Navrhuje se zřízení správního úřadu, který bude koncentrovat státní správu na území krajinných památkových zón obdobně jako Agentura ochrany přírody a krajiny ČR v rámci sítě zvláště chráněných území podle ustanovení zákona č. 114/ 1990 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů, a vykonávat komplexní péči o krajinné památkové zóny, včetně prezentace jejich hodnot. S výjimkou 3 krajinných památkových zón zapsaných na Seznam světového dědictví veřejnost netuší, že nějaké krajinné památkové zóny existují déle než čtvrt století, neváží si jejich hodnot, což značně ztěžuje výkon státní správy. Jejich hodnoty proto nejsou optimálně využívány ani pro rozvoj území, pro rozvoj cestovního ruchu, vzdělávací a kulturně výchovnou činnost a podnikání.

K § 6a

Navrhuje se zmocnit památkovou správu k vydání plánu ochrany, ve kterém bude určeno, u jakých nemovitostí, nejsou-li kulturní památkou, ale jsou v památkové zóně, nebo u jakých druhů prací na nich, včetně výsadby a kácení dřevin na veřejných prostranstvích (dále jen „úprava dřevin“), je vyloučena povinnost vlastníka (správce, uživatele) vyžádat si předem závazné stanovisko podle § 14 odst. 2. Plán ochrany zvýší předvídatelnost rozhodnutí památkové správy a zvýší jistoty vlastníků nemovitostí na území krajinné památkové zóny.

K § 6c

Navrhuje se označení hranic krajinných památkových zón v území. V minulosti označil hranice památkové zóny Lednicko-valtického areálu pouze Okresní úřad Břeclav. Za téměř 30 let jsou však informační tabule takřka nečitelné. Ostatní krajinné památkové zóny jsou pro veřejnost skoro neznámé, zejména proto, že jejich hranice nejsou vyznačeny v území. Navrhuje se označení podobné označení zvláště chráněných území podle ustanovení zákona č. 114/ 1990 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů, tedy tabulí s názvem zóny a malým státním znakem. Modrá barva se navrhuje, protože je užívána ve smyslu Úmluvy o ochraně kulturních statků v rámci ozbrojeného konfliktu (Haagská úmluva). Současně se navrhuje úhrada případné újmy vlastníku nebo správci pozemku, na němž bude toto označení umístěno.

K odst. (2) § 16

V duchu nálezu Ústavního soudu č. ÚS 35/94⁴⁶ se navrhuje zařadit památkovou správu mezi subjekty, jejichž prostřednictvím může Ministerstvo kultury poskytovat příspěvky na uchování a obnovu kulturních památek, aby byla naplněna ústavní zásada stanovená čl. 11 Listiny základních práv a svobod, totiž že „*nucené omezení vlastnického práva je možné ve veřejném zájmu, a to na základě zákona a za náhradu*“.

K § 27b

Navrhuje se vložit nový § 27b, v němž bude stanovena působnost památkové správy.

K doplnění přechodných a závěrečných ustanovení

Z důvodu zachování kontinuity přístupu památkové správy ke srovnatelným případům obnovy a zvýšení předvídatelnosti jejích rozhodnutí se navrhuje založit její spisovnu převzetím částí spisoven dotčených krajských úřadů a obecních úřadů obcí s přenesenou působností.⁴⁷

Závěr

Od doby, kdy se zrodil fenomén památkové péče, zasahoval okruh jejího zájmu stále více jevů, které společnosti stály za to, aby je považovala za památky. Státní památková péče se ale proměňovala spolu s proměnami společenského řádu. Na zvyšující se zájem o ochranu krajinných celků, které vykazují významné kulturní hodnoty, reagoval zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který nově umožnil chránit i kulturní krajiny prostřednictvím památkové zóny. Péče o kulturní krajinu navázala na péči o historické urbanistické soubory a byla ve své době ojedinělým legislativním krokem. Teprve dostatečně dlouhé zkušenosti s aplikací tohoto zákona naznačují nutnost provedení jeho právní úpravy s cílem zefektivnit péči o naši kulturní krajinu, jejíž jedinečnost, už v několika příkladech, obstála ve světovém srovnání.

46 Nález Ústavního soudu č. I.ÚS 35/94 ze dne 23. 6. 1994 K postupu soudu dle čl. 95 odst. 2 Ústavy při zjištění protiústavnosti aplikovaného zákona. Dostupné online: <<http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=1-35-94>> [4. 7. 2021].

47 Současně se navrhuje dokončit započatá řízení podle předchozí právní úpravy.

Prameny a literatura

- Badatelna.eu. Literární archiv Památníku národního písemnictví. Hofman, Jan Ješek, dostupné online: <<http://www.badatelna.eu/fond/2847/uvod/>> [4. 7. 2021].
- Definice druhů výsledků, Samostatná příloha č. 4 Metodiky hodnocení výzkumných organizací a programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovací schválené usnesením vlády dne 8. února 2017, č. 107. Schváleno usnesením vlády ČR ze dne 29. 11. 2017 č. 837. Úřad vlády ČR, č. j.: 26822/2017-OMP.
- Dohoda o obecných zásadách obnovy a dalšího rozvoje Krajiny pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem uzavřená mezi Ministerstvem zemědělství, Ministerstvem kultury a Ministerstvem životního prostředí dne 7. 1. 2020 (aktualizované znění).
- KŘESADLOVÁ, Lenka, Metodické přístupy k rekonstrukcím historických zahrad ve 20. století, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Sborník příspěvků z konference, Zahradně-architektonická tvorba 20. století v Československu I., Praha 2019, s. 166–175.
- KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra – SALAŠOVÁ, Alena – VOREL, Ivan – WEBER, Martin, Krajinné památkové zóny České republiky, Praha 2015.
- Kultúrtáj, történeti táj, műemlékvédelem: nemzetközi tudományos tanácskozás = Cultural landscape, historic landscape, monument protection: International scientific conference, Budapest – Keszthely 1993, június 7.–11. [ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság]; dostupné online: <<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>> [4. 7. 2021].
- Memorandum sympózia Architektonické dědictví krajiny, Cheb, 21.–23. 9. 2006, dostupné online: <<https://www.archiweb.cz/n/domaci/obnova-dialogu-historickyh-objektu-a-krajiny>> [21. 11. 2022].
- Nález Ústavního soudu č. I.ÚS 35/94 ze dne 23. 6. 1994 K postupu soudu dle čl. 95 odst. 2 Ústavy při zjištění protiústavnosti aplikovaného zákona. Dostupné online: <<http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=1-35-94>> [4. 7. 2021].
- NOVÁK, Zdeněk – ZÁMEČNÍK, Roman, Joseph Hardtmuth a krajinářská zahrada, Prameny a studie, 2020, č. 66, s. 43–98.
- NOVÁK, Zdeněk, Kouzlo krajiny krásných koní, Kladruby nad Labem 2021.
- NOVÁK, Zdeněk, Rekonstrukce historických zahrad a péče o kulturní krajinu po 2. světové válce v Československu, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Sborník příspěvků z konference, Zahradně-architektonická tvorba 20. století v Československu I., Praha 2019, s. 152–165.
- NOVÁK, Zdeněk, Zahrada Evropy. Osudy zahradního umění na Moravě pohledem 21. století, Praha 2017.
- PÁSKOVÁ, Martina – ZELENKA, Josef, Krajina vyhledávaná, konzumovaná či tvořená cestovním ruchem?, Geografické rozhledy: Kartografie 16, 2007, s. 6–9.
- ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina (edd.), Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby, Praha 2011.
- Směrnice 92/43/EHS, o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin.
- UHLÍKOVÁ, Kristina, Národní kulturní komise 1947–1951, Praha 2004, s. 17.
- UHLÍKOVÁ, Kristina, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939): doplněno bibliografií Wirthova díla, Praha 2010.
- Usnesení vlády České republiky ze dne 15. dubna 2015, č. 266 k návrhu Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025).
- Usnesení vlády ČR ze dne 15. dubna 2015, č. 266.
- VOŠÁHLÍK, Aleš, Městské památkové rezervace, [Praha] 1990.
- Vyhláška č. 157/2002 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny.

Vyhláška č. 166/2005 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů, v souvislosti s vytvářením soustavy NATURA 2000, ve znění pozdějších předpisů, jimiž se provádí zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve vztahu k ochraně Evropsky významných lokalit.

Vyhláška č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny.

Vyhláška č. 475/1992 Sb., o prohlášení území bojiště bitvy u Slavkova za památkovou zónu.

Vyhláška č. 484/1992 Sb., o prohlášení lednicko-valtického areálu na jižní Moravě za památkovou zónu.

Vyhláška č. 66/1988 Sb., k provedení zákona o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 81/1920 Sb., kterým se vydávají po rozumu §-u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě (zákon přidělový).

Zákon 141/1950 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů (stavební zákon).

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 215 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového ze dne 16. dubna 1919.

Zákon č. 254/2001 Sb., o vodách a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (vodní zákon).

Zákon č. 289/1995 Sb., o lesích a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 81/1920 Sb., kterým se vydávají po rozumu §-u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák.

ZÁMEČNÍK, Roman – NOVÁK, Zdeněk, Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem – kompoziční rozbor, Zprávy památkové péče, 2019, 79, č. 1, s. 28–40.

ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem = Landscape for Breeding and Training of Ceremonial Carriage Horses at Kladruba nad Labem, Národní nominační dokumentace pro zápis statku na Seznam světového dědictví, Česká republika 2018, dostupné online: <<https://www.nhkladruby.cz/krajina-nomina-ce-unesco>> [4. 7. 2021].

Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem

Landscape for the Breeding and Training of Ceremonial Carriage Horses in Kladruba nad Labem

Zdeněk Novák

Abstrakt: Rod Černohorských z Boskovic patřil mezi nejbohatší rody na Moravě. Jistě se věnovali i chovu koní, který na konci 16. století zdědili Lichtenštejnové. Kniže Karel I. z Lichtenštejna se snažil získat pardubické panství, na němž už více než 30 let existoval císařský dvorní hřebčín. Jeho chov byl na konci 18. století osvěžen lichtenštejnským chovem z Lednice a vzhled jeho krajiny byl na počátku 20. století ovlivněn malířsko-krajinářskou zahradou, jež vznikla také v Lednici. Mixáží vybraných prvků z instrumentária francouzské, anglické a malířsko-krajinářské zahrady, použitých v krajině, vznikl světově jedinečný okrasný statek, který byl v roce 2019 zapsán na Seznam světového dědictví (UNESCO).

Summary: The Černohorský family from Boskovice was one of the richest families in Moravia. It was also involved in horse breeding and this enterprise was at the end of the sixteenth century inherited by the Liechtensteins. Prince Karl I of Liechtenstein tried to acquire the Pardubice estate, where the imperial court stud farm had been in operation for over 30 years. At the end of the eighteenth century, the imperial stud stock was refreshed by the Liechtenstein stock from Lednice. Appearance of the landscape in Kladruba was influenced by the painterly landscape garden style, which was recreated also in Lednice at the beginning of the twentieth century. A mixing of selected elements from the toolbox of French, English, and painterly landscape gardens resulted in the creation of a unique ornamental farm, which was in 2019 inscribed into the UNESCO World Heritage List.

Klíčová slova: Černohorští z Boskovic; Lednice; Kladruba nad Labem; krajina; ferme ornée.

Keywords: the Černohorský family from Boskovice; Lednice; Kladruba nad Labem; landscape; ferme ornée.

Příspěvek vznikl v rámci řešení výzkumného projektu financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury s názvem Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem (identifikační kód DG20P02OVV012).

Malebné moravské město Boskovice nese dodnes jméno po jednom z nejmočnějších moravských šlechtických rodů, který po meči vymřel na přelomu 16. a 17. století. August Prokop je řadí na druhé místo mezi nejbohatšími moravskými rody v 15. století, v 16. století pak na místo první.¹ Jak je spojeno s císařským chovem ceremoniálních

1 PROKOP, August, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung; Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. Band III., Wien 1904, s. 671.

1 Neznámý mistr: Jan Šembera Černohorský z Boskovic, 1566.
Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, GE 1018.

kočárových koní? Je vůbec možné sledovat linii chovu koní? Vždyť i oni mají své předky v předcházejících stoletích. Historii chovu starokladrubských koní přibližuje příspěvek Jiřího Machka, i když znalosti o jejich předcích, kteří byli současníky posledních mužských potomků rodu Černohorských z Boskovic, jeho příspěvek nezachycuje, neboť k nim zatím nemá doklady.

Pro krajinu zaměřenou na chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní je stěžejním obdobím doba života Jana Šembery Černohorského z Boskovic (1543–1597). Jeho panovník, římský císař Rudolf II. (1552–1612), totiž 6. března 1579 vydal dekret, jímž povýšil císařský (tj. v dnešním slova smyslu státní) hřebčín v dosavadní kladrubské oboře na hřebčín dvorský (tj. hřebčín sloužící a podléhající přímo císařskému dvoru). Brzy po povýšení hřebčína na dvorní hřebčín bylo v letech 1579–1582 v Kladrubech nad Labem zmodernizováno panské sídlo a byly nově vybudovány stáje. Pod dohledem císařského dvorního stavitele Ulrica Aostalli de Sala (1525–1597)² na úpravách pracovali vlašští³ zedníci. Kladrubskou oboru již předtím za vlády krále a císaře Ferdinanda I.

2 Dostavěl pernštejský zámek v Litomyšli, dostupné online: <<http://whc.unesco.org/en/list/901>> [5. 12. 2022], a další významné stavby.

3 Poláci dodnes říkají Włochy. Nám v jazyce zůstal už jen vlašský ořešák a vlašský salát, kterému ovšem v Itálii říkají ruský salát – insalata russa.

2 Jacob de Monte (zemřel ve Štýrském Hradci 1593): Kněžna Anna Marie z Lichtenštejna, rozená Černoorská z Boskovic, 1593. Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, GE 1821.

3 Jacob de Monte (zemřel ve Štýrském Hradci 1593): Kněžna Kateřina z Lichtenštejna, rozená Černoorská z Boskovic, 1591. Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, GE 1820.

(1503–1564) koupila královská komora v rámci panství Pardubice od nejvyššího štolby Jaroslava z Pernštejna dne 21. března 1560 za 400 000 kop grošů míšeňských pro budoucího vladaře, krále a císaře Maxmiliána I. (1527–1576).⁴

Páni z Boskovic se podstatným způsobem zapsali do dějin architektury na Moravě, a to hlavně v době renesance. Renesanční jsou jejich zásahy do zámků Moravská Třebová (1492 – jedna ze dvou nejstarších renesančních staveb na našem území, druhou je Spanilá věž zámku Tovačov, rovněž datována rokem 1492), Moravský Krumlov (před 1545), Sovinec (po 1545), Černá Hora (1561) a nade vše významné Bučovice (1567–1581).⁵

Zámek Bučovice stavěl pro Jana Šemberu Černoorského z Boskovic severoitalský mistr Pietro Gabri s využitím plánů Jacopa Strady.⁶ Stavebník si mohl tak obrovskou a bohatě zdobenou stavbu dovolit. August Prokop uvádí vysvětlení jeho přídomku

4 NOVÁK, Zdeněk, Kouzlo krajiny krásných koní, Kladruby nad Labem 2021.

5 PROKOP, A., Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, c. d., s. 673.

6 Památkový katalog, dostupné online: <<https://pamatkovykatalog.cz/zamek-bucovice-15478132>> [5. 12. 2022].

4 Neznámý mistr: Kněžna Anna Marie z Lichtenštejna, rozená Černoohorská z Boskovic, patrně se synem Karlem Eusebiem, 1593. Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, GE 1233.

Šembera tak, že vznikl zkrácením věty: „*Všem bere*.“⁷ Zámek s areálem předzámčí a zahrady je dnes považován za jedno z nejcistších renesančních děl na našem území a je chráněn jako národní kulturní památka. Nebylo tomu tak vždy. Vnuk Jana Šembery, kníže Karel Eusebius z Lichtenštejnu (1611–1686), napsal ve svém traktátu o architektuře⁸, že podle jeho názoru zámek postavil jeho děd na špatném místě a špatným architektem (toho mimochodem označuje za osla).⁹ Patrně proto tento zámek knížecí rod od smrti knížete Maxmiliána z Lichtenštejnu (1578–1643) už nikdy nepoužíval k reprezentačním účelům.

Lichtenštejnové byli vynikajícími a uznávanými znalci a chovateli koní. Kníže Gundakar, bratr Maxmiliána z Lichtenštejnu, napsal knihu o uzdění koní, dodnes uloženou v Národní knihovně České republiky.¹⁰

7 PROKOP, A., Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, c. d., s. 819.

8 Česky v NOVÁK, Zdeněk, Zahrada Evropy, Praha 2017.

9 Tamtéž, s. 153.

10 LIECHTENSTEIN, Gundacker, Von Zaumung der Pferde / Durch Den Durchleuchtigen, Hochgeornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Gundaggern in Schlesien zu Troppau, Jägerndorff, Teschen vnd Grossen Glogau Hertzogen, Fürsten von Liechtenstain, Grafen zum Riedberg, [et]c. Röm. Kay. Mtt. Gehainem Rath, Cammerern vnd Obristen Hoffmaister. Anno M.DC. IX. Zu dero gebrauch gezeichnet vnd beschrieben. An jetzo aber auff öftters ersuechen vnterschiedlicher Cavaglieri in Druckverfertigen zulassen, bewiligt, Wienn in Oesterreich: bey Gregor Gelbhaar, 1625, dostupné online: <https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=facsimile&pid=NKCR_-NKCR__17_A_001102_4EC6FF9-csIMG00000001> [5. 12. 2022].

- 5 Johann Georg von Hamilton (1672–1737), Anton Faisteberger (1663–1708): Portrét strakatého koně z hřebčína v Lednici, portrét 1700, krajina 1707. Na portrétu je jasně patrná klabonosá hlava, jež je dodnes znakem starokladrubských koní. Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, GE 1106.

Třetí ze synů Hartmana II. z Lichtenštejnu, bratr výše uvedených knížat, Karel I. z Lichtenštejnu (1569–1627) se na počátku 17. století pokoušel získat panství Pardubice s hřebčínem v Kladrubech nad Labem. Uherský král Matyáš mu je za projevenou podporu v úsilí o českou korunu věnoval 24. února 1608, tedy v době, kdy mu ještě nepatřilo, a ani Libeňský mír mu českou královskou korunu nepřičkl. Když se Matyáš stal roku 1611 českým králem, jeho ochota zbavit se výnosného panství Pardubice se vytratila a Karel I. z Lichtenštejnu nakonec náhradou získal Opavské knížectví (1613).¹¹

Chovné stádo koní bylo Lichtenštejny pravděpodobně získáno po smrti Jana Šembery Černoohorského z Boskovic.¹² Chov byl od doby vlády knížete Karla I. z Lichtenštejna (1569–1627) prestižním zájmem knížecího rodu a vrcholu dosáhl právě za vlády knížete Karla Eusebia¹³. Z lichtenštejnského rodu byli rekrutováni i císařští nejvyšší štolbové.¹⁴

Kníže Karel Eusebius z Lichtenštejnu považoval chov a plemenitbu koní za jedno z nejvzácnějších umění. Ve svých instrukcích synovi, knížeti Hansu Adamovi z Lichtenštejnu (1662–1712), popisuje, jak dosáhnout barev a jak křížit různě velké

11 NOVÁK, Z., Kouzlo krajiny krásných koní, c. d.

12 Jeho dcery, Anna a Kateřina, se totiž provdaly za bratry Karla a Maxmiliána z Lichtenštejna.

13 Např. HAUPT, Herbert, Rara sunt cara / Kulturelle Schwerpunkte fürstlichen Lebensstills, in: OBERHAMMER, Evelin, Der Ganzen Welz ein lob und Spiegel, Wien 1990.

14 Maxmilián z Lichtenštejna v letech 1613–1615, Rudolf z Lichtenštejna v letech 1892–1896.

6 Hřebčín v Nových Zámčích u Litovle, portál od Josepha Hardtmutha. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

koně.¹⁵ Jeho koně z lednického a dalších hřebčínů byli velice ceněni. Francouzský král Ludvík XIV. byl údajně potěšen, když dostal od knížete Karla Eusebia darem pár lednických koní. I chov koní starokladrubských byl na konci 18. století „osvěžen“ nákupem hřebců z Lednice.¹⁶

Mimořádnou pozornost věnoval kníže stavbě stájí a jízďáren. Už v roce 1634 poslal architekta Jakoba Tencallu na panství Albrechta z Valdštejna do Smiřic naskicovat tamní konírny. Kníže sám pak navštívil hřebčinec hraběte Tiefenbacha v Suchých Krutách a olomoucký hřebčinec biskupa Františka kardinála z Dietrichsteina. Následně nechal na zkoušku postavit hřebčín pro 112 koní na úsovském panství (hřebčín Nová Dobrava, dnes vedle loveckého zámku Nové Zámky u Litovle).¹⁷

Architekt Jan Bernard Fischer z Erlachu vyprojektoval pro lednický hřebčín v roce 1687 čtyřkřídlou budovu o hraně dlouhé téměř 100 m se čtyřmi stájemi pro 100 koní a doprovodnými prostory jízďáren a kočárovny. Jak dokládají rozborů znalců, respektoval přitom nejen praktické pokyny knížete, jako zkušeného chova-

15 HAUPT, Herbert, Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein 1611–1684, München 2007, s. 276–280.

16 MISAR, Drahošlav, Chov koní knížat z Lichtenštejna. Chov koní knížat z Lichtenštejna na jižní Moravě a v Dolním Rakousku. Nevydáno. Po stopách Lichtenštejnů, o. p. s., 2014.

17 Text převzat z NOVÁK, Zdeněk, Proměny krajiny v kontextu zahradního umění ve vztahu ke krajině pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem, in: Ochrana kulturní krajiny, Organizace kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu koní. Sborník z mezinárodní konference, 25.–26. května 2017, Kladruba nad Labem 2017.

7 Lednice, nádvoří komplexu koníren a jízdáren. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2022).

8 Lednice, portály komplexu koníren a jízdáren stále zdobí knížecí erb, jehož součástí byl do roku 1712 erb pánů z Boskovic. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2022).

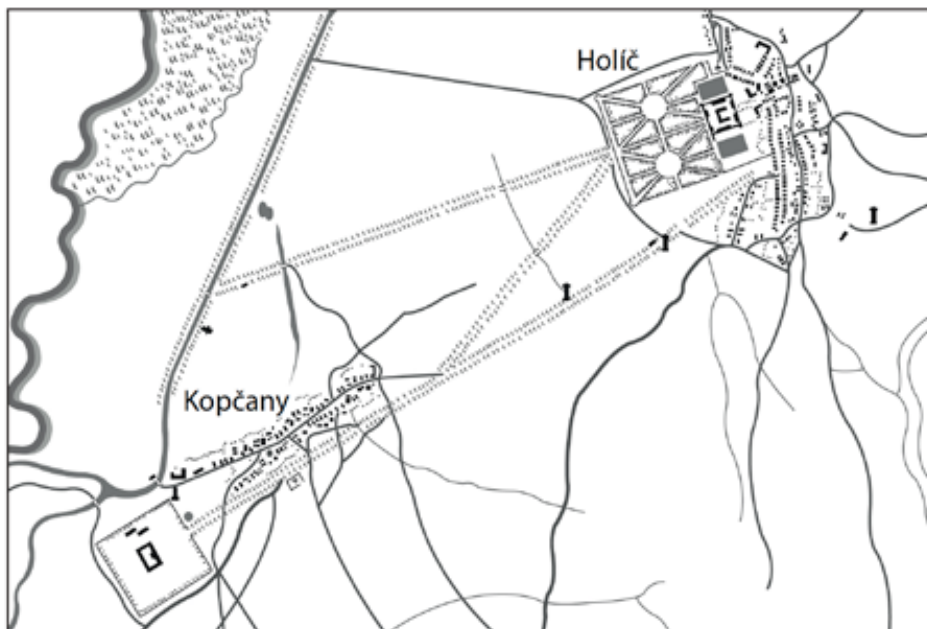
9 Karl Rudzinsky: Mapa zámecké zahrady v Lednici, 1789. Měřítko neuvedeno.
Zdroj: © LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz – Vienna, PK 89.

tele, ale i jeho výtvarné názory¹⁸. Po roce 1691 pokračoval ve vedení stavby architekt Domenico Martinelli. Dílo se záhy po dokončení stalo vzorem pro podobné stavby po celé střední Evropě. Na Moravě se stavěly reprezentační konírny ve Slavkově, Buchlovicích, Miloticích a Židlochovicích. Z císařských staveb jsou srovnatelné v rozměrech pouze hřebčín v Kladruzech nad Labem (zejména dvůr Františkov), dále hřebčín v Kopčanech na Slovensku, délkou překonává lednické konírny konírna zámku Zákupy (cca 160 m), ovšem architektonické ztvárnění je nesrovnatelné. Hans Sedlmayr nazval lednickou stavbu „Zámek ořů“¹⁹, protože se vymyká všem výše uvedeným budovám. Principy této skvostné architektury se však do organizace pastevní krajiny knížecího hřebčína v Lednici nijak nepromítly. Kromě pastvin pro knížecí hřebčín existovaly v okolí letní knížecí rezidence na panství Lednice i pastviny, jež vrchnost pronajímala uherským obchodníkům s dobyt看, kteří svá stáda pásli za poplatek dva krejčary za každý kus dobytka a den.²⁰

18 LORENZ, Helmut, Fischer von Erlachs „Schloss der Rosse“ in Eisgrub, in: BAUMSTARK, Reinhold, Joseph Wenzel von Liechtenstein, Fürst und Diplomat im Europa des 18. Jahrhundert, Vaduz 1990.

19 SEDLMAYR, Hans, Johann Bernhard Fischer von Erlach, Wien – München 1956.

20 SVOBODA, Miroslav, Lednice lenním statkem moravských markrabat a českých králů, in: KORDIOVSKÝ, Emil, Městečko Lednice, Lednice 2004, s. 186.

Holíč

Když v letech 1736–1762 budoval císař František I. své sídlo v Holíči (Slovensko), také se řídil vzorem z Versailles. Nekonečná osa, zdůrazněná v krajinné aleji, prochází holíčským zámekem, který je, tak jako zámek v Aranjuezu, Lednici a Versailles, krystalickým jádrem krajinné úpravy. Osa prochází zahradou a bažantnicí a ztrácí se v nekonečnu za řekou Moravou na někdejší císařském panství Hodonín. Stranou této krystalicky svázané struktury krajiny leží hřebčín Kopčany, jakoby do reprezentační části krajiny ani nepatřil. Pozoruhodný je vodní kanál Tvrdonice-Holíč, který hlavní osu protíná v úhlu 45°.

10 Kateřina Závodová: Areál Holíč-Kopčany s jasnou strukturou úprav krajiny v duchu principů francouzské zahrady. Zdroj: Kateřina Závodová podle podkladů Zdeňka Nováka.

Louka vrchnostenského hřebčína nebyla upravena v duchu řádu podle principů francouzské zahrady, který je patrný v knížecí zahradě a v oboře. Ani u ostatních soudobých hřebčínů nepozorujeme výraznější snahu geometricky uspořádat pastevní krajinu, s jedinou výjimkou. I. vojenské mapování (1763–1787)²¹ je prvním objektivním záznamem kulturní krajiny. Z něj je dobře patrné, že hřebčiny ve Smiřicích, u Litovle, v Lednici, v Těšíně, ve Vondrově u Hluboké i v Kladrubech hospodařily na pastvinách a loukách organických tvarů, přestože okolní krajina už v sobě měla jistý řád daný císařskými alejemi (vysazovanými kolem nové sítě říšských silnic od vlády císaře Karla VI.) a průseky v lesích (v okolí Těšína však nikoli, tam ještě systém v té době nedosáhl).

Onou výjimkou je krajina v okolí zámku Holíč, u nějž založil císař František Štěpán Lotrinský v roce 1736 hřebčín Kopčany. Zámek leží na pevnostní terase zdůrazněné bastiony a obklopené vodním kanálem. Na terase se nacházela malá francouzská zahrada. Na zámek navazuje bažantnice uspořádaná jako francouzská zahrada s dvěma hvězdami (etoile), symetricky položenými podél „nekonečné“ hlavní osy (jih-

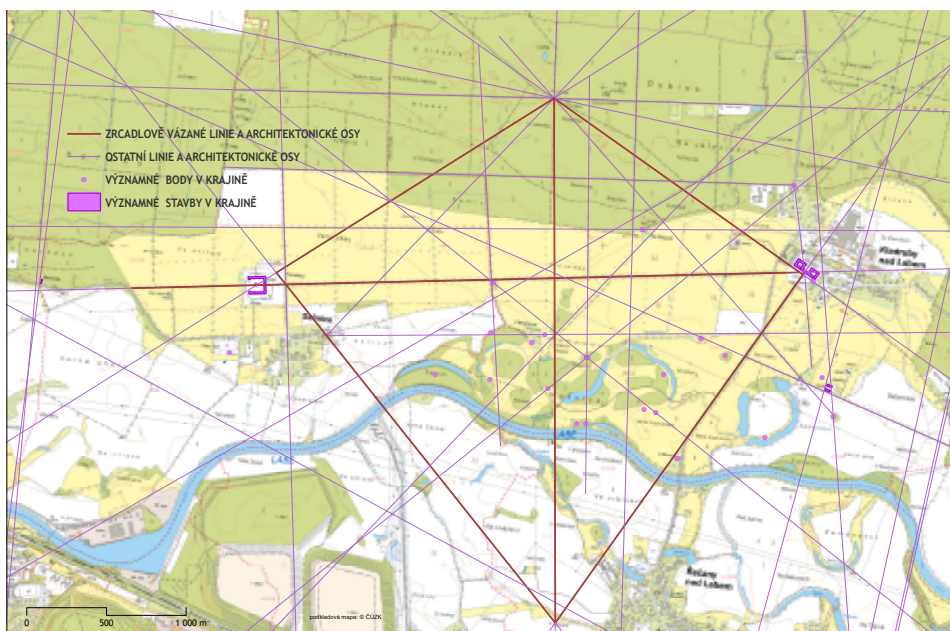
21 Dostupné online: <<http://mapire.eu/en/>> [5. 12. 2022].

východ-severozápad), která prostupuje celým areálem. Začíná čtyřřadou lipovou alejí (nyní ulice Zámocká a ulice sv. Martina), prostupuje zámek a bažantnicí a navažující krajinou jako čtyřřadá jírovcová alej (obnovená na konci 19. století) a končí průsečíkem s kanálem Tvrdonice–Holíč (4 km), který s ní svírá podobný úhel jako Strašovský potok s osou Kladruby–Františkov a u něhož byla později kačenárna (zachycena na mapě 2. vojenského mapování). Nedaleko od ní leží kaple sv. Margity Antiochijské, jediná stavba dochovaná z dob Velkomoravské říše. Zahradu hlavní osa opouští v další hvězdě, jejíž vnitřní paprsky směřují do zahrady a splývají s paprsky hvězd v zahradě, zatímco vnější paprsky míří ve formě patte d'oise do krajiny. Ohnisko hvězdy leží v bráně zahrady. Levý (jihojihovýchodní) paprsek, mířící k hřebčínu Kopčany, je zdůrazněn alejí, pravý nikoli. Levý paprsek končí v bodě, jenž označuje polovinu osy/aleje, spojující hřebčín Kopčany s městečkem Holíč (4,6 km). Zahrada, bažantnice, kačenárna a hřebčín jsou součástí klasického voluptoáru zámku. Mapa neukazuje podrobnější členění travních porostů stromořadími, celek působí velkoryse, až pustě, ale jsou v něm jasně patrné zásady francouzské zahrady použité v době, kdy byl tento typ zahrady v Evropě stále oblíbený a s výjimkou britských ostrovů vůdčí. Linie jsou dodnes v krajině dochovány, místy jsou dosud doprovázeny alejemi, nyní i nově obnovovanými. Bažantnice byla vykácena za 1. Československé republiky. Zámek i hřebčín vykazují znaky postupné obnovy. Zejména hřebčín představuje architekturu naprosto výjimečného tvarosloví, jež se vymyká všem budovám uvedeným v této stati. Jeho fasáda se vyznačuje výraznými nikami, které snad měly sloužit jako slunolamy a bránit přehřívání vnitřního prostoru stájí.

Kde se tato krajinná struktura vzala? Co bylo jejím vzorem? Z dostupných informací lze dovodit, že císař František Štěpán Lotrinský (1708–1765) se nechal inspirovat jinými královskými hřebčín²². Patrně to byl Haras du Pin francouzského krále Ludvíka XIV. (založen v roce 1715, kdy král 1. září zemřel), jehož pastevní krajina byla uspořádána přísně podle zásad francouzské zahrady. Zámek leží na „nekonečné“ ose. Nádvoří areálu se otevírá k severu třemi osami patte d'oise, další patte d'oise organizuje krajinu východně od areálu stájí a zámku. Travní porosty navazující na tuto výraznou krajinnou strukturu však nejsou tak přísně geometricky uspořádány jako nyní v Kladrubech nad Labem. V době vlády císaře Karla VI. se v Kladrubech nad Labem nacházel areál zámku s čestným dvorem (cour d'honneur), tvořeným dvěma rovnoběžnými stájemi (každá pro 10 koní) a uzavřeným vstupní branou se dvěma strážními domky. Osa čestného dvora mířila k západu. Zda byly stáje součástí provozu hřebčína, nebo „jen“ provozu zámku, není známo. Stáje vlastního hřebčína byly položeny severně od zámeckého areálu. Osa čestného dvora nebyla v krajině zhmotněna žádnou výsadbou ani cestou.

František Štěpán Lotrinský se v důsledku politické aktivity svého tchána, císaře Karla VI., jenž prosazoval tzv. pragmatickou sankci, musel vzdát svého rodného Lotrinského vévodství, a to Vídeňským mírem roku 1735. Pak se mohl v roce 1736

22 Princ František Štěpán Lotrinský navštívil Kladruby spolu se svým budoucím tchánem v létě roku 1723. VÁCHA, Štěpán – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít – VOKÁČOVÁ, Petra, Karel VI. a Alžběta Kristýna, česká korunovace 1723, Litomyšl – Praha 2009. V té době však pastevní krajina nevykazovala žádnou míru uspořádání. Rozložení luk, pastvín a lesa respektovalo přírodní podmínky.

11 Mapa os kompozice v krajině. Zdroj: Josef Krause (2021).

oženit s velkovévodkyní Marií Terezií a v roce 1765 se stát císařem. Výměnou získal Velkovévodství toskánské. V roce 1731 zdědil Těšínsko, kde začal s chovem koní. Zda je přivedl z královského lotrinského hřebčína Rosières-aux-Salines, není známo. Když pokračoval s chovem koní v Kopčanech, přivedl je tam právě z Těšína.

Jeho dcera Marie Karolína, sestra císaře Josefa II. (1741–1790), se v roce 1768 provdala za Ferdinanda I. Neapolsko-Sicilského. Jako panovnice byla nejúspěšnější z Josefových sester a fakticky ve svém království vládla. Ovlivňovala i stavbu královského zámku Caserta, která začala v roce 1751 na základě rozhodnutí jejího tchána Karla VII. Neapolského²³. Komplex zámku a parku měl konkurovat sídlu francouzských králů ve Versailles. Tak jako Versailles inspirovaly stavbu zámku, mohlo uspořádání krajiny hřebčína Haras du Pin inspirovat organizaci krajiny královského hřebčína Persano (založen 1742 Karlem V. Bourbonským), položeného jižně od Neapole. Vzhledem ke klimatickým podmínkám se tam zřejmě páslo hlavně v lesích (Real Bosco di Persano), které byly uspořádány podle zásad francouzské zahrady soustavou průseků vytvářejících *patte d'oie* a *etoile*.

Z map²⁴ je zřejmé, že k roku 1787 existovalo obdobné uspořádání pastevní krajiny jak v areálu hřebčína Persano, tak v areálu hřebčína Holíč-Kopčany, nikoli však v areálu hřebčína v Kladrušech nad Labem. Císař Josef II. (1741–1790), který dal impulz k obnově vyhořelého kladrušského hřebčína a obnově chovu starokladrušských koní přímo v Kladrušech nad Labem, to zřejmě nevyžadoval.

23 Údajně tam prosadila bidet.

24 Dostupné online: <<http://mapire.eu/en/>> [5. 12. 2022].

Nakolik tyto úpravy respektují energetické toky v krajině, není známo. Nyní jsou tyto informační systémy (geomantie²⁵) vnímány jako pavědecké, proto nejsou zkoumány a popisovány. Koně a další zvířata jich však využívají k orientaci ve svém prostředí. V Kladrubech nad Labem jsou dílčí informace k dispozici díky průzkumu, který tam proběhl v rámci řešení výzkumného projektu financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury s názvem Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem (identifikační kód DG20P02OVV012). Je otázkou, zda geomantie, kterou se zabýval i zakladatel dvorského hřebčína, není odpovědí na hádanku, jak mohli Habsburkové z obrovského území tzv. dědičných zemí ve Svaté říši římské a Království uherského vybrat k chovu ceremoniálních kočárových koní zrovna Kladruby nad Labem, z běžného pohledu vcelku nezajímavou část rovinaté nivy řeky Labe.

„Regionální, nadregionální a planetární linie a body aktivují energo-informační síť krajinné monády, konceptu podstaty veškerého bytí v krajině, která reguluje tok ‚životní energie‘ se všemi dopady na lokální biologickou rozmanitost s odpovídající dynamickou interakcí i evolučním potenciálem. Geomantická empirie se odráží v plánech řešení kladrubského areálu i v alchymii skutečného, celostního přístupu chovu i vlastního šlechtění starokladrubských koní se všemi jeho zákonitostmi, iniciacemi a přenosu otcovských a mateřských linií, znaků, vlastností atp., na které navazoval v rámci záchrany chovu prof. František Bílek.²⁶

Základní liniové kompoziční prvky se v krajině kladrubského hřebčína objevují na mapě II. vojenského mapování. Je to především osová cesta spojující stájový dvůr Kladruby a stájový dvůr Františkov ve směru východ–západ. Tato architektonická osa sleduje širokou energetickou linii.

Druhou architektonickou osou podloženou energetickou linií je Řečanská alej směřující od centrálního vstupu do hřebčína²⁷ k Labi. V prostoru vstupu²⁸ do hřebčína je významný energetický bod, ve kterém se kříží obě jmenované linie. Na hlavním nádvoří hřebčína je další významný energetický bod, jehož energie ‚stvoření‘ podporuje celý proces rozmnožování koní a je dokumentován korouhví na střeše průjezdu.

Další významnou energetickou linií s nenápadnou architektonickou osou je linie jih–sever směřující z Mošnice na křížení cest na Herranově průklestu.²⁹ Kolem této osy lze zrcadlově překlopit architektonické prvky východní části krajiny do západní, např.:

- stájový dvůr Kladruby x stájový dvůr Františkov
- socha sv. Jana Nepomuckého x kostel sv. Vavřince v Selmicích
- Řečanská alej x linie od stájového dvora Františkov přes kostel v Selmici (nerealizovaná)
- linie z centrálního vstupu do stájového dvora Kladruby ke křížení cest na Herranově

25 Geomantie je obor zabývající se vyhledáváním neviditelných projevů planety Země, které příznivě ovlivňují a umožňují život na Zemi.

26 K jeho osobě podrobně GOTTHARDOVÁ, Lenka – BÍLEK, Jaromír, František Bílek: otec české hipologie a zootechniky, Bezdědice 2012. Záchrana se týkala starokladrubského vraníka a neprobíhala v Kladrubech nad Labem, ale v Průhonicích u Prahy.

27 Myslí se tím do stájového dvora Kladruby, hřebčín je instituce.

28 Nejde o vstup do instituce, ale o vstup do stáji klisen ve stájovém dvoře Kladruby, tzv. Bránu křížení, viz níže.

29 V severním, lesním pásu krajiny.

průklestu pod Lipinou x linie od křížení cest na Herranově průklestu ke stájovému dvoru Františkov (jen krátký úsek v lese).

Naznačená struktura nebyla kompozicí v krajině dokončena, ale záměr je možno vysledovat.

V parku Mošnice je zachováno mnoho bodů vyznačujících pozitivní (tvořivou) životní energii. Rostou na nich nejstarší, často semenné stromy ponechané z původního lužního lesa, ale také záměrně vysazené solitéry a skupiny stromů, což je dochováno v zápise při zakládání parku, kdy byla odborníky z prostředí císařského dvora vyznačena místa – body pro výsadby. Specifickou energii mají dva remízy – v lokalitě Panovy louky (Pan je v řecké mytologii, kterou si osvojily evropské elity, ochránce stád) a remíz u závodiště. Uprostřed těchto remízů jsou patrné zbytky rondelů.

Tři základní liniové struktury krajinářských úprav sledují směr širokých energetických linií. Linie ve směru východ–západ a linie sever–jih jsou široké zhruba deset kilometrů a propojují místa kolem celé planety. Skládají se z množství rovnoběžných pásů s vysokým potenciálem informací, které předávají svému okolí, a proto lze v jejich trase nalézt mnoho významných sídel a kultovních objektů z různých období. Zdrojem životodárné energie planety pro tyto linie jsou významné kopce a hory.

Prodloužením linie mezi stájovým dvorem Kladruby a stájovým dvorem Františkov narazíme na hranicích Českých zemí na vrch Knížecí strom u Přimdy a Králický Sněžník na východě. Západně od Kladrub najdeme hradiště u Týnce nad Labem, město Kolín a pravěké kruhové stavby o průměru až 100 m vykopané archeology při stavbě obchvatu města, mineme Kouřim a Kostelec nad Černými lesy a dostaneme se až do blízkosti Prahy ke keltskému hradišti Závist. Východně od Kladrub běží linie kolem Kunětické hory a Kostelce nad Orlicí.

Prodloužením linie ve směru sever–jih se jižně dostaneme do areálu zámku Zdechovice a Žleby a severním směrem k zámku Karlova Koruna v Chlumci nad Cidlinou a dále do Jizerských hor. A aby bylo dost zámků, přidáme ještě Žehušice, kam směřuje linie Řečanské aleje.³⁰

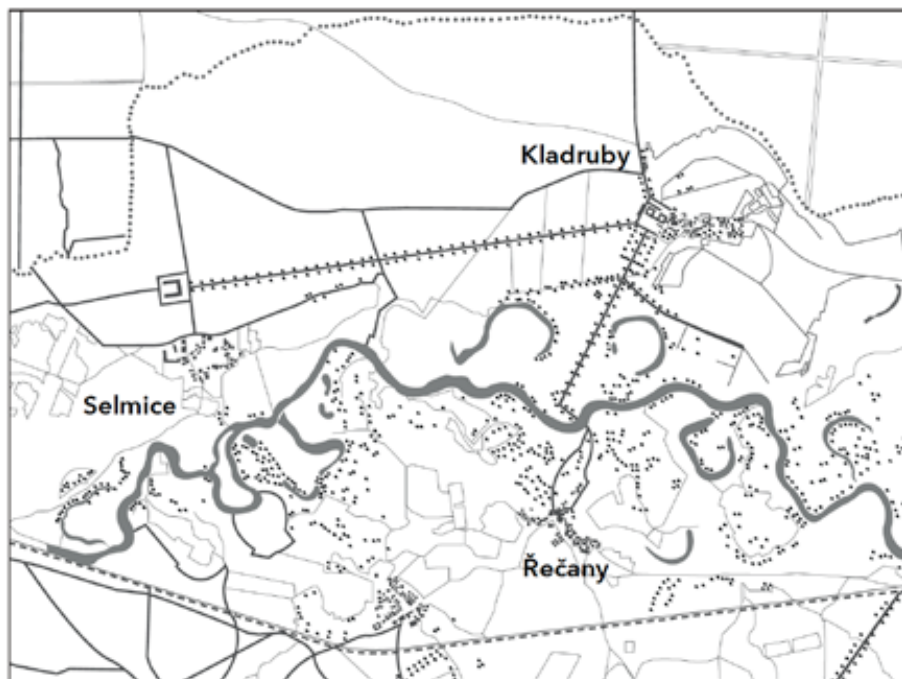
Podle citovaného průzkumu je zřejmé, že základní struktura krajiny, vyjádřená prostředky z repertoáru francouzské zahrady, respektuje zjištěné skutečnosti. Tři stájové dvory (Kladruby, Františkov a Josefov) upomínají k uctívané trojici (tři sudičky, tři přání, tři vlasy děda Vševěda, Svátá Trojice), jejich lokalizace respektuje výskyt pozitivní energie v krajině. V důsledku toho je např. Selmická alej spojující stájový dvůr Kladruby se stájovým dvorem Františkov zhruba poloviční ve srovnání s alejí, jež spojuje zámek Holíč a hřebcín Kopčany.

Tato geometrická struktura kladrubské krajiny je zachycena až na Montoyerově plánu (1830)³¹ a na mapě II. vojenského mapování (1806–1869).

V Kladrubech nad Labem však dochází k významnému posunu rolí jednotlivých článků instrumentária francouzské zahrady. Je to jistě způsobeno i tím, že principy francouzské zahrady byly použity velmi pozdě, více než století po vlně, kdy „převálco-

30 Převzato z kapitoly Geomantické systémy a kompozice krajiny (KRAUSE, Josef – GRULICH, Jiří – TRPÁKOVÁ, Ivana – TRPÁK, Pavel), in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem. Kritický katalog výstavy, Praha 2022, komentováno v poznámkách.

31 HOŘÍN, Petr – KROULÍK, Miroslav – KUČOVÁ, Věra A Landscape of Horses, Kladruby nad Labem Stud, Kladruby nad Labem 2017.

Kladruby nad Labem

Mapa 2. vojenského mapování (1836–1852) zachytila radikální proměnu krajiny krásných koní na pravém břehu řeky Labe (horní polovina obrázku), která se zřetelně liší od původní krajinné struktury (spodní strana obrázku). Inspirace principy francouzské zahrady je tu jasně patrná. Z nového centra krajiny, rozsáhlé budovy, jež by mohla být císařským sídlem, vybíhají přímé cesty, lemované alejemi, někdy do nekonečna. Alej Kladrubska-Selmice protíná v úhlu 45° Strašovský potok, upravený v této části svého toku do podoby přímého kanálu.

12 Hřebčín Kladruby nad Labem na II. vojenském mapování. Struktura uspořádání krajiny podle principů francouzské zahrady je zřejmá. Zdroj: Kateřina Závodová podle podkladů Zdeňka Nováka.

valy“ evropské zahrady a krajinu. V kontextu výše popsaných časových souvislostí je to rarita. Tady vstoupily do organicky vyvinuté pastevní krajiny, kterou by při troše dobré vůle bylo možné považovat za anglický park (ovšem bez cest pro pěší návštěvníky). Na rozdíl od areálu Holíč-Kopčany, který vykazuje klasické uspořádání podle principů francouzské zahrady, však není v Kladrubech ohniskem uspořádání zámek a jím procházející nekonečná osa. Ohniskem je tzv. Brána křížení, tj. vstup do stájí, kde jsou chovány starokladrubske klisny a kudy denně procházejí do stáje plemeníků starokladrubští hřebci. Zámek je pouze podružnou součástí areálu, téměř jen jako „nutné ubytovací zařízení“. Z Brány křížení vychází 3 osy patte d’oie, respektující výše uvedené energetické linie.

13 Průhled Řečanskou branou na tzv. Bránu křížení, tedy vstup do stájí klisen. V pozadí vstup do stáje plemeníků. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

14 Vyhledka z Brány křížení na Selmickou alej. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

- 15** Nádvoří dvora Kladruhy, 2021. Na obrázku je patrná role vegetace. Výsadby stromů kryjí budovy s výjimkou kostela sv. Václava a Leopolda, kde byly odstraněny. Pyramidální dub byl vysazen se záměrem vytvořit protiváhu věži kostela. Nyní v přerostlé podobě už tuto funkci neplní. Vpravo je ještě patrný topol vlašský, pokácený v roce 2022. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

Toto uspořádání zrušilo někdejší čestný dvůr (cour d'honneur) zámku a přesunulo jej před stáje. Dvůr je vymezen stromořadími, předsazenými před budovy. Původně to byly vlašské topoly (*Populus nigra* ‚Italica‘), z nich se donedávna dochoval jediný u Řečanské brány (skácen 2022), později byly nahrazeny lipami, jírovci a javory. Lípy také nahradily původní vlašské topoly v alejích v krajině, doložené na nejstarších vyobrazeních.

Na hlavní organizační strukturu krajiny kočárových koní navazuje struktura nižšího řádu. Jde jednak o víceméně (na kladrubském katastru) pravoúhlé pozemky pastvin (pravoúhlé na selmickém katastru), které se rozkládají podél těchto os. Jsou odděleny stromořadími, jež plní i funkci větrolamů a stínidel. Na mapě upoutá i výrazná „úhlopříčka“ Strašovského potoka, zachycená II. vojenským mapováním. Úhel, který svírá s dlouhou alejí Kladruhy–Františkov, je typický pro patte d’oie. V terénu to však tak jasně patrné není. Je to jen náhoda, nebo záměr ztracený v čase, či dokonce záměr nikdy neuskutečněný? Měl původně vycházet z letohrádku v lokalitě Na sklepicích? Byl přímý vodní kanál „jen“ svítící linkou v krajině, nebo byl osázen stromořadím či alejí podobně jako kanál Tvrdonice–Holíč?

Další soustava alejí nižšího řádu (jabloňových) se nachází kolem dvora Josefov a v Mošnicích se opakuje jednou alejí (také jabloňovou). Jejich role v hierarchii nevyplývá z jejich délky (jižní jabloňová alej ve směru východ–západ je prakticky stejně dlouhá jako Řečanská lipová alej v ose stájí), ale z velikosti alejových stromů. Jde

16 Socha sv. Jana Nepomuckého zdůrazňuje střed hvězdy. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2021).

17 Výsadby v okolí dvora Josefov připomínají vládu „selského“ císaře. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2020).

o velmi staré jabloně, určitě z 19. století. Bylo by zajímavé zjistit časové souvislosti, zda výsadby alejí náhodou nesouvisejí s tehdejší státním programem podpory okrašlovacích spolků³² a tato část krajiny není jakousi stylizací venkovské selské krajiny, připomínající „selského“ císaře Josefa II. I výsadba ve dvoře Josefov připomíná dobu jeho vlády. Jde totiž o severoamerické dřeviny z východního pobřeží, které se na území monarchie začaly dovážet právě v době jeho vlády (akát, vejmutovka, ořešák černý, jalovec viržinský).

V některých pastvinách se vyskytují solitérní stromy nebo skupiny (clumps) poskytující koním stín. U některých výsadeb je patrná mírná terénní modelace – vyvýšenina. To je ozvěna anglické zahrady, kdy na pastvinách (anglicky také „park“) byly clumps vysazovány na kopečky³³, aby unikly okusu pasoucího se dobytka. Tam, kde není clump chráněn ohradou, je patrné, jak koně sešlapáváním obnažili kořeny stromů.

Jeví se jako logické, že po rozhodnutí přenést chov kočárových koní z Kopčan do Kladrub nad Labem byla i krajina uspořádána tak, aby odpovídala postavení kladrubského hřebčína jako prvního mezi císařskými hřebčínami. Zdá se, že ve všech výše zmíněných případech byla důvodem uspořádání krajiny hřebčínů podle zásad francouzské zahrady vůle vládce demonstrovat své schopnosti ovládat přírodu a živly. V Lednici tuto roli plnila výše zmíněná soustava alejí a lesních průseků. Pro chov kočárových koní, které tam prokazatelně chovali od 17. století, vyhovovala přirozená struktura pastvin a luk v nivě řeky Dyje, pro záprah byly využívány běžné cesty v okolí hřebčína. V 19. století vznikla z průseku zvaného na mapě II. vojenského mapování Saulen Allee v Bořím lese závodní dráha Rennbahn s obratišti na obou koncích, což je krajinná struktura jinde zatím neobjevená. S výcvikem kočárových koní již nesouvisela, sloužila k závodům klusáků chovaných v Novém dvoře, resp. k jejich výcviku.

Kladruby nad Labem jsou výjimečné tím, že krajina byla do své reprezentační podoby uspořádána podle zásad francouzské zahrady v době, kdy tato byla úplně „démodé“. Už dávno nebyla v módě a ještě nepřišla znovu do módy, což se stalo až na konci tzv. dlouhého století, kdy byly principy francouzské zahrady znovu obdivovány. Tuto dobu možná připomíná uspořádání bažantnice v Mošnicích zachycené na mapě III. vojenského mapování. Mezi osy/aleje Kladruby–Františkov a Kladruby–Labe je vložena třetí osa – průsek v porostu. Jej kolmo protínají tři další průseky. Je to však specifické uplatnění principů francouzské zahrady: nepočítá s drobnou architekturou, sochami a fontánami. Jde „pouze“ o její základní geometrickou strukturu, jež však vyvolává silný pocit řádu, a přitom je funkční. Prezentace řádu byla po neklidných dobách napoleonských válek pro císařský dvůr důležitá. To je možná další odpověď na otázku, proč tak pozdě, ale vlastně možná nadčasově zvolil dvůr tuto podobu pastevní krajiny.

32 JARNÍK, Jan Urban, Podstata, cíl a organizace okrašlování, Praha 1911.

33 K motivu se později vrátil František Thomayer, který s oblibou vysazoval solitéry na malé kopečky, jak je to dodnes patrné např. v Letenských sadech v Praze.

Nicméně v době, kdy byl pastevní pás krajiny vybudován, byla evropská krajino-tvorba ovlivněna principy krajinářské zahrady Humphryho Reptona a přírodně krajinářské zahrady knížete Hermanna Pücklera-Muskau. Slavné francouzské zahrady na našem území a v jeho okolí (Červený Dvůr, Slavkov, Lednice aj.) byly v této době proměňovány v krajinářské parky. V Lednici však tato proměna proběhla naprosto osobitým způsobem, vznikla tam tzv. malířsko-krajinářská zahrada. Anglická³⁴ a anglo-čínská zahrada, stejně jako klasická francouzská zahrada, umělecká díla a drobnou architekturu ještě používá a neobejde se bez nich (Chiswick, Stowe, Castle Howard, Schwetzingen, Wörlitz, Podzámecká zahrada v Kroměříži a řada jiných), přírodně krajinářská zahrada se jich (nerada) vzdává, což ilustruje příběh tvorby knížete Pücklera-Muskau v Muskau³⁵ a Branitz (kde neodolal a situoval tam sochu Venuše Milóské, které nechal doplnit ruce a nechal ji pomalovat živými barvami). Malířsko-krajinářská zahrada s uměleckými díly nepočítá.

Kníže Alois I. z Lichtenštejna ještě nechal vytesat sousoší Tří Grácií pro svou zahradu v Lednici, jeho bratr Jan I. z Lichtenštejna je však „vystěhoval“ ze zahrady do krajiny a postavil k němu palladiánskou stavbu inspirovanou Chambersovým Augustiným divadlem v Kew (Theatre of Augusta)³⁶.

Kníže Jan I. z Lichtenštejna v roce 1805 rozhodl o radikální proměně Lednického parku a celého krajinného areálu, což vyvolalo zcela nový způsob tvorby zahradních scénérií. Rozhodl rovněž o vybudování krajinných areálů na dalších lichtenštejnských panstvích: ve Vranovsko-křtinském areálu v Moravském krasu na panství Pozoříce, v okolí zámku Nové Zámky u Litovle na panství Úsov, v okolí hradu Liechtenstein na panství Pevnost (Veste) Liechtenstein, Sparbach a Hadersfeld.

Srovnání uvedených areálů³⁷ však potvrdilo, že Lednicko-valtický areál je z hlediska zahradní tvorby naprosto výjimečný. Výsadby v ostatních lichtenštejnských krajinných areálech totiž stále respektují principy anglické zahrady „Capability“ Browna, neboť jde o vcelku jednoduché výsadby poměrně chudého sortimentu (borovice černá v porostu, skupinách a solitérách v Mödlingu, běžný sortiment domácích dřevin na ostatních lokalitách, vzácně doplněný introdukovanou dřevinou – akát, jírovec, douglaska, jež však netvoří anamorfické scénérie).

34 Následující text převzat z kapitoly NOVÁK, Zdeněk, Principy tvorby krajiny podle zásad malířsko-krajinářské kompozice, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem. Kritický katalog výstavy, Praha 2022, mírně upraveno.

35 Zejména „*Mapa knížecího parku v Muskau, jak nyní částečně je, částečně jak má být*“, uveřejněná v PÜCKLER-MUSKAU, Hermann von, *Andeutungen über Landschaftsgärtnerie, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Stuttgart 1834.

36 CHAMBERS, William, *Plans, Elevations, Sections and Perspective Views of the Gardens and Buildings at Kew in Surrey*, London 1763, nestránkováno.

37 Srovnání bylo provedeno v rámci realizace projektu Hardtmuth: od uhlu k tužkařskému impériu, podporovaného Ministerstvem kultury v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) v letech 2018–2020.

Kníže Jan I. z Lichtenštejna zbavil lednickou zahradu Chambersova anglo-čínskému stavebnímu programu a „donutil“ své zahradní architekty, aby přišli s novými myšlenkami. Jaký vliv na něj měla jeho teta, kněžna Eleonora z Lichtenštejna, která založila už v 70. letech 18. století³⁸ v Moravském Krumlově nejstarší anglickou zahradu na našem území³⁹, popř. maršál Lacy⁴⁰ či strýc, kníže de Ligne⁴¹, není doloženo.

Odstranění anglo-čínského stavebního programu z parku vyvolalo u zahradních architektů snahu o náhradu scénérií komponovaných kolem architektonických dominant scénériemi stejně zajímavými a poutavými, avšak pouze z vegetačních prvků, a využívajícími obrovského zrcadla nově založeného zámeckého rybníka, v němž bylo vytvořeno 16 ostrovů. Schindelmayer⁴² publikoval rytinu (pohled z Minaretu na první část budoucího zámeckého rybníka), která dokládá bohaté použití pyramidálních stromů (a zdá se, že jde z velké části o konifery, neboť tehdy běžné vlašské topoly mají jiný tvar koruny) v tehdejších (asi 1808) výsadbách v Lednickém parku. Podobné scénérie zachytil i Ferdinand Runk⁴³ o 15 let později.

Humphry Repton se ve své knize *Sketches and hints on landscape gardening* (1794) umístění uměleckých děl v zahradních scénériích vůbec nevěnuje, jeho scénérie oživují loďky (pleasure-boats, s. 37) a jeleni (tamtéž). Konifery ve svých vegetačních kompozicích však také nezachycuje. Ty se na ilustracích v knize objevují jen ve vztahu k budovám (za s. 18). V knize *Observations on the theory and practice of landscape gardening* (1805), jež je pro lednickou tvorbu už irelevantní, vyjadřuje ke koniferám spíše negativní postoj (s. 93: „*some spruce firs on Maiden Early Common, which fortunately do not grow*“, „*I may mention those of Casuiobury and Wickham Market, which disdain the spruce affectation of symmetry so fatal to the Gothic character*“).

Ke koniferám zachovával rezervovaný postoj i kníže Hermann-Pückler a další mistři, jak dokládá Charles Aldington.⁴⁴

Bernard Petri a jeho spolupracovníci se však museli v Lednici vyrovnat s použitím tradičně oblíbených smrků⁴⁵, ke kterým přibýly importované konifery ze Severní Ameriky, tedy borovice vejmutovka (*Pinus strobus*), jalovec viržinský (*Juniperus virginiana*), zerav západní (*Thuja occidentalis*), cypřišek (*Chamaecyparis thyoides*) a smrk sivý (*Picea glauca*). V kombinaci s modravými borovicemi lesními (*Pinus sylvestris*) a temnými borovicemi černými (*Pinus nigra*), zářivými topoly bílými

38 WOLF, Adam, Fürstin Eleonore Liechtenstein 1745–1812, König 1875.

39 KROUPA, Jiří, Die Idee der josephinischen Residenz Die Architekten Isidore Marcel Ganneval und Johann Christoph Fabich in Mährisch Kromau, *Opuscula Historiae Artium* 62, 2013, však uvádí, že založila anglo-čínskou zahradu.

40 Založil Schwarzenbergpark v Neuwaldeggu ve Vídni jako první anglickou zahradu v monarchii.

41 Znalec zahradního umění, autor knihy *Der Garten zu Beloeil nebst einer kritischen Übersicht der meisten Gärten Europens*, Dresden 1799.

42 SCHINDELMAYER, Karl Robert, *Description des principaux parcs et jardins de l'Europe: avec des remarques sur le jardinage et les plantations: ouvrage enrichi d'estampes = Bildliche und beschreibende Darstellung der vorzüglichsten Natur und Kunstgärten in Europa: mit Bemerkungen über Gartenkunst und Anpflanzungen*, 1812, mezi s. 10 a 11.

43 HAVLOVÁ, Mája, *Krajinář Ferdinand Runk (1764–1834)*, České Budějovice 2014.

44 ALDINGTON, Charles, *On Landscape Design, In the words of Masters through the centuries*, London 2020.

45 Propagoval je již kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna (1611–1684), blíže viz NOVÁK, Z., *Zahradá Evropy*, c. d.

18 Lednice, obnova výsadeb smrku ztepilého. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2013).

(*Populus alba* ‚Nivea‘), temně červenými buky (*Fagus sylvatica* ‚Purpurea‘), světlolistými akáty (bělostnými v době květu), platany (*Platanus x acerifolia*), javory jasanolistými (*Acer negundo*) a světlolistými a výrazně kvetoucími katalpami (*Catalpa bignonioides*) a liliovníky (*Liriodendron tulipifera*), na podzim barevně výraznými americkými javory (*Acer macrophyllum*, *Acer rubrum*, *Acer sacharum*, *Acer saccharinum*), ořešáky černými (*Juglans nigra*) a jasaný (*Fraxinus excelsior*) a dalšími stromy a keři⁴⁶ tak vznikla nesmírně bohatá barevná, tvarová, strukturální a texturní škála, se kterou nemohl pracovat ani Humphry Repton, ani kníže Hermann Pückler-Muskau a jejich následovníci. Bernard Petri (1805–1808), Phillipe Prohaska (do roku 1823), Joseph Lieska (do roku 1824), Udalrich Hereich (od roku 1807) a snad i Franz Klein (1794–1855), budoucí svobodný pán z Wisenbergu, jehož sobotínské podniky později v letech 1842–1845 dodávaly železo pro stavbu lednického skleníku, Eduard Pohle (asi 1836 do roku 1875) a Anton Schebanek (1819–1870)⁴⁷ tak vytvořili krásu lednické zahrady jen z kombinace vegetačních prvků a vodních ploch, krásu, která nepotřebovala sochy, malby či drobnou architekturu. Rozmanité kombinace dřevin ve skupinách a jejich solitéry vytvářejí z Lednického parku jedinečnou zahradu, lišící se svou dendrologickou a z ní odvozenou výtvarnou rozmanitostí od Reptonových

46 Údaje o přítomnosti dřevin v Lednickém parku čerpány z KREJČÍŘÍK, Přemysl – PEJCHAL, Miloš – ŠÍMEK, Pavel – BULÍŘ, Pavel – PAVLAČKA, Roman, Dřeviny zámeckého parku v Lednici, Lednice 2015.

47 Anton Schebanek v letech 1843–1846 pracoval jako umělecký zahradník ve službách bratra knížete Aloise II., tedy u prince Karla z Liechtensteinu v Neulengbachu.

(ale také Sckellových, Pückerových, Petzoldových či Loudonových) děl. Tato krása byla dále zdokonalována zapojováním nových druhů (např. konifery z východního pobřeží Severní Ameriky) a kultivarů (např. platan javorolistý v odrůdě Suttneri), které přispívaly k malířskému vyznění scenérie. Na tom se podílel hlavně kníže Jan II. z Lichtenštejna (1840–1929) a jeho zahradní architekti, August Czullik a Wilhelm Lauche (1859–1950). Dr. Helmut Rippl (1925–2022), který se od 70. let 20. století zabýval tvorbou knížete Pücklera-Muskau, užasl v roce 1992 nad lednickými kombinacemi stromů ve skupinách, některé nazval šokujícími.⁴⁸

Lednický způsob tvorby, tj. malířsko-krajinářský sloh, se rozvíjel od napoleonských válek až do první světové války, za svůj jej vzal a dále od roku 1885 rozvíjel Ernst hrabě Silva-Tarouca v Průhonicích a méně obratněji jeho bratr Franz Joseph II. Silva-Tarouca⁴⁹ v Čechách pod Kosířem. Ernst hrabě Silva-Tarouca navíc tento způsob tvorby založený na kombinacích vlastností rostlin z celého světa popsal⁵⁰ a tyto scenérie, jejichž cílem je dosáhnout vyšší krásy než krásy v přírodě, nazval jako Pflanzengeographischen Szenerien (tj. rostlinné zeměpisné scenérie). Jejich podstatou je, že jsou vytvořeny z rostlin pocházejících z celého světa a snášejících podmínky zvoleného stanoviště.

Co tedy označujeme za malířsko-krajinářský sloh zahradní tvorby? Je to takový způsob tvorby zahradních scenérií, který využívá vlastností rostlin (zejména dlouhověkých dřevin) bez ohledu na jejich původ, tedy dřevin domácích i introdukovaných a uměle vyšlechtěných, pokud snesou naše klima a mají podobné nároky na stanoviště. Masivně používá i výsadby konifer, které významně obohacují barevnou paletu. Pak se i běžná lesní dřevina (smrk ztepilý) může stát zajímavým barevným akcentem díky svému jedinečnému barevnému tónu na paletě barev zahradního architekta. Vlastností rostlin je využíváno nejen k tvorbě „běžných“ scenérií založených na kontrastu či harmonii a dominanci, ale i k promyšleným scenériím, které rozvíjejí umění anamorphosis abscondita novým způsobem, s využitím tzv. malířské perspektivy za účelem tvorby prostorových iluzí. Díky tomu se Průhonický park jeví mnohem rozlehlejší, než napovídá jeho půdorys, zámek Lednice vypadá jako stavba na vysokém kopci atd. Je to však umění tak vzácné, že je často nechápou⁵¹ ani zahradní architekti, jak dokládá i hrabě Ernst Silva-Tarouca.⁵² Je to současné umění velmi křehké, které je obecně poškozováno soudobými přístupy památkové péče, jež pod tlakem ochrany přírody a krajiny do promyšlených (procitěných) scenérií v dobré víře sází tzv. náhradní generace stromů ekologicky vhodnějších, aniž jí dochází, že tím poškozuje

48 Blíže viz NOVÁK, Zdeněk, Zámecká zahrada, in: KORDIOVSKÝ, Emil (ed.), Městečko Lednice, Brno 2004, s. 432–441, a KREJČÍŘÍK, P. – PEJCHAL, M. – ŠIMEK, P. – BULÍŘ, P. – PAVLAČKA, R., Dřeviny zámeckého parku v Lednici, c. d.

49 Autor publikace Der Park, Wien 1894.

50 SILVA-TAROUCA, Ernst – SCHNEIDER, Camillo, Unsere Freiland-Laubgehölze, Wien – Leipzig 1922.

51 Při posuzování tohoto způsobu kompozice je důležité být na místě, nestačí fotografie ani film. Přes veškerý technologický pokrok vidí naše oko jinak, než „vidí“ kamera.

52 SILVA-TAROUCA, Ernst, Farben im Landschaftsgarten, Die Gartenschönheit, 1927. Tam uvádí, že teprve, když přijela delegace německých zahradních architektů do Průhonic, uznali, že tímto způsobem kompozice je možné vytvářet krásné zahradní scenérie. Do té doby se drželi odkazu knížete Pücklera-Muskau a odsuzovali bohaté používání barevných dřevin. Tím je doloženo i pravidlo uvedené v předchozí poznámce pod čarou.

19 Smrky ztepilé byly na konci 19. století vysazovány i v kladrubské krajině.
Zdroj: Archiv Národního hřebčína Kladruby nad Labem.

jedinečná umělecká díla a originální doklady tvůrčích schopností minulých, navíc domácích, mistrů. Ještě ke všemu bylo toto umění již v 50. letech 20. století z nepochopení a třídního postoje odsouzeno.⁵³

Na rozdíl od malířsko-krajinářského slohu pracuje přírodně krajinářský sloh převážně s listnatými dřevinami domácího původu. Konifery, křížence a introdukované exoty používá vzácně jako dominanty. Přírodně krajinářské jsou scenérie řady parků německých, anglických, polských a dalších. Malířsko-krajinářské scenérie zatím nebyly v těchto parcích zjištěny.

Oba způsoby pak obdobně pracují s travnatými a vodními plochami a terénem.⁵⁴ Pod vlivem uvedených příkladů užití malířsko-krajinářské kompozice byl park Mošnice upraven v letech 1894–1895,⁵⁵ kdy úřad nejvyššího štolby zastával „krásný princ“, kníže Rudolf z Lichtenštejna (1838–1908), a po něm nejvyšší štolba Ferdinand

53 DOKOUPIL, Zdeněk – NAUMANN, Pavel – RIEDL, Dušan – VESELÝ, Ivan, *Historické zahrady v Čechách a na Moravě*, Praha 1957, s. 48, kde je uvedeno: „[...] budeme se snažit park převádět v porost takového složení, jaké odpovídá stanovištním poměrům. [...] Zpravidla tím v parku způsobíme další převahu listnáčů proti jehličnatým dřevinám a omezíme tím v jisté míře jeho barevnost odklonem od některých, v nedávné minulosti nadužívaných barevných odrůd.“

54 Následující text je převzat z NOVÁK, Zdeněk, *Park Mošnice*, in: ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), *Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem*. Kritický katalog výstavy, Praha 2022, mírně upraveno.

55 TRPÁKOVÁ, Ivana – TRPÁK, Pavel, *Zpráva o průzkumu archivních pramenů v ČR pro krajinářské úpravy a pro rekonstrukci historické zeleně areálu Národního hřebčína Kladruby nad Labem*, 2005, manuskript, 30 s. + mapové přílohy.

20 Park Mošnice, kombinace odrůd javoru mléče ‚Schwedleri‘ a javoru klenu ‚Leopoldii‘.
Zdroj: foto Zdeněk Novák (2022).

Vincenc Kinský v letech 1909–1916. Snad nepřekvapí, že ve stejné době rozšiřoval kníže Kinský svůj park v Moravském Krumlově také podle principů malířsko-krajinářského slohu. Navázal na dílo kněžny Eleonory z Lichtenštejna, která tam po roce 1771 založila anglickou zahradu.

Park Mošnice je jedinečný nejen svou kompozicí, ale i v tom, že stejně jako celá krajina slouží chovu a výcviku pro zápřah galakarosiérů do kočárů. Tomuto pohybu je přizpůsobeno vytyčení hlavní cesty i tvorba scenérií. Na to, že rozlohou jde o poměrně nevelký park, je v něm přítomna řada vzácných introdukovaných dřevin nebo okrasných odrůd, vysázených v působivých scenériích. Jejich barevná škála začíná na jaře rašením a kvetením, pokračuje v letní sezoně bělavými, modravými, stříbrnými a světlezelenými tóny a dál přes syté zelenou, temně zelenou, červenozelelou až po černočervenou (červené buky, pro které Němci používají výstižnější název krvavý buk, *Blutbuche*, protože jejich barva připomíná krevní sraženinu). Barvy se přirozeně mění během roku a scenérie se podle toho proměňují. Konstantní syté zelená barva smrků ztepilých (*Picea abies*) a modravě stříbřitá barva smrků pichlavých (stříbrných, tj. *Picea pungens*) a smrku sitky (*Picea sitchensis*) se ve vztahu ke svým sousedům dostává jednou do harmonického, jindy do kontrastního vztahu a nakonec v zimě na bílém pozadí sněhové pláňe zůstává jedinou plochou barvy v kontrastu s grafikou holých, převážně černých, větví stromů, ale někdy větví i žlutavých a načervenalých.

21 Stromořadí jedinečných hlavatých vrb lemuje cestu od Selmických vrat do parku Mošnice.
Zdroj: foto Zdeněk Novák (2017).

Dominanty několika scenérií v Mošnici, které upoutají oko diváka (Angličané používají termín *eye-catcher*), tvoří krásné exempláře vzácné odrůdy javoru kleny (*Acer pseudoplatanus* „Leopoldii“), uvedené na trh v roce 1866 a nazvané podle belgického krále Leopolda II. Tu a tam se ve scenérii objeví květy stromů (jírovec, katalpa, kaštanovník jedlý) nebo ocúnů, ona esence přírodní krásy.

To vše se děje v přísné logice přírodních zákonů a vytváří to tak krásné scenérie, jak to dokáže právě a pouze malířsko-krajinářský park založený géníem. Prostředky malířské perspektivy tam díky principu *anamorphosis abscondita* vytvářejí iluze prostoru zdánlivě mnohem většího. Využívají efektu zrcadlení v mrtvých ramenech řeky, z nichž se stala parková jezírka. Vodní zrcadla násobí výšky a přidávají hloubky i opakují barevný ohňostroj proměnlivých scenérií. K parku vede z jedné strany alej z dubů červených (*Quercus rubra*), z druhé strany lemuje cestu stromořadí hlavatých vrb, tedy vrb, jejichž proutě je každoročně ořezáno, a tak vznikají téměř sochařské výtvořky, nám všem známé z díla malíře Josefa Lady, avšak v naší současné kulturní krajině už téměř nepřítomné.

Dále na západ, v části krajiny zvané Na jitrech, byly vytvořeny obdobné scenérie v menším plošném rozsahu parku. Východně od parku a za Řečanskou alejí jsou do luk vysázeny skupiny stromů (*clumpings*) a solitéry (např. platan).

22 Oblibu asijských exotických dřevin dokládá i výsadba pajasanu žláznatého u brány dvora Kladruby.
Zdroj: foto Zdeněk Novák.

Dva starší výrazné vegetační pásy, severní pás lesa a střední pás pastvin a luk, tak byly dotvořeny jižním pásem parkově upravené krajiny, a krajina tím získala své charakteristické pásové uspořádání.

V letech 1903–1905 byl v Selmicích poněkud stranou obce vystavěn nový novogotický kostel sv. Vavřince podle projektu architekta Jana Hrádka z Prahy. Přestože je místní dominantou, na uspořádání krajiny neměl vliv. Neváže se na něj žádná vyhlídka z parku Mošnice ani z parku Na jitrech, nefiguruje v žádných průhledech (podobně se chová mnohem pozdější dominanta chvaletické elektrárny, tudíž ani ona nijak nenarušuje komponované scénérie parku Mošnice nebo parku Na jitrech).

Do období po 1. světové válce vstoupila krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v definitivní podobě. Sice byla mírně upravována podle dobových potřeb (např. zřízení bažantnice), nicméně tyto dopady byly celkem snadno odstranitelné. V roce 2019 byla krajina zapsána na Seznam světového dědictví (UNESCO) a její hodnoty byly Výborem pro světové dědictví definovány takto:

„Krajina se nachází v oblasti středního Polabí, v geologicko-ekonomické oblasti Polabská nížina. Geologické a morfologické vlastnosti území usnadnily chov koní a napomohly k vytvoření jedinečné krajinné kompozice navržené se záměrem chovu a výcviku ceremoniálních koní.

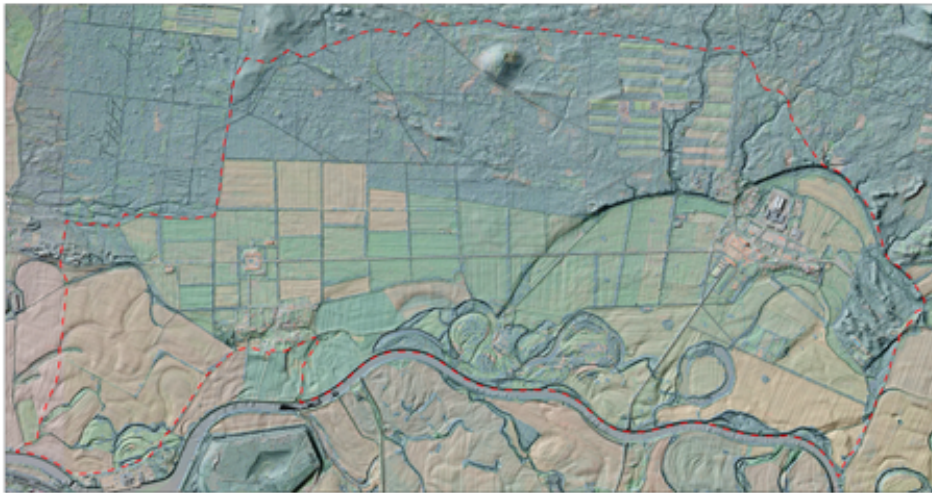
Lidé se v této oblasti poprvé usadili ve středověku. Po roce 1491 spravovali Kladruby nad Labem Pernštejnové, kteří tam založili oboru. V roce 1560 získala pardubické panství včetně obory z pověření tehdejšího panovníka Česká královská komora (správní orgán Království českého). V roce 1563 tam císař Maxmilián II. Habsburský založil hřebčín a 6. března 1579 mu jeho nástupce císař Rudolf II. Habsburský udělil statut Císařského dvorního hřebčína. Od počátku 17. století se hřebčín v úzké souhře s okolní krajinou specializoval na chov ceremoniálních kočárových koní typu galakarosiér pouze pro uspokojení poptávky císařského dvora. Dodnes jsou v provozu historické zemědělské usedlosti, které jsou funkčními středy jedinečné krajiny.

Statek je vzácnou syntézou dvou kategorií krajiny: na jedné straně je to živá a vyvíjející se krajina, která se dodnes organicky proměňuje a stále plní svou hlavní funkci; ale je to také krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem a unikátní ukázka vysoce specializovaného ozdobného statku – ferme ornée – věnovaného chovu a výcviku ceremoniálních kočárových koní. Tato syntéza vychází ze skutečnosti, že živá a vyvíjející se krajina s jasně definovanou plemenářskou funkcí se skládá ze dvou částí. Každá z nich vychází ze svých inherentních podmínek, a přestože jsou tyto dvě části navzájem kontrastní, jsou také úzce propojeny. Formální uspořádání pastevní krajiny (uplatňující principy klasicistních francouzských zahrad s vkusnou a střídou architekturou usedlostí, nevtrivou strukturou sídel a sochami akcentujícími významná místa) doplňuje romantický malebný krajinářský park, kde jsou principy manipulativní malířské perspektivy využity k navození scénických obrazů, využívajících široké škály okrasných dřevin tam pěstovaných.

Zapsaná Krajina je živým dokladem proměnlivých vlivů v utváření krajiny pro chov a výcvik kočárových koní. V rámci krajinného uspořádání jsou jasně viditelné funkční prvky (osy, silnice, třídy, vodní toky, symetrické stavby a vazby mezi těmito prvky), které jsou vynikajícím příkladem invenční aplikace kompozičních principů Andrého Le Nôtre (francouzská formální zahrada) při tvorbě krajiny určené pro takový konkrétní účel. Statek je unikátní i tím, že v době, kdy byl vytvořen (podle principů francouzské formální zahrady), byly tyto zásady jinde ve světě již opuštěny. Tato pozdní aplikace principů Andrého Le Nôtre v zapsané Krajině dokumentuje jejich životaschopnost a zároveň svědčí o konzervativním vkusu klíčového klienta, habsburského dvora, který tyto úpravy krajiny zadal. Krajina také odráží úroveň akceptovaných kulturních norem v té době.

Zásady anglické malebné krajinářské tvorby byly mimořádně invenčním způsobem převzaty do řešení krajinářského parku Mošnice s cílem vytvořit krajinářskou scénérii tvořenou původními i introdukovanými okrasnými dřevinami a uplatněním kompozičních principů manipulativní malířské perspektivy, založené na široké škále barev stromů a keřů vybraných tak, aby vytvořily obrazovou prostorovou iluzi a efekty. Nádherné scénérie se odrážejí v mrtvých ramenech, posledních zbytcích meandrů řeky Labe. Skupinky (clumps) stromů rozmístěné na pastvinách původně definovaných klasicistní kompozicí jsou dalším důkazem, že anglické krajinářství uplatnilo v krajině svůj vliv.

Tato kreativní fúze principu francouzské a anglické tvorby krajiny, jejich sloučení v krajině na místě sloužícím primárně ekonomické funkci, dala vzniknout tak pozoruhodné kompozici. Tyto faktory činí Krajinu pro chov ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem naprosto unikátní.

23 Gdulová, Kateřina – Janečková, Kristina – Hanuš, Jan, Krajina Národního hřebčína Kladruhy nad Labem. Stínovaný reliéf krajiny vytvořený zpracováním dat z leteckého laserového skenování (LiDAR) na podkladu leteckého snímku území. Zdroj: Podkladová data CzechGlobe, ČÚZK (2022).

Jedinečný přístup k funkčnímu využití krajiny je vyjádřen pomocí samotné krajinné kompozice. Výchozí bod prostorových hlavních kompozičních os v klasicistní části krajiny je situován do klenutého průjezdu vedoucího do hlavních stájí dvora Kladruhy nad Labem, a nikoli před zámek, jak je běžné u řešených krajinných celků u jiných srovnatelných hřebčínů. Užitekova funkce krajiny je vyjádřena i stavební hmotou a dispozičním řešením objektů dvora Kladruhy nad Labem, kde je nejen vizuálně potlačena architektonická podoba zámku, který hostil císařskou rodinu při návštěvách (je odcloněn řadou stromů), ale i absolutně – je nižší než hlavní vstupní křídlo stájí. Ani loď kostela sv. Václava a Leopolda svou výškou nepřesahuje zástavbu dvora. Toto zvýraznění čisté ekonomické funkce krajiny architektonickými a krajinnými prostředky je zcela neobvyklé, zvláště jedná-li se o honosný dům příslušníka společenské elity.

Zapsaná Krajina nepochybně nese všechny významné atributy svého trvalého jediného účelu – chovu a výcviku kočárových koní, a postupně se vyvinula do nejvyšší estetické podoby, odrážející její imperiální význam a funkci, která vyústila v jedinečný typ okrasného statku (ferme ornée). Díky své funkci byla zapsaná Krajina po čtyři staletí v dějinách evropské civilizace úzce spjata s nejvyššími vrstvami společenské hierarchie. V celosvětovém měřítku představuje unikátní a komplexní příklad rozvoje vozatajské kultury v Evropě, zejména se zaměřením na chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní.

Kritérium (iv): Statek je vynikajícím světovým příkladem krajiny, která byla během svého vývoje v průběhu několika staletí pečlivě kultivována prostřednictvím zamýšlené krajinné kompozice, v níž se principy francouzské klasicistní zahrady a anglické krajinné úpravy spojily a vytvořily dokonalé prostředí uspokojující potřeby chovu a výcviku kočárových koní. Krajina ilustruje důležitou éru novodobé evropské historie, kdy

společenské elity podporovaly a obdivovaly tento jedinečný chov koní. V případě nominované krajiny tuto elitu reprezentoval habsburský císařský dům. Krajina byla proto v dějinách evropské civilizace přes čtyři století velmi úzce spjata s nejvyššími vrstvami společenské hierarchie. Ze světového hlediska představuje ojedinělou a ucelenou ukázkou vývoje vozatajské kultury v Evropě trvajícím přes čtyři staletí se specifickým zaměřením na chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní.

*Kritérium (v): Statek je vynikajícím příkladem tradičního využití krajiny, poslední svého druhu na světě, pro chov a výcvik kočárových koní typu galakariosiér. Představuje historické období počínaje barokem, kdy byla krajina záměrně strukturována a využívána pro potřeby společenských elit, které demonstrovaly své výsadní postavení v pompézních ceremoniích, k nimž se využívali galakariosiéři. Chov a výcvik těchto koní se v Krajině po staletí prováděl v úzké souhře s přírodním prostředím: zdejší příznivé klima, hydrologie, půda a vegetace byly klíčovými faktory pro ekonomickou soběstačnost krajiny, nepostradatelné pro chov a výcvik kočárových koní od jejich narození až do ukončení jejich výcviku. Chov a výcvik kočárových koní a péče o přírodu byly pro místní obyvatele racionálním způsobem obživy.*⁵⁶

Kladrubska krajina je tak výjimečným dokladem uplatnění vlivu chovu hospodářských zvířat na podobu krajiny. Je jedinečným příkladem krajinného rámce vysoce specializovaného okrasného statku (ferme ornée), jenž, jak se prokázalo při posuzování jejich hodnot v rámci zápisu na Seznam světového dědictví (UNESCO), nemá ve světě obdoby.

Prameny a literatura

Literatura

- Biblií svatá aneb všechna písmena Starého i Nového zákona, podle posledního vydání kralického z roku 1613, nákladem Britické i zahraniční společnosti biblické, Praha 1930.
- BERGER, Eva, Albert Esch – dem österreichischen Gartenarchitekten zum Gedenken an seinen Todestag vor 50 Jahren, in: Historische Gärten, Mitteilungsblatt der Österreichischen Gesellschaft für historische Gärten, 2004, 2, s. 11–13.
- BOCCACCIO, Giovanni, Dekameron, Praha: Levné knihy 2010.
- BOHATTA, Hanns, Katalog der in den Bibliotheken der regierenden Linie des fürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein befindlichen Bücher aus dem XVI.–XX. Jahrhundert, Wien 1931.
- BROGDEN, William Alvis, Ichnographia rustica, Stephen Switzer and the designed landscape, London – New York: Routledge 2017.
- COLLONA, Francesco, Hypnerotomachia Poliphili aneb Poliphilův boj o lásku ve snu, Praha: Trigon 2019.
- DOKOUPIL, Zdeněk – NAUMANN, Pavel – RIEDL, Dušan – VESELÝ, Ivan, Historické zahrady v Čechách a na Moravě, Česká architektura, velká řada, svazek 1, Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců 1957.

56 Tento překlad je pořízen z anglického znění rozhodnutí Výboru pro světové dědictví, dostupného online: <<https://whc.unesco.org/en/decisions/7388>> [5. 12. 2022].

- EBELOVÁ, Ivana – EBEL, Martin, Mezníky v dějinách kladrubského hřebčína z pohledu archivních pramenů, in: Sborník z mezinárodní konference Ochrana kulturní krajiny, Organizace kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu koní, Cultural Landscape, Landscape Conservation: The Organisation of Cultural Landscapes with Special Regard to Horse Breeding, 25.–26. května 2017, Kladruby nad Labem, s. 116–142.
- Entwurf Einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völker; umb aus den Geschicht-büchern, Gedächtnüß-münzen, Ruinen, und eingeholten wahrhaftten Abrißen, vor Augen zu stellen, Wien 1721.
- ECO, Umberto (ed.), Dějiny krásy, Praha: Argo 2015.
- FISCHER von ERLACH, Johann Bernhard, Entwurf Einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völker; umb aus den Geschicht-büchern, Gedächtnüß-münzen, Ruinen, und eingeholten wahrhaftten Abrißen, vor Augen zu stellen, Wien 1721.
- FLEISCHER, Victor, Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler (1611–1684), Wien – Leipzig 1910.
- JEKYLL, Gertrude – HUSSEY, Christopher, Garden Ornament, London: Country Life Books 1927.
- JIRÁNEK, Tomáš, Krajinářská studie areálu Národního hřebčína Kladruby nad Labem. Diplomová práce, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně: Fakulta zahradnická Lednice na Moravě 1998, nepublikováno.
- KORDIOVSKÝ, Emil, Městečko Lednice, Lednice 2004.
- LAUCHE, Wilhelm, Die Bedeutung des dahingeshiedenen Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die Wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau, Brünn 1929.
- NOVÁK, Zdeněk, Kouzlo krajiny krásných koní, Kladruby nad Labem: Národní hřebčín Kladruby nad Labem 2021.
- NOVÁK, Zdeněk – MACHEK, Jiří – ZÁMEČNÍK, Roman, Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem, Praha: Foibos books 2021.
- NOVÁK, Zdeněk, Zahrada Evropy, Praha: NZM 2017.
- NOVÁK, Zdeněk – ZÁMEČNÍK, Roman, Joseph Hardtmuth a krajinářská zahrada, Prameny a studie, 2020, č. 67.
- OBERHAMMER, Evelin, Der ganze Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in den frühen Neuzeit, Wien – München 1990.
- OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka, Život a dílo zahradního architekta Josefa Kumpána (1885–1961), Praha: Národní zemědělské muzeum 2015.
- PAVLŮ, Karel, Praktický hospodář, Praha 1924.
- PLINIUS, Gaius, Dopisy, Praha 1942.
- SCHOLZ, Jaromír, Sadovnická estetika I., II., Praha: SPN 1955, 1956.
- SILVA-TAROUCÁ, Ernst – SCHNEIDER, Camillo, Unsere Freiland-Laubgehölze, Wien – Leipzig 1913.
- SILVA-TAROUCÁ, Ernst – SCHNEIDER Camillo, Unsere Freiland-Nadelhölzer. Anzucht, Pflege und Verwendung aller bekannten in Mitteleuropa im freien Kulturfähigen Nadelhölzer mit Einschluss von Ginkgo und Ehedra, Wien 1923.
- SILVA-TAROUCÁ, Ernst, Farben im Landschaftsgarten, Die Gartenschönheit, 1927.
- SILVA-TAROUCÁ, Arnošt Emanuel, Používání stromů a keřů v zahradách i parcích, Styl, 1933–1934, XIII. (XVIII.), s. 159–164.
- SWITZER, Stephen, Ichnographia rustica; or, The nobleman, gentleman, and gardener's recreation, 1718.
- ŠIMEK, Jakub – CRESCENZI, Pietro de', Zahradní umění Piera de'Crescenzi: osmá kniha zemědělské encyklopedie Ruralia commoda z let 1304–1309 (původní text a překlad), Uherský Brod 2007.

- ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květoslava (edd.), *Crescentius Bohemus, Museum Agriculturae Bohemoslovacum*, Praha: Československé zemědělské muzeum 1966, 1968.
- THACKER, Christopher, *The Genius of Gardening, The History of Gardens in Britain and Ireland*, London 1994.
- TRPÁKOVÁ, Ivana, *Krajina ve světle starých pramenů, Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce 2013*.
- TRPÁKOVÁ, Ivana – TRPÁK, Pavel, *Zpráva o průzkumu archivních pramenů v ČR pro krajinářské úpravy a pro rekonstrukci historické zeleně areálu Národního hřebčína Kladruby nad Labem*, 2005, manuskript, 30 s. + mapové přílohy.
- ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), *Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladru-
bech nad Labem. Nominační dokumentace pro návrh na zápis statku na Seznam světového
dědictví, Česká republika*, 2018.
- ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), *Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladru-
bech nad Labem. Kritický katalog výstavy*, Praha: NZM 2022.

Internetové zdroje

- BIRNBAUMOVÁ, Alžběta, *Rekonstrukce dvou moravských renesančních zahrad*, dostupné online: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/110652/F_HistoriaeArtium_05-1961-1_14.pdf?sequence=1> [5. 12. 2022].
- Crescentius's Rurality Commodity: Agriculture, Animal Husbandry, and Horticulture*, dostupné online: <<https://www.historyofinformation.com/detail.php?entryid=2598>> [5. 12. 2022].
- Počátky plavby na Moravě a Moravská brána*, dostupné online: <<https://www.d-o-l.cz/index.php/de/startseite/geschichte?showall=1>> [5. 12. 2022].
- ŠTĚRBOVÁ, Lucie, *K původu staročeských názvů barev*. Nepublikovaná diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně: Ústav českého jazyka Filozofické fakulty 2015; dostupné online: <https://is.muni.cz/th/h9aap/sterbova_mgr.pdf> [5. 12. 2022].

Vliv chovu hospodářského zvířectva na proměny krajiny

The Impact of Animal Husbandry on Changes in the Landscape

Pavel Novák

Abstrakt: Téma vliv chovu hospodářského zvířectva na proměny krajiny je zkoumáno v širších souvislostech zemědělské výroby. Zabývá se oběma základními formami chovu, a to jak pastevním chovem, tak i s trvalým ustájením. Studie naznačuje základní mezníky, jimiž obě formy chovu v průběhu historického vývoje procházely, a snaží se nalézt odpověď na otázku, zda i chov s trvalým ustájením se promítá do krajiny. Na základě využití komparativní a typologické metody na tuto otázku studie nachází kladnou odpověď s tím, že tento vliv je méně viditelný, avšak má podstatně větší dopad na životní prostředí než pastevní chov. Studie je určena především hlubším zájemcům o historii zemědělství a krajiny a studentům středních i vysokých škol.

Summary: The subject of impact of animal husbandry on changes in the landscape is investigated within a wider context of agricultural production. The contribution deals with both of the main forms of animal husbandry: pasture-raising and permanent stabling. The study highlights some key turning points in the historical development of both forms of animal husbandry and tries to find out whether even husbandry characterised by permanent stabling affects the landscape. Based on the use of comparative and typological method, the author concludes that this is the case, and while the effect is less visible, permanent stabling has a markedly greater effect on the environment than pasture-raising. The study is aimed mainly at persons with a deeper interest in the history of agriculture and landscape and students at secondary schools and universities.

Klíčová slova: chov hospodářských zvířat; změny v krajině; pastevní chov; trvalé ustájení.

Keywords: animal husbandry; changes in the landscape; pasture-raising; permanent stabling.

Príspevek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0818.

Tématu chov hospodářského zvířectva a jeho vliv na proměny krajiny obecně byla dosud věnována jen malá pozornost, nejsystematičtěji se jím zabývá R. Lokoč ve Vývoji krajiny České republiky¹ a podrobné kapitoly o vývoji krajiny obsahují i jednotlivé díly Velkých dějin zemí Koruny české. Kubačák se vlivem chovu hospodářských zvířat nezabývá, zajímají ho však vlivy zemědělství na krajinu jako celek.² Novější pohled na krajinu z hlediska jejího asynchronického vývoje poskytuje studie Petra Pokorného.³ Nedostatek pozornosti neplatí pro jeden segment problematiky, a tím

1 LOKOČ, Radim – LOKOČOVÁ, Michaela – KOLÁŘOVÁ-SCHULZOVÁ, Miroslava, Vývoj krajiny v ČR, 2000, dostupné online: <http://www.lowaspol.cz/_soubory/KR_kniha.pdf> [7. 11. 2022].

2 BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010.

3 POKORNÝ, Petr – POKORNÁ, Adéla, Vícekolejný vývoj naší krajiny, Živa, 2020, č. 5, s. 219–221.

je pastevectví, kterým se zabýval zejména A. Bůček⁴, V. Štěpánek⁵ či J. Štika⁶. Širší pohled na chov hospodářského zvířectva, a to z hlediska životního prostředí v současnosti, podává studie Vliv chovu skotu na procesy v krajině kolektivem autorů.⁷ Dílčímu tématu historických hospodářských staveb pro chov hospodářského zvířectva se věnoval L. Loudil⁸, zemědělskému půdnímu fondu L. Jeleček⁹, krmivové základně Z. Beran¹⁰, plemenářské práci L. Loudil¹¹ a osevním postupům F. Lom¹².

Chov hospodářského zvířectva má nesporný vliv na vzhled krajiny. Hospodářské zvířectvo člověk chová již od pravěku a jeho význam pro lidskou výživu a pro udržování krajiny trvá dodnes. Je však nutno si uvědomit, že vývoj české krajiny byl víceokrajný, a že působení dobytka na krajinu je proto v různých typech krajín různě dlouhé. Zatímco ve staré sídelní krajině se již chová hospodářské zvířectvo od neolitu, v oblasti novověké kolonizace hor někdy od 16. století a v arktalpínské tundře Krkonoš a Jeseníků ještě kratší dobu.¹³ Dobu, po níž působí dobytek na krajinu, můžeme rozdělit podle technologie chovu na dvě základní období, a to na období, kdy výživa hospodářského zvířectva byla zajišťována pastvou, a na období, kdy byla hospodářská zvířata celoročně ustájena a muselo pro ně být zajištěno krmení na celý rok. Mezi oběma obdobími existuje dlouhé přechodové období, kdy krmení hospodářského zvířectva bylo zajišťováno z obou výše uvedených zdrojů. U některých druhů zvířat, jakým jsou např. ovce, se trvalé ustájení neprosadilo vůbec.

Předkládaná práce vychází z odborné literatury, a zatímco o pastevním chovu podává pouze základní přehled, hlouběji se věnuje trvalému ustájení hospodářského zvířectva ve vztahu ke krajině. Činí tak proto, že vliv druhé z technologií není na první pohled patrný a současně má zásadní podíl na negativním působení zemědělství na přírodní prostředí.

Období výlučně pastevního chovu trvalo od domestikace daného živočišného druhu v neolitu až do 17., resp. 18. století. Tehdy hledala šlechta způsob, jak získat dostatečné finanční zdroje s mnohem menším množstvím poddaných. Východiskem bylo utužení poddanství, které zajistilo pracovní sílu, a nové technologie zemědě-

4 BŮČEK, Antonín, Krajina České republiky a pastva, Veronica, 2000, č. 7, s. 1–7.

5 ŠTĚPÁNEK, Václav, Pastevní krajina v minulosti a současnosti, Veronica, 2015, č. 3, s. 1–7.

6 ŠTIKA, Jaroslav, Vliv pastevectví na krajinu a lidovou kulturu moravských Karpat, Veronica, 2000, č. 7, s. 8–14.

7 NOVÁK, Pavel – ROŽNOVSKÝ, Jaroslav – ŠOCH, Miloslav – DVOŘÁNKOVÁ, Jitka, Vliv chovu hospodářského zvířectva na procesy v krajině, in: ROŽNOVSKÝ, Jaroslav – LITSCHMANN, Tomáš (edd.), Bioklimatologické aspekty hodnocení procesů v krajině, Mikulov 9.–11. 9. 2008, s. 1–9, dostupné online: <<https://adoc.pub/vliv-chovu-hospodaskych-zvivot-na-procesy-v-krajin.html>> [7. 11. 2022].

8 LOUDIL, Lumír, Vývoj staveb pro živočišnou výrobu v letech 1750–1900 na velkostatku a stavební činnost ekonomů F. Horského, Vědecké práce Zemědělského muzea, 1980, č. 20, s. 125–148.

9 JELEČEK, Leoš, Zemědělství a půdní fond v Čechách ve 2. polovině 19. století, Praha 1985.

10 BERAN, Zdeněk, Krmivová základna 1750–1838, Prameny a studie, 1978, č. 11.

11 LOUDIL, Lumír, Vývoj plemenářské práce a chovatelských podmínek v živočišné výrobě v Čechách (období 1750–1870), I. část, Vědecké práce Zemědělského muzea, 1972 č. 12, s. 123–174, a TÝŽ, Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století, Prameny a studie, 1980, č. 22, s. 1–141.

12 LOM, František, Vývoj osevních postupů a soustav hospodaření v Českých zemích – metodologická studie, Vědecké práce Zemědělského muzea, 1973, č. 13, s. 215–264.

13 POKORNÝ, P. – POKORNÁ, A., Vícekolejný vývoj naší krajiny, c. d., s. 219–221.

ské výroby. Jednou z významných změn bylo budování velkokapacitních vrchnostenských hospodářských dvorů. Ty obsahují nejenom rozsáhlé stodoly a sýpky, ve kterých bylo ukládáno obilí, s nímž šlechta obchodovala na domácím i zahraničním trhu, ale také chlévy k ustájení dobytka s kapacitou obvykle kolem sta kusů skotu. To byl podstatný rozdíl oproti období před Bílou horou, kdy panský dvůr měl velikost velkého selského statku s chlévy, kde bylo možno ustájit na zimu pár desítek kusů skotu. Samotná existence chlévů však ještě nedokládá trvalé ustájení skotu, ale spíše doklad pochopení souvislosti mezi množstvím a kvalitou chlévského hnoje a úrodností půdy. Hnojná užitkovost chovu skotu i dalších hospodářských zvířat byla totiž v užitkovosti hospodářského zvířectva tehdy na předním místě.

Do této doby byl dobytek pasen na pastvinách a na noc a přes zimu byl uzavřen v ohradách, kde byly pouze jednoduché přístřešky umožňující se schovat před nepohodou. Zprvu byl živ pouze z toho, co spásl, v zimě musel vyhrabávat zbytky trávy pod sněhem. Proto začal být velmi záhy příkrmován letninou – osekanými usušenými mladými větvemi stromů s listím.

Vrchnostenské chlévy v hospodářských dvorech jsou stejně jako selské chlévy svým vchodem orientovány vždy do dvora, neboť tudy se dobytek vyváděl, krmil a ošetřoval a tudy byl na hnojiště ve dvoře vyvážen hnůj. Nyní se u některých hospodářských dvorů objevila odlišná dispozice. Vchody do chléva byly umístěny jak do dvora, tak i ven za budovu chléva, kde se nalézal kromě neúrodnějších oblastí pás pastvin či luk. Svědčí to o paralelní existenci pastevního chovu i trvalého ustájení. Rovněž existence venkovního, tzv. krmného, dvora před dveřmi do chléva naznačuje postupný přechod od pastvy k trvalému ustájení, který mohl trvat řadu desetiletí. Dosavadní literatura o hospodářských stavbách velkostatku se o tom nezmiňuje.¹⁴ Dokladem přechodu k trvalému ustájení jsou přestavby vrchnostenských chlévů na přelomu 18. a 19. století, kdy je krov zvýšen, a vzniká tak velkokapacitní podstřešní sklad píce. Nové chlévy se již stavěly s podstřeším. Zavedení trvalého ustájení skotu ve vrchnostenských dvorech bylo pouze první vlaštkou nové technologie chovu a pastva se udržovala dál v odlišném socioekonomickém prostředí venkova – v rolnických hospodářstvích – i v jiných regionech, zejména v podhůří a na horách.

Výrazně rozdílná byla realita chovu hospodářského zvířectva v rolnických chovech. Zatímco ve šlechtických hospodářských dvorech se chovalo sto i více kusů skotu, v rolnických usedlostech většinou pouze jednotlivé kusy, případně nižší desítky kusů. Tomu odpovídala i kapacita selských chlévů. Z nich se dobytek každodenně kromě zimy vyháněl na pastvu a zase se sem navečer zpět vracel. Větší sedláci měli svého skotáka, chalupníci a menší rolníci pásli dobytek prostřednictvím obecních pasáků na obecních pastvinách. Ty zpravidla navazovaly na intravilán obce podél jedné z cest, která sloužila jako průhon, tj. cesta k vyhánění dobytka na pastvu. Jinde byly umístěny obecní pastviny relativně daleko za vsí, kde nebyla vhodná půda pro pole. Obvykle se jednalo o půdu zamokřenou, případně ležící na svažitéch, těžce obdělávatelných pozemcích, a pastvina tvořila ucelenou enklávu mezi ostatními po-

14 LOUDIL, Lumír, Vývoj staveb pro živočišnou výrobu v letech 1750–1900 na velkostatku a stavební činnost ekonomů F. Horského, Vědecké práce Zemědělského muzea, 1980, č. 20, s. 125–148. Nověji ŽIŽKA, Jan, Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách, Praha 2018.

zemky. V selských chovech se dobytek pásal i v 19. století a v hornatých oblastech ještě déle. Pásal se nejenom skot, ale také ovce, případně kozy i prasata a drůbež. Jedinou výjimku tvořil tažný dobytek, který musel být kdykoliv okamžitě k dispozici, a proto musel být ve stáji, nikoliv někde na pastvě. Týkalo se to především koní, ale i volů, a kde nebyli ani ti, tak krav.

Pro dobytek na zimu muselo být nasušeno dostatek suchého krmiva – sena nebo letniny, tj. olámaných mladých větví listnatých stromů i s lupením. Tráva se sklízela na jaře, tzv. sena, a koncem léta, tzv. otavy. Usušené seno se skladovalo v dřevěných a pouze na některých velkostatecích zděných senících v hospodářských usedlostech či panských dvorech nebo stojících přímo na lukách. Krásným případem poddanských seníků jsou seníky roztroušené na třeboňských blatech, odkud se dalo seno svážet až v zimě, kdy utuhla podmáčená zem. Zde nalezneme i zděné schwarzenberské seníky. Obdobně v zimě se sváželo seno na saních rohačkách i z vrchních nezalesněných partií pohraničních hor.

Pásalo se na bezlesých vrcholových partiích Krkonoš zvaných hole, kde bylo pastevectví spojeno se salašnictvím. V moravských Karpatech, kde pravé hole neexistovaly, se pásalo v javořinách, tj. v travnatých porostech s rozvolněným lesem, který pastevci pravidelně čistili.¹⁵ Pásalo se i na dalších horách a pahorkatinách i v nížinách, a to v okolí velkých řek, kde nebylo pro vlhkost vhodné zakládat pole, a v lužních lesích, které pastva vytrvale rozvolňovala, a také na lesostepních ladech, kde nevhodné složení půdy nedovolovalo vyrůst lesu.¹⁶

V zimě se pásat nedalo a bylo nutno nasušit seno, případně letninu. Seno se sušilo na loukách, tj. na travnatých pozemcích původně většinou rovněž spásaných. Aby se snadno sekaly, musel se pravidelně urovnávat jejich povrch a odstraňovat keře a obrážející výmladky vykácených stromů a keřů. Proto louky nacházíme spíše v blízkosti lidských sídel, zatímco pastviny obzvláště na horách, často ve značné vzdálenosti od vesnic. Louky bývaly obvykle vlhčí než pastviny. Mezi oběma kategoriemi využití půdy existovala řada přechodů, kdy se louka kosila pouze jednou do roka, někdy i jednou za dva či více let, zatímco v mezidobí se na ní pásalo. V průběhu historie se výměra luk zmenšovala směrem k současnosti s výjimkou hornatých území. Pokles jejich rozlohy však byl povlnnější než u pastvin, které začaly být při úbytku luk rovněž sečeny a přeměněny se v louky.

Přestože již od pravěku byl v zimě dobytek v ohradách či pod otevřenými přístřešky dokrmován suchou pící, sklízenou od laténského období krátkou kosou, systematická příprava suchého objemového krmení se prosadila až ve vrcholném středověku. Dokladem je vznik dlouhé travní kosy.

Pastviny představovaly co do druhové skladby v podstatě přírodní společenstva. Jelikož pastva velmi často zasahovala do okrajů lesa, ty se rozvolnily natolik, že mnohdy připomínaly přírodně krajinářské parky. Docházelo k redukci lesa, ale stále to byla přírodní společenstva. U luk docházelo pravidelnou údržbou pouze k menším posunům v druhové skladbě a zůstávaly přírodě velmi blízké.

15 ŠTĚPÁNEK, Václav, Pastevní krajina v minulosti a současnosti, Veronika, 2015, č. 3, s. 1–2.

16 Zatímco pastevectví v nížinách patřilo k horizontálnímu typu pastevectví, při pastvě na horách se jednalo obvykle o pastevectví vertikální se sezonní změnou nadmořské výšky stáda, jež přes zimu bylo v níže položeném zimovišti a v létě vysoko na horách.

Ještě koncem střední doby kamenné byla většina povrchu českých zemí pokryta lesem, v němž byly různé velké zatravněné plochy. Před zarůstáním a postupnou přeměnou v les je chránila pastva velkých kopytníků, tj. turů a koní. Se vznikem zemědělství se však objevila nová kategorie půdy, již byla pole. Na nich člověk usiloval vědomě o monokulturní pěstování obilnin, případně dalších zemědělských produktů. Zprvu se mu to příliš nedařilo, protože pole byla silně zaplevelená, ale s délkou obdělávání postupně plevele mizely. Ponecháme nyní vznik polí stranou a budeme se zabývat způsobem jejich obdělávání. Dokud byl dostatek půdy vhodné k přeměně na pole, tak když klesla po několika letech úrodnost půdy natolik, že se již nevyplatilo ji obdělávat, prostě se přioral nový kus půdy a staré pole se nechalo ležet po několik let ladem, aby se přirozenou cestou vrátila půdě její úrodnost. To je podstata přílohového hospodářství, které bylo vzhledem k využívání buď nové, nebo dostatečně odpočaté půdy poměrně výnosné.

Někdy počátkem 13. století již nebyla žádná vhodná půda k dispozici a bylo nutno vystačit se stávající rozlohou půdy. Proto se nechala třetina půdy, tzv. úhor, neosetá a pásal se na ní dobytek, který na ni kálel, a tak ji přirozenou cestou hnojl. Na zbývajících dvou třetinách se pěstovala jař a ozim. To je princip trojhonného hospodaření. Výnosnost pěstování oproti přílohovému hospodářství klesla vzhledem ke skutečnosti, že úhor nebyl dostatečně vyhnojen a roční přestávka nestačila k přirozené obnově jeho úrodnosti. V rámci staré sídelní krajiny však již nebyla volná žádná půda, aby mohlo dojít k rozšíření polí a ponechání části půdy přílohem po několik let.

Tzv. hnojná užitkovost skotu byla velmi vysoce ceněna. Pro hospodářské zvířectvo, zejména skot, představoval úhor další zdroj krmení. První rok po obdělávání však na úhoru vyrazily jen jednoleté a víceleté plevele a kvalitní tráva zde nerostla. Krmení na úhoru tak nebylo příliš vydatné, s bývalým přílohem se dalo jen obtížně srovnat, a tvořilo tudíž pouze jeden z dalších zdrojů, nikoliv však rozhodující. S pěstováním obilnin, případně luskovin na polích vznikl ještě další zdroj objemného krmiva, a tím byla sláma. Obilí mělo v této době ještě vysoká stébla a sklízelo se až do středověku srpem, kdy se hrsti s klasy odřezávaly zhruba v jedné třetině délky stébla. Zbylá sláma, zejména ječmene, ale i dalších obilovin, se dala spást nebo posekat a zkrmit v zimě. Stejně tak se mohla zkrmovat vymlácená sláma včetně pluch a plev. Výjimečně se vzhledem k nízkým výnosům, které stěžily k potravinářskému zpracování, teprve od sklonku středověku krmilo jádrem.

Nedostatek půdy se řešil od druhé poloviny 12. století kolonizováním neosídlených oblastí ve vyšších polohách. Ve 13. století proběhla ve velké části Čech emfyteuze, kdy rolník za povinnost platit vrchnosti peněžní dávky, případně pracovat na panském získal právo držet půdu dědičně a rozhodovat, komu ji prodat. Za to musel odvádět své vrchnosti peněžní a naturální dávky. Převod poddanských pozemků na německé právo byl spojen s přeměření pozemků a obvykle i s jejich novým plošným uspořádáním. Nově se vysazovaly i starší vesnice řídicí se českým právem.

Z hlediska vývoje krajiny to mělo velký význam, neboť venkovská plůžina byla rozdělena tak, že byla vyčleněna část plůžiny, kde byla pole, část s pastvinami a loukami, část s lesem a v bezprostředním okolí usedlostí část se zahradami a sady. Partie s polnostmi byla rozdělena do úzkých pruhů ve vlastnictví jednotlivých rolníků a každý rolník měl polní pozemky na třech stranách vesnice, aby se blok polí dal jednotně

osévat jaří, ozimem, nebo na nich byl úhor, kde se pásł dobytek. Krajinná mozaika emfyteuzí dostala řád. Dosavadní maličké kousky úhoru byly pro pastvu nevhodné, neboť dobytek ničil sousední pozemky. Nyní již úhor představoval jednolité veliký půdní blok, kde se dobytek pásł, aniž by působil škody. Dobytek se na úhoru pásł od jara do podzimu a pole pohnojil. Kvalita pastvy na úhoru však byla nevalná, neboť během jediného roku se nemohl vytvořit souvislý travní porost, vyrostl pouze plevel a vyklíčila zrna zapadlá do půdy během loňských žní. Ani hnojení nebylo příliš dokonalé, neboť bylo nahodilé, nepokrývalo celou plochu, a navíc kravince na poli vyschly a ztratily tak velkou část hnojných látek.

Postupný vzrůst počtu obyvatelstva i rostoucí nároky vyšších a následně středních vrstev na potravu ukázaly, že trojstranné hospodářství dosáhlo v 18. století vrcholu svých možností. Nová pole již nebylo kde zakládat, louky zůstaly v zamokřených nížinách, pastviny ve vyšších polohách, kde se polní hospodářství nevyplácelo. Výnosy na hektar ze stávajících polí byly malé jak ve fyzické,¹⁷ tak i v pekuniární podobě, a šlechta proto hledala nové způsoby, jak zvýšit intenzitu rostlinné i živočišné výroby. Východiskem ze slepé uličky bylo plošné zavedení nových hospodářských rostlin, jako byly pícniny nebo okopaniny. Přitom většina z nových druhů byla známa již dlouhou dobu, často po staletí. Jetel či vojtěška zde rostly již v hlubokém středověku, brambory sice přišly z Nového světa, ale používaly se pouze jako vzácná zelenina.

V 18. století se zjistilo, že některé pícniny, jako již zmíněný jetel či vojtěška, mají na kořenech bakterie, které umí absorbovat vzdušný dusík a přenášet ho do půdy, a tím obnovovat její přirozenou úrodnost. Navíc pícniny tím, že kořenily hluboko, umožňovaly rozrušit utuženou strukturu půdy a vynést zásoby úrodných látek z hloubky na povrch. Nezanedbatelné nebyly ani jejich zbytky v půdě, které sloužily jako hnojivo. Tyto rostliny byly zprvu pěstovány vedle tradičních obilnin v rámci trojhonného osevního postupu, ale velmi záhy začaly nahrazovat úhor. Trojhonný postup se stal postupně až dvanáctihonným, plocha úhoru byla minimalizována a nakonec úhor úplně zanikl.¹⁸ Vedle toho se pícniny a luskoviny a částečně i obilniny používaly jako zelené hnojení.

Teprve celoroční zajištění dostatku potravy pro dobytek v podobě pícnin pěstovaných na orné půdě umožnilo již v 18. století nejprve na velkostatecích celoroční ustájení skotu bez jeho vyhánění na pastvu. Váha chovaných zvířat se v polovině 18. století zvýšila z předbělohorských necelých 200 kg na krávu na 210–240 kg. Zvýšila se i roční dojivost z 800–900 litrů na 1 380 litrů za rok¹⁹. V selském prostředí si trvalé ustájení mohli dovolit vzhledem k rozsahu půdního fondu pouze velcí sedláci, a to teprve ve druhé polovině 19. století. Tehdy skončili s pastvou. Menší rolníci stále ještě pásli, stále více na mezích, v úvozech, na nepatrných nezoraných plochách, na březích potoků a rybníků, a i když se to nesmělo, tak na okrajích lesů apod. Nedo-statek pastvin a luk ještě zvýšila meziválečná pozemková reforma, kdy si svůj sen –

17 LOKOČ, R. – LOKOČOVÁ, M. – KOLÁŘOVÁ-SCHULZOVÁ, M., Vývoj krajiny v ČR, c. d., s. 29, 42.

18 K problematice vícehonných osevních postupů srovnej metodologickou studii LOM, F., Vývoj osevních postupů, c. d., s. 215–264.

19 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, c. d., s. 212, 235. Do výpočtu roční dojivosti v polovině 18. století z uváděné červnové dojivosti započteny dva měsíce stání dojnice na sucho.

získat kousek pole a k němu dobytek – splnili i domkáři a dřívější bezzemci. Pásli až do 50. let, kdy o svá pole i dobytek přišli násilným vstupem do JZD, případně kdy se nechali zaměstnat státním statkem. Tehdy rovněž zaniklo významné valašské salašnictví. Přestože i socialistické organizace nadále na horách pásly ovce, nebylo to již tradičním valašským způsobem.²⁰

Ani tehdy však pastva nezankla. Družstevní stáda spásala vrcholové partie hor, kde při nejlepší vůli nebylo možné založit pole, jak to chtěla zemědělská správa a další orgány. Určitou renesanci zažila pastva v 70. letech, kdy v rámci tzv. kooperace a specializace se některá družstva zaměřila na chov skotu. Přes zimu chovala skot, méně často i ovce, ve stájích a krmila je píce a krmivem vypěstovanými na orné půdě a na jaře je vyvezla ke spolupracujícímu horskému družstvu či státnímu statku. Na jeho horských pastvinách se pak nížinný skot pásal až do podzimu, kdy byl odvážen zpět do stájí. V 80. letech začal zájem o letní pastvu upadat.²¹ A podobně nezám o vlnu zdemoval stáda ovcí. Pastva na horách tak postupně zanikla.²² Přispěla k tomu i ochrana přírody, jež zakazovala až do 70. let pastvu na horách.

Ožila však v nových společenských podmínkách po roce 1989. ČR po západoevropském vzoru začala chovat krávy bez mléčné užitkovosti. Tyto krávy nebyly chovány pro mléko, pro maso až ve druhé řadě a do popředí jejich užitkovosti se dostala údržba krajiny. Velmi záhy po ukončení pastvy se totiž ukázalo, že opuštěné pozemky zarůstají buřinami a rychle se mění v les. Jejich trvalé zatravnění a udržování tohoto stavu pastvou se ukázalo jako velmi dobré východisko. Krajina zůstala zachována v přírodě blízkém stavu a horští zemědělci mají zajištěnu obživu. Alespoň do té doby, než dojdou zemědělské dotace, které umožňují tento, z hlediska ekonomiky zemědělství nepřirozený, způsob chovu skotu provozovat.

Nyní se vraťme ke druhému způsobu chovu skotu, a to s trvalým ustájením, jež představovalo největší změnu v chovu hospodářského zvířectva od domestikace. Trvalé ustájení se netýkalo pouze skotu, ale i prasat a drůbeže. Jak již bylo uvedeno výše, umožnilo je zavedení nových plodin – okopanin a pícnin – pěstovaných na orné půdě. Ruku v ruce se zlepšením krmivové základny se rozvíjela i plemenářská práce a péče o dobytek, což se odrazilo v jeho vyšší užitkovosti. Zlepšení zejména v chovu skotu a prasat bylo vidět na první pohled na velikosti zvířat. České červinky byly kříženy s dováženými švýcarskými a později i holandskými plemeny, což vedlo ke zvýšení váhy skotu i jeho mléčné užitkovosti.²³ Vedle toho se začala vyvíjet řada plemen hospodářských zvířat včetně jejich specializace na určitý typ užitkovosti.

20 ŠTIKA, J., Vliv pastevevství na krajinu, c. d., s. 8–14.

21 Podle bývalého zootechnika čáslavského státního statku Ing. Karla Šrajbera byla kooperace v chovu skotu mezi Státním statkem Čáslav, jenž vyvážel na jaře skot do cca 30 km vzdáleného JZD Staňkovic, ležícího o 200 m n. m. výše, ve druhé polovině 70. let a v 80. letech 20. století velmi úspěšná. Přerušilo ji nekonečné „flikování“ každodenního provozu, které ukončila až sametová revoluce spojená s privatizací státního statku a transformací JZD Staňkovic. Rozhovor autora článku s bývalým zootechnikem Státního statku Čáslav Ing. Šrajberem z 15. 3. 2018.

22 Ochraa přírody vycházela ze skutečnosti, že okusem a sešlapem jsou v přírodně cenných lokalitách ničeny vzácné chráněné druhy rostlin. Ukázalo se však, že právě okus a pravidelné sešlapávání brzdí spouštěče procesů sukcese, které pastvinu za čas změni v les. Od 80. let byly proto již vyhlašovány první pastevní areály jako přírodní rezervace. BŮČEK, A., Krajina České republiky a pastva, c. d., s. 6.

23 Blíže k problematice plemenářské práce: LOUDIL, L., Vývoj plemenářské práce a chovatelských podmínek, c. d., s. 123–174, a TÝŽ, Vývoj živočišné výroby, c. d., s. 1–141.

Některá plemena byla šlechtěna na maso, jiná na mléko, ovce na vlnu, drůbež na vejce, prasata na libové maso apod.

Tato změna se nemohla nepromítnout do vzhledu krajiny. Krajina polí byla až do 18. století velmi druhově fádni, složená ze čtyř základních obilnin. V 18. století ji obohatily píce a okopaniny a postupně se začalo zkoušet pěstování nových plodin, a to jak domácích, tak i dovezených z různých částí světa, jako byla kukuřice, čirok, proso apod. Z kukuřice na zeleno se stala ve 20. století nejvýznamnější krmná plodina. Vzhledem k v 18. i v 19. století málo rozvinuté ochraně rostlin zde rostla i celá řada plevelů. Mozaika polí tak byla docela pestrá, byť přírodě velmi vzdálená.

Růst počtu obyvatel se zrychloval a náhradou úhoru okopaninami a pícninami se celková rozloha polí nezvýšila. Přitom úhor tvořil ještě v roce 1869 8,1 % půdního fondu, v roce 1910 již jen 0,83 %²⁴. Okopaniny se staly významnou složkou lidské potravy, ale výměra polí nestačila a bylo nutno hledat jiné zdroje půdy. Staly se jimi dosavadní louky, pastviny a dále rybníky a z části i lesy. Ještě v roce 1845 tvořily louky 15,36 % půdního fondu, pastviny pak 11,45 %.²⁵ V roce 1896 podíl luk poklesl na 15 %, a pastvin dokonce na 7,48 %. Těžiště výroby stravitelných bílkovin a škrobových jednotek, v nichž byla vykazována krmná hodnota jednotlivých krmiv, se přenesl z produkce luk a pastvin a příležitostně pastvy na produkci krmných živin vypěstovaných na orné půdě.²⁶ Lidskou rukou nedotčené části přírody byly zatlačovány do nehostinných krajin a přírodní diverzita se rychle snižovala bez ohledu na to, že krajina polí byla pestřejší. Jelikož ruku v ruce se zaváděním nových plodin postupovaly i mechanizace a chemizace polních prací a scelování drobných políček do větších celků, docházelo ke zvětšování krajinného zrna.

Jaký vliv na tyto proměny krajiny měl chov dobytka? Zatímco u pastvy šlo o vliv přímý, nyní se jednalo o vliv nepřímý, ale stejně významný. V lidském konzumu začalo stále větší úlohu hrát maso hospodářských zvířat. Ta byla krmena v případě stájového chovu senem z luk, pícninami pěstovanými na orné půdě, krmnou ječnou slámou, prasata bramborami. S rozvojem potravinářského průmyslu se zvyšovala i spotřeba krmných zbytků, jako bylo pivovarské mláto, cukrovarnické řízký a melasa, lihovarnické výlisky, škrobové kaly, masokostní moučka apod. Ve dvacátém století k tradičním krmivům přibýly krmné směsi vyvíjené pro jednotlivé druhy zvířat, často specializované i na směr chovu, např. na výkrm. Jejich základem byl kukuřičný či obilní šrot. To však stále nestačilo a bylo nutno rozšiřovat ornou půdu na úkor již zmiňovaných pastvin, luk a rybníků. Tradiční zimní, resp. předjarní hlad hospodářského zvířectva byl zažehnán jen z části. Za socialismu, kdy byla preferována soběstačnost v obilninách a dalších zemědělských produktech, vycházel z každoročního sporu rostlinářů a krmivářů v zemědělských družstvech a na státních statcích stále častěji jako vítěz rostlinář preferující tržní produkci. Výsledkem bylo ranní hladové bučení skotu, případně předčasná likvidace části vyhublého stáda.²⁷

24 JELEČEK, L., Zemědělství a půdní fond v Čechách, c. d., s. 113.

25 Tamtéž, s. 111, 115.

26 BERAN, Z., Krmivová základna 1750–1838, c. d., s. 158–159. Zatímco v letech 1815–1825 pocházelo 53,94 % stravitelných bílkovin z luk a pastvin, z pastvy na úhoru a osení 21,35 % a z krmiv pěstovaných na orné půdě 24,71 %, v letech 1930–1938 pastva na úhoru a osení zcela vymizela, z luk a pastvin pocházelo 41,9 % a z krmiv na orné půdě 58,10 % stravitelných bílkovin.

27 Rozhovor autora článku s bývalým zootechnikem Státního statku Čáslav Ing. Karlem Šrajberem z 15. 3. 2018.

Zvyšující se počet lidí vedl zvláště ve druhé polovině 20. století ke stále výraznějšímu využívání vědeckých poznatků v zemědělství. Intenzivní hnojení umělými hnojivy, neboť ta statková již dávno nestačila, spolu s rozvojem šlechtitelství a plemenářské práce, ochranou rostlin i veterinární péčí, rozvojem mechanizace a zemědělského stavitelství a meliorací měly za důsledek nebývalý růst užitkovosti jak hospodářských rostlin, tak i hospodářského zvířectva. Roční dojivost na jednu krávu dosahovala výše 8 892,8 l mléka. Slepice snesla za rok 309,7 ks vajec. Výnosy pšenice dosáhly v roce 2020/21 výše 6,14 q, ječmene 5,47 q, brambor 27,73 q a cukrovky 61,90 q.²⁸ Na potřebné množství masa, mléka, vajec apod. již bylo zapotřebí méně chovaných zvířat. Navíc cenové relace rostlinných a živočišných produktů se vychýlily výrazně v neprospěch živočišné výroby, což vedlo k jejímu dalšímu omezování. Dovozové možnosti jsou přitom velmi široké.

Intenzivní hnojení spolu s utužováním půdy těžkou mechanizací vedly ke snížení její úrodnosti a k odnosu její neúrodnější svrchní vrstvy srážkami. Krajina polí se stala velmi chudou jak na jiné než na polích pěstované rostliny, tak i na živočišstvo. V posledních letech se ukazuje, že cesta další intenzifikace zemědělství nemá východisko. To spočívá v kroku zpět v intenzitě zemědělské výroby, a na straně jedné k částečnému návratu k stelivovým formám chovu dobytka a na straně druhé ke striktnímu dodržování technologických postupů u bezstelivových forem chovu skotu, protože jedině ty dělají z kejdy výborné hnojivo nezatežující životní prostředí. Jedině to umožní obnovit narušenou křehkou rovnováhu mezi rostlinnou a živočišnou výrobou, existující ještě v první polovině 20. století. Dobytek produkcí hnoje vytvářel dostatečné množství organické hmoty vpravované do půdy, aby byla udržena její přirozená úrodnost a drobtovitá půdní struktura.

Za současného stavu není zemědělská výroba založená na velké intenzitě spojené s hnojením umělými hnojivy a rozsáhlým používáním chemikálií trvale udržitelná. Není schopna vyprodukovat dostatečné množství organické hmoty, která může uzdravit českou půdu. Schází dobytek, který by produkoval statková hnojiva. Jak ho vrátit do (polo)prázdných stájí, zatím nikdo nevymyslel. Pravděpodobně bude nutné upravit cenové relace mezi rostlinnou a živočišnou výrobou tak, aby opět bylo pro zemědělce zajímavé věnovat se stájovému chovu dobytka. Nabízí se využití dotací stejně jako u pastevního chovu. Je však nutné být si vědom skutečnosti, že dotace jsou vysoce zranitelné a nejsou trvale udržitelným prostředkem rozvoje zemědělství.²⁹

Závěrem můžeme konstatovat, že se historicky vedle sebe vyvinuly dva základní způsoby chovu hospodářského zvířectva, a to pastevní a s trvalým ustájením.

Historicky starší je pastevní odchov, který až do 18. století převažoval. Jeho význam se po rozšíření stájového způsobu chovu výrazně zmenšil. Pastevní chov však nezanikl, pouze se omezil přechodně na ovce, avšak ve změnách společensko-politických pod-

28 Zelená zpráva Ministerstva zemědělství 2020, kapitoly Rostlinná a živočišná produkce a jejich ekonomika, dostupné online: <<https://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/publikace-a-dokumenty/zelene-zpravy/zelena-zprava-2020.html>> [7. 11. 2022].

29 NOVÁK, Pavel. Quo vadis? České a moravské zemědělství v letech 2000–2020, *Národopisná revue*, 2022, č. 3, s. 232.

mínkách po roce 1989 opět vystoupil do popředí pastervní chov skotu. Dnes představuje základní způsob údržby horských a podhorských pastvin, ve velké míře zatravněných polí. Je výrazně dotován, v čemž spočívá nebezpečí pro budoucí vývoj.

Mladší je chov s trvalým ustájením. Právě s ním je spojeno nejvíce negativních vlivů zemědělství na přírodní prostředí, jako je emise škodlivého stájového vzduchu, produkce exkrementů, statkových hnojiv, silážních šťáv, odpadních vod a nebezpečných odpadů. Zatímco v pastervním odchovu došlo jen k malému množství inovací a jde o chov jen málo intenzivní, chov s trvalým stájovým ustájením prošel dlouhou řadou inovací a je intenzivní natolik, že bývá srovnáván s průmyslem. Ovlivňuje podstatně větší část půdního fondu než pastervní chov, toho půdního fondu, který je ohrožován degradací rezidui chemických látek, suchem, povodněmi i utužením těžkou mechanizací. Toho půdního fondu, který může zachránit oživení jeho úrodnosti prostřednictvím organických látek vyprodukovaných hospodářským zvířectvem.

Hospodářská zvířata jsou tudíž rozhodujícím faktorem zdraví půdy v zemědělsky využívané krajině, která tvoří její základ. Jelikož krajina se jen těžko poměruje ekonomickými ukazateli, jako je zisk, produktivita, efektivita apod., je nutno nejprve dojít ke všeobecnému konsenzu ohledně započtení externalit, jako je právě udržování zdravého stavu přírody a krajiny, do ekonomického hodnocení zemědělské výroby. Pokud k němu dojde, je pak forma podpory živočišné výroby odpovídající jejímu významu pro udržování zdravého stavu přírody a krajiny pouhou technickou záležitostí.

Prameny a literatura

Narátoři

Rozhovor autora článku s bývalým zootechnikem Státního statku Čáslav Ing. Karlem Šrajberem z 15. 3. 2018.

Literatura

BERAN, Zdeněk, Krmivová základna 1750–1838, *Prameny a studie*, 1978, č. 11.

BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri 2010.

BŮČEK, Antonín, *Krajina České republiky a pastva*, Veronica, 2000, č. 7, zvláštní číslo, s. 1–7.

JELEČEK, Leoš, *Zemědělství a půdní fond v Čechách ve 2. polovině 19. století*, Praha: Academia 1985.

LOKOČ, Radim – LOKOČOVÁ, Michaela – KOLÁŘOVÁ-SCHULZOVÁ, Miroslava, *Vývoj krajiny v ČR*, 2000, dostupné online: <http://www.lowapol.cz/_soubory/KR_kniha.pdf> [7. 11. 2022].

LOUDIL, Lumír, *Vývoj plemenářské práce a chovatelských podmínek v živočišné výrobě v Čechách (období 1750–1870)*, I. část, *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1972, č. 12, s. 123–174.

LOUDIL, Lumír, *Vývoj staveb pro živočišnou výrobu v letech 1750–1900 na velkostatku a stavební činnost ekonoma F. Horského*, *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1980, č. 20, s. 125–148.

LOUDIL, Lumír, *Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století*, *Prameny a studie*, 1980, č. 22, s. 1–141.

- LOM, František, Vývoj osevních postupů a soustav hospodaření v Českých zemích – metodologická studie, Vědecké práce Zemědělského muzea, 1973, č. 13, s. 215–264.
- NOVÁK, Pavel, Quo vadis? České a moravské zemědělství v letech 2000–2020, Národopisná revue, 2022, č. 3, s. 222–233.
- NOVÁK, Pavel – ROŽNOVSKÝ, Jaroslav – ŠOCH, Miloslav – DVOŘÁNKOVÁ, Jitka, Vliv chovu hospodářského zvířectva na procesy v krajině, in: ROŽNOVSKÝ, Jaroslav – LITSCHMANN, Tomáš (edd.), Bioklimatologické aspekty hodnocení procesů v krajině, Mikulov 9.–11. 9. 2008, s. 1–9, dostupné online: <<https://adoc.pub/vliv-chovu-hospodaskych-zvrat-na-procesy-v-krajin.html>> [7. 11. 2022].
- POKORNÝ, Petr – POKORNÁ, Adéla, Vícekolejný vývoj naší krajiny, Živa, 2020, č. 5, s. 219–221.
- ŠTĚPÁNEK, Václav, Pastevní krajina v minulosti a současnosti, Veronica, 2015, č. 3, s. 1–7.
- ŠTIKA, Jaroslav, Vliv pastevectví na krajinu a lidovou kulturu moravských Karpat, Veronica, 2000, č. 7, s. 8–14.
- ŽIŽKA, Jan, Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách, Praha: NPÚ 2018.

Internetové zdroje

- Zelená zpráva Ministerstva zemědělství za rok 2020, dostupná online: <<https://eagri.cz/public/web/mze/zemdelstvi/publikace-a-dokumenty/zelene-zpravy/zelena-zprava-2020.html>> [7. 11. 2022].

Podíl salašnictví na utváření valašské krajiny

The Effect of Mountain Sheep Farming on the Formation of Landscape in the Valaško Region

Pavel Mašláň

Abstrakt: Pro hornatou oblast východní Moravy byl od 16. století do 20. století charakteristický specifický způsob chovu ovcí zvaný salašnictví. Práce představuje vývoj salašnictví v regionu a to, jak se společně s dalšími formami zemědělství podílelo na utváření valašské krajiny.

Summary: From the sixteenth until the twentieth century, the mountainous region of eastern Moravia was characterised by a specific way of sheep farming called 'salašnictví' ('salaš' is an alpine mountain hut). This contribution presents the development of mountain sheep farming in this region as well as the way in which it, jointly with other forms of agriculture, helped shape the local landscape.

Klíčová slova: krajina; pastevectví; Valaško; les; ovce.

Keywords: landscape; sheep farming; Valaško; forest; sheep.

Úvod

Salašnictví bylo sezonním horským chovem dobytka, které se na Valašsku provozovalo od 16. až do první poloviny 20. století.¹ Salašnický způsob hospodaření byl specifický pro hornatou oblast východní Moravy, sousedící s Uhrami, známou dnes jako Valaško. Společně s pasekářskou kolonizací se pastva ovcí podílela na vytváření místní kulturní krajiny a zároveň se stala jedním ze symbolů Valaška. Od tradiční pastvy rozšířené v nížinných oblastech Čech a Moravy se lišilo zaměřením na pastvu ve vyšších horských polohách, sezonním trváním pastvy přes léto, chovem odolných hrubovlnných ovcí zvaných „valašky“ a výrobou speciálních mléčných produktů.

Historií pastevectví na Valašsku se podrobně zabývaly předchozí generace badatelů a etnografů, kteří detailně popsali genezi a fungování salašů, což dokládá dostupná rozsáhlá literatura. Soustavně se historií salašnictví a jeho specifiky zabýval hlavně etnograf Jaroslav Štika, z jehož článků a prací od ostatních badatelů vychází část tohoto příspěvku o specifikách a vývoji salašnictví. Vliv salašnictví na krajinu je popsán na základě odborných botanických či lesnických prací a dochovaných vzpomínek lidí, kteří ovce chovali.

1 Jako salaš se souhrnně označovala všechna zařízení pro ovce a pastevece používaná během jejich letního pobytu na horách. Hlavními částmi byly košár a koliby. V kolibě se vyráběly a ukládaly mléčné výrobky a zároveň sloužila jako příbytek pro pastevece. Šlo o jednoduchou stavbu, která se lišila dle velikosti pastviny a doby jejího využívání. Košár je ohrada pro ovce rozdělená na dvě části, do níž se ovce zavíraly na noc a při dojení. Košár šlo rozebrat a přesunout a půda po něm byla dobře prohnána a po skončení pastvy vyhledávaná zemědělci na sadbu.

Rozšíření salašnictví a jeho specifika

Původní valašští pastevci, kteří salašnictví do regionu přinesli ze sousedních horských oblastí Polska a Uher, byli většinou drobní zemědělci žijící se svými stády polokočovným způsobem života. Od majitelů panství dostali do nájmu část hor, kde klučením zřizovali pastviny a pásli svůj dobytek. První příchozí pastevci pocházeli z Polska, Slovenska nebo Ukrajiny, postupně však splývali s místním rolnickým obyvatelstvem, které se od nich učilo novému způsobu chovu ovcí, a tak se brzy mezi pastevci začala objevovat i místní jména.² Šíření salašnictví se setkala s pasekářskou kolonizací hor, během níž obyvatelé původních vesnic v regionu zakládali nové zemědělské usedlosti na svazích hor doposud hospodářsky nepříliš využívaných. Tímto vzniklo pro region typické pasekářské osídlení, s usedlostmi rozptýlenými po svazích hor. Zatímco pasekářská kolonizace vedla k postupné organizaci rozptýlené zástavby do nových vesnic, valašská kolonizace nebyla primárně příčinou vzniku nových sídel v krajině, ale vedla k rozšíření salašnického chovu koz a ovcí na místních horách a zakládání pastvin. Chov ovcí se ale stal pro některé vesnice, hlavně ve vyšších polohách, základním zdrojem obživy. Spolu s Valachy se do oblasti šířila také pastevecká kultura, což se postupně začalo projevovat v místním nářečí, kroji, stravě, zvycích i architektuře. Valach byl původně označením pastevece ovcí a koz salašnickým způsobem bez ohledu na jeho původ, časem se toto jméno vztáhlo na obyvatele celého regionu – Valaši. Ač byla v regionu lidí žijících se výhradně pastevectvím menšina a hlavním zdrojem obživy pro většinu domácností bylo polní hospodaření, případně drobná řemesla, postupně se vytvořil stereotypní obraz Valaška jako místa, kde se lidé žijí hlavně pastvou ovcí.³ Ten byl umocněn během 19. století romantickými představami o pastýřích jako lidech nezkažených městem, žijících v souladu s přírodou na horách v bukolické idyle, a promítl se do literatury i výtvarného umění. Realita pasteveckého života však byla o poznání složitější.

Jaroslav Štika rozdělil region dle intenzity salašnictví na čtyři oblasti. I. oblast, kde bylo salašnictví nejintenzivnější, se nacházela na panstvích Hukvaldy, Rožnov a Vsetín v oblasti horského toku řek Ostravice, Vsetínské a Rožnovské Bečvy. Jedná se o místa největších nadmořských výšek v Beskydech a Javornících, která mimo salašnictví neměla hospodářského využití. Zde byl chov ovcí nejintenzivnější, kdy na horské pastviny se stáda často přiháněla i z oblastí sousedních nížin. II. oblast se nachází v Hostýnských vrších a podhorských lokalitách sousedících s vrchy, patřila do ní i část hukvaldského a vsetínského panství. Zde již byla kvalitnější půda a starší osídlení než v předchozí oblasti, lidi více živilo zemědělství, a chov ovcí zde proto nedosahoval takové intenzity jako v oblasti předchozí, přesto vedl k obhospodařování dosud nevyužitých oblastí lesa. III. oblast zahrnuje celé jižní Valašsko, které patřilo k panství Brumov. Tato oblast byla v době příchodu valašských pastevců v 16. století

2 Více k tématu MACŮREK, Josef, Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století: k dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy, Ostrava 1959.

3 DRÁPALA, Daniel, Valachovo zaměstnání: obživa jako součást stereotypizovaného obrazu Valaška a jeho tradiční kultury, in: Valašsko: historie a kultura. II. obživa, Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm 2019, s. 30.

1 Koliba na Radhošti roku 1895. Zdroj: Muzeum regionu Valaško, fotoarchiv.

hojně osídlena, a proto zde salašnictví tvořilo pouze doplněk obživy pro lidi z vesnic, a ne její hlavní zdroj. Ve IV. oblasti se Valaši udrželi jen krátce a salašnictví se tu trvale neujalo. Jedná se o lokality na Příborsku, Novojičínsku, Bojkovicku či v okolí Zlína.⁴ V horských vsích představoval chov ovcí základní a hlavní zdroj obživy, a to z důvodu nedostatku vhodné orné půdy. V I. a II. oblasti mělo díky přírodním podmínkám salašnictví zásadní hospodářský význam pro vrchnost i pro poddané. V regionu se tak salašnictví nevyvíjelo stejnoměrně, ale lišilo se hlavně intenzitou dle přírodních a případně hospodářských podmínek jednotlivých panství. Platilo, že čím ve vyšších polohách se nacházela konkrétní ves, tím více se zde chovalo ovcí.⁵

V době šíření salašnictví v regionu během 16. století neplatilo pro příchozí Valachy mnoho omezení. Byly jim přenechány převážně tzv. zadní hory, tj. minimálně osídlené horské pásmo Beskyd, Vsetínských vrchů a Javorníků u hranic s Uhrami. Velké

4 ŠTIKA, Jaroslav, Rozšíření karpatské salašnické kultury na Moravě, Český lid, 1961, č. 48, s. 102–105.

5 ŠTIKA, Jaroslav, Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, Agrikultúra, 1964, č. 3, s. 11.

prostory lesů a javořin jim poskytovaly dostatek místa k pastvě.⁶ Valaši tehdy přecházeli volně se svými stády z místa na místo. Za to vrchnosti odváděli daň v podobě desátku ze svého dobytka, části vyrobených sýrů a poplatků za užívání javořin. Počty chovaného dobytka ani Valachů nebyly v tomto období příliš velké.⁷ Od 17. století začala vrchnost pronajímat javořiny za přísnějších podmínek. Ovčích stád už bylo díky rozšíření salašnictví mezi místními obyvateli tolik, že se nemohla volně potulovat po lesích, ale musel pro ně být vyhrazen určitý prostor. Javořiny vrchnost pronajímala hlavně tzv. vrcharům. Jednalo se o movitější sedláky, kteří měli salašnictví jako způsob podnikání. Vrchnosti většinou odváděli plat v penězích i naturáliích. Z počátku nebyly tyto platy moc vysoké, kdy odváděli každé desáté dobytče a určený poplatek z každého kusu paseného na javořině.⁸ Pokud neměl sedlák dost vlastních ovcí na výpas pronajatého pozemku, bral na salaš i ovce od jiných rolníků, zvaných míšanici. Na Vsetínsku je například u pronájmu javořiny k užívání poddaným uvedeno, že ti mohou klučit les pro rozšiřování pastvy, ovšem jen buky; dřevo potřebné ke stavbě a na desky měli zakázáno porážet.⁹ V 19. století se stalo běžným provozování salaše několika míšaníky, kteří volili jako svého představeného salašníka. Nájemci javořin na nich mohli klestit potřebné palivo, vzdělat zde louku a případně je přechodně užívat jako pole, avšak na javořině nesměli budovat trvalé hospodářské stavení či obydlí. Salašnictví začala provozovat také vrchnost ve vlastní režii, kdy na panstvích zřizovala vlastní ovčiny s valašským dobytkem. Stáda vrchnosti dosahovala velikosti až tisíce kusů ovcí, kdy se chovaly jak ovce valašsky, tak v menší míře původní zemské ovce zvané bírky. Nejvíce byly panské salaše rozšířeny na panství Vsetín, Rožnov-Krásno, Frýdek a Hukvaldy. Zde tvořily podstatnou část příjmu vrchnosti.¹⁰ U panství byly salaše součástí hospodářských dvorů, kdy například na vsetínském panství bylo v roce 1666 při pěti dvorech 2 600 ovcí.¹¹ Ovce na Valašsku chovali jak majetní sedláci, tak podsedci a často i chudí bezzemci. Samozřejmě se lišily počty chovaných kusů, kdy nejbohatší sedláci mohli mít ovcí přes sto kusů, podsedci několik desítek, zatímco chudí chalupníci většinou pouze jeden pár.¹²

Pastviny se staly důležitou součástí jednotlivých panství, kterým z nich plynul finanční užitek. Vzhledem k jejich rozšiřování na dosud hospodářsky nevyužívané hory docházelo kvůli nim stále častěji i ke sporům. Pastviny se totiž nacházely na horských hřebenech, které tvořily přirozenou zemskou hranici nebo přirozený předěl mezi panstvími. Zatímco dříve nebyl na vytyčení přesné hranice zájem, jelikož tyto oblasti nebyly využívány, zřízením pastvin začaly vznikat mezi majiteli konflikty

6 Jako javořiny se označovaly horské pastviny s vymezenou rozlohou, které byly porostlé ve větší či menší míře stromy a keři. Původně se jednalo o nepravidelné, ponejvíce smíšené lesy, které se střídaly s travnatým porostem, řídké posetým stromy a keři, tyto se nacházely na horských hřebenech a umožňovaly příchodům Valachům pastvu dobytka. Jejich název je odvozen od toho, že na těchto horských hřebenech převládal mezi dřevinami javor.

7 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 9.

8 KUNZ, Ludvík, Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově v období rozpadu jeho tradičních technik, Valašsko, 1957, č. 6, s. 73–75.

9 FERNAND, Vilém, Kronika vsetínského panství, český překlad R. Pavlík, strojopis, nedatováno, Muzeum regionu Valašsko, s. 68.

10 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 10.

11 FERNAND, V., Kronika vsetínského panství, c. d., s. 42.

12 MICHALČÁK, František, Z mých pamětí o ovčáctví, Valašsko, 1957, VI, č. 3–4, s. 88.

2 Bača v košáru pro ovce. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

o přesné vymezení pastvin. Nejznámější jsou spory o Javorníky, pohoří na moravsko-slovenském pomezí, o něž se přela panství Vsetín a Považská Bystrica. Během nich docházelo k vypalování salaší, krádeň ovcí i obětím na životech pastevců. V menší míře se o pastviny vedly spory mezi panstvími Vsetín a Rožnov.¹³

Dle dochovaných vzpomínek máme doložený průběh salašování praktikovaný během 18. a 19. století. Ovce se na hory vyháněly na jaře a přesný den závisel na stavu travního porostu na pastvinách. Na Těšínsku a na severním Valašsku to bylo v polovině května, na jižním Valašsku již o dva týdny dříve. V určený den se konalo míšání či redykání, tedy výhon ovčí na salaš. Jednalo se o sváteční záležitost spojenou s různými úkony a rituály, které měly zajistit bezproblémový průběh pastvy a dobré výnosy.¹⁴ Míšanici tehdy přivedli své ovce na určené místo, kde je předali salašníkovi či bačovi. Počet ovčí byl zaznamenán vruby na hůl zvanou rováš, ovce byly také označeny, aby je majitelé poznali. Následoval výstup se stádem do hor na salaš. Stádo měl na starosti bača, který byl hlavou salaše, kde vyráběl sýry a dohlížel na práci jemu podřízených pastevců – valachů, kteří hlídali ovce během pastvy. Na salaši se ovce pásly až do sv. Václava 28. 9. a následně je sehnali zpět do vesnice, kde si je rozebrali

13 BALETKA, Ladislav, Doba předbělohorská, in: NEKUDA, Vladimír (ed.), Okres Vsetín: Rožnovsko, Valašskomeziříčsko, Vsetínsko, Valašské Meziříčí 2002, s. 170–175.

14 MACALÍK, Basil – PAVELKA, I. Věnceslav, Salašnictví v zemi Moravskoslezské, In: Sborník čs. akademie zemědělské, 1934, A-9, s. 27.

jejich majitelé. Během zimy si míšanici chovali ovce v rámci jednotlivých usedlostí, kdy se na jaro vyháněly společně na pastvu mimo vesnici pod dohledem bači. U majitelů přes zimu byly ovce ustájeny ve chlévech, zvaných „ovčírňe“. Ty byly budovány z kulatých neotesaných kmenů, mezi nimi byly mezery, což zaručovalo proudění vzduchu.¹⁵ V zimě lidé ovce krmili letninou (usušené menší větve listnatých stromů i s listy), senem horší kvality či v pozdějším období řezankou ze slámy upravenou přidáním kysaného zelí.¹⁶ Ve chlévě se rodila i jehňata, pokud byla moc velká zima, tak je brali v prvních týdnech života do domu, kde žila společně s rodinou hospodáře kvůli teplu. V dubnu jehňata oddělili od stáda, které se vyhnalo na salaše.

Za zlatý věk salašnictví se dá označit 18. století, kdy byly na většině horských hřebců etablovány větší či menší pastviny a ze stád ovcí plynul jejich majitelům solidní finanční užitek. Na horách existovaly salaše panské, které provozovala ve své režii vrchnost, a selské, na nichž hospodařili poddaní. Salaše se lišily hlavně co do velikosti, ale jinak jejich účel zůstal stejný. Počty ovcí dosáhly na Valašsku během 18. století svého maxima. Konkrétně na vsetínském panství vzrostl počet ovcí chovaných poddanými z 5 000 kusů v roce 1666 na 13 400 v roce 1722, roku 1781 dosáhl výše 17 684 kusů.¹⁷ Nejvíce se jich chovalo v horských obcích, například ve Velkých Karlovicích, kde měli v roce 1786 celkem 2 672 kusů ovcí.¹⁸ Vrchnost na rostoucí počty ovcí reagovala zvýšením nájmu za javořiny, zároveň začala omezovat počty pasených kusů dobytka, aby neohrožovaly lesní kultury, a také zakázala kácet na javořinách vzrostlé stromy. Dle povinností poddaných vsetínského panství z roku 1775 museli za užívání panských pastvin odvádět vrchnosti každý desátý kus svého dobytka, nebo místo toho zaplatit 1 zl. a 30 krejcarů. Vrchnost měla také předkupní právo na dobytek. Poddaní měli privilegium brát zdarma z panských lesů hrabanku pro ovce a jedlové výhonky.¹⁹ Rozměry pastvin se lišily dle konkrétní lokality, ale často dosahovaly několika set hektarů. Na Rožnovsku bylo například v dědičném nájmu více než 30 javořin v rozloze od sta do pěti set jiter o celkové rozloze 9 000 jiter.²⁰ V 19. století se v důsledku úpadku chovu ovcí jejich rozloha snižovala. Na Valašsku se chovaly jak ovce valašské, tak i bírky, tedy ovce zemské, které byly chovány v nížinných oblastech na Moravě. Tato plemena byla chována odděleně. Během 19. století se postupně začala využívat také plemena nová, především ovce španělské – merino.

Úpadek chovu ovcí

Nekontrolovaný chov ovcí měl za následek devastaci většiny lesů v oblasti, proto – jak už bylo zmíněno – vrchnost živelnou pastvu od 17. století regulovala. Dělo se tak vymezením konkrétních pastvin pro ovce a zvyšováním nájmu za ně, nebo i omeze-

15 CEDIDLA, Josef, Poznámky k drobnému salašnictví na Valašsku, Český lid, 1975, č. 62, s. 170.

16 Tamtéž, s. 170.

17 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 11.

18 KUNZ, L., Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově, c. d., s. 35.

19 FERNAND, V., Kronika vsetínského panství, c. d., s. 169.

20 BAJER, Vojtěch – BRYOL, Radek – ŠPANIHEL, Samuel, Příspěvek k salašnickému hospodaření na Moravském Valašsku. Ovčín na panské salaši jako zapomenutý objekt tradičního stavitelství na Moravě, Český lid: Czech Ethnological Journal, 2021, roč. 108, č. 4, s. 485.

3 Horské pastviny u Kotlové, katastr Horní Bečva. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

ním počtu ovcí na jednotlivou usedlost. K tomuto kroku přistoupili majitelé bystřického panství, kde mohli u jedné usedlosti chovat dle instrukce z roku 1687 nejvíce 25 ovcí.²¹ Přesto zůstávalo salašnictví pro část obyvatel i vrchnost hlavní a výnosnou zemědělskou činností, a to až do 18. století, kdy dosáhlo své konjunktury. Ve druhé polovině 18. století vedla poptávka po dřevu a růst jeho ceny majitele panství k modernizaci a racionalizaci lesního hospodaření, které přestalo spoléhat na dosavadní přirozenou obnovu lesa a začalo s pěstováním lesa dle dobových vědeckých základů, počítajících s umělou výsadbou často nepůvodních dřevin. Omezování lesní pastvy nenastalo na celém Valašsku najednou, dělo se postupně od poloviny 18. století do 19. století, kdy záleželo hlavně na majitelích konkrétního panství. Pokud začali majitelé více hospodařit v lesích a snažili se z nich mít zisk, přistupovali k omezování pastvy. Listnaté i jehličnaté dřevo z místních lesů našlo využití v průmyslu (papírny, sklárny, železárny, doly) a při budování staveb i železnice. Jednalo se o nezvratitelný trend související se postupnou modernizací lesnictví a snahou o co největší výnosy z porostů. Ještě na začátku 18. století si poddaní mohli na vsetínském panství brát dřevo na palivo z panských lesů zdarma, ovšem nesměli jej prodávat, dřevo na stavbu jim bylo také poskytováno bezplatně, ale o něj museli požádat u vrchnostenského úředníka.²² Dokazuje to, že z finančního hlediska bylo pro panství v tomto období

21 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 13.

22 FERNAND, V., Kronika vsetínského panství, c. d., s.72.

dřevo marginální. Proto také stále vrchnost povolovala zřizování pasek na úkor lesa, ze kterých poddaní platili činži. Během 18. století se ale situace otočila, dřevo získalo na ceně a vrchnost začala pohlížet na lesy jako na perspektivní zdroj financí. Dokladem toho je roku 1765 vydání Illesházyho lesního řádu pro vsetínské panství, v němž se píše: „*Poddaných našich milých od víc než padesáti let, čím dále, tím více přibývá, a lesůch našich nejenom v příčině tím [...] od roka k roku ubývá.*“²³

Nejrychleji se omezení pastvy v lesích projevilo na úpadku salašnictví v rámci arcibiskupského panství Hukvaldy. Zde došlo v první polovině 19. století k velkému zvýšení nájmu za pastvu dobytka a k odejmutí horských pastvin jejich nájemcům, čímž zde salašnictví zaniklo.²⁴ Na Rožnovsku začalo omezování pastvy v první polovině 19. století, kdy na místním velkostatku hraběte Kinského působil lesník Ignác Ferles. Za něj došlo k evidenci lesních ploch na katastru javořin a následně k jejich postupné arondaci s okolními lesy. Po roce 1848 přistoupil velkostatek k likvidaci dědičného nájmu javořin, kdy byli jejich majitelé buď vyplaceni, nebo se javořina rozdělila na část zalesněnou a nezalesněnou. Zmenšené plochy javořin ovšem na rentabilní chov ovcí nestačily, a velkostatek je tudíž od vlastníků postupně vykupoval a poté zalesňoval.²⁵ Na rožnovsko-krásenském panství tak oproti konci 18. století vzrostla na konci 19. století plocha lesů z původních 19 % na 43 %, a to právě na úkor pastvin, jejichž plocha se zmenšila ze 41–44 % na 18 %.²⁶ Trend přeměny pastvin na lesy akceleroval ve druhé polovině 19. století, kdy železnice umožnila větší vývoz dřeva z regionu. Ve Vsetíně či Bystřici navíc vznikly velké nábytkářské podniky, což vedlo k větší spotřebě dřeva, jež se pro některé velkostatky stalo hlavním zdrojem financí.²⁷ Po zrušení poddanství přišli obyvatelé vesnic na Vsetínsku také o tradiční právo na užitek z panského lesa, právo na stelivo, dříví a pastvu. Tato práva byla odstoupena za peněžní náhrady a velkostatky mohly díky tomu rozvíjet své lesní podnikání, kdy byly bývalé panské pastviny postupně zalesňovány a lesy scelovány. Mimo poddaných byly snižovány počty ovcí i v rámci vrchnostenských chovů, kdy například na vsetínském panství klesl od roku 1838 počet chovaných ovcí během dvou let z 5 700 kusů na 4 200 a po roce 1848 se stal úplně marginálním.²⁸

Výrazně se omezování pastvy kvůli hospodářskému využití lesa promítlo do života poddaných na Těšínsku a Frýdecku. Zde byla velká část horských obcí na salašnictví existenčně závislá, navíc zde oproti jiným horským oblastem východní Moravy chovali na pastvinách více krav. Na Těšínsku začaly první snahy o omezení pastvy již ke konci 18. století, kdy byly některé pastviny zalesněny a salaše zrušeny. Roku 1800 byla

23 Mimo úbytku lesů se stal podnětem k sepsání řádu Císařský královský patent lesů a dříví, ustanovení v království Českém se týkající, který vydala roku 1754 Marie Terezie, kdy Illesházyho řád z něj vycházel. Na Vsetínsku řád mimo jiné zapověděl pastvu hovězího a koziho dobytka v lese, protože „*hory skrz pasení k svému vzrůstu přijíti nemohou*“.

MATERNA, Jaroslav, Historický průzkum lesů bývalého panství Brumova, Brno 1956, s. 117.

24 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 17.

25 KUNZ, L., Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově, c. d., s. 36.

26 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 21.

27 MAŠLÁN, Pavel, Vliv přírodních podmínek na rozvoj průmyslu ve Vsetíně, in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (edd.), K historii průmyslu, exaktních věd a techniky na Moravě a ve Slezsku I.: od konce 18. století do roku 1918, Brno 2013, s. 44.

28 FERNAND, V., Kronika vsetínského panství, c. d., s. 359.

4 Shrabování sena, vzadu je vidět původní pastvina pomalu zarůstající stromy, polovina 20. století.
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

místním obyvatelům na základě císařského výnosu určena místa v horách, kde mohli pást svůj dobytek, o pět let později jim zakázali chov koz. V 19. století se tlak na omezení salašnictví v oblasti Beskyd stále zvětšoval kvůli potřebě dřeva pro rozvíjející se průmysl na Ostravsku, z čehož plynuly majitelům lesů velké zisky. V polovině století proto došlo k odejmutí poloviny pozemků přidělených místním horalům na pastvu, což mělo pro salašnictví likvidační následky. To zde dokonce vyústilo ve vzpoury poddaných v letech 1800 a 1817, které musely být ukončeny za asistence vojska.²⁹

Během 19. století došlo na Valašsku k proměně tradičního zemědělství, kdy se více rozšířil chov hovězího dobytka, a to právě na úkor ovcí. Týkalo se to hlavně vesnic v níže položených oblastech. Na pastvinách bylo vzhledem k jejich omezené ploše a rostoucímu počtu obyvatel vesnic ekonomičtější chovat krávy než ovce, jelikož na menší ploše z nich plynul pro hospodáře větší užitek. Chov ovcí se tak při hospodářství stal pouze doplňkovým, kdy lidé chovali jen pár kusů, nebo mnohde úplně skončil. Změnil se i doposud tradiční osevní postup. Tím, že došlo k intenzifikaci zemědělství, zemědělci začali díky chovu skotu více pěstovat pícniny, jako je jetel, a rozšířily se i plochy kosených luk. To vedlo k nutnosti zvětšení zásob chlévské mrvy, která se následně používala na polích, což se pozitivně projevilo zvětšením výnosů

29 JANČÍK, Alois, Lesy těšínské komory za nástupu režijního hutnictví, Lesnictví, sborník Československé akademie zemědělských věd, 1958, 4, č. 12, s. 113.

a zkrácením doby úhorování.³⁰ Tato mrva se nejlépe získávala z chovu hovězího dobytka, který byl na rozdíl od ovcí i přes léto ve stáji, kde se hromadily odpadní produkty jeho trávicího traktu. Kvůli pící byla část pastvin v regionu přeměněna na louky, na kterých se sušilo seno. Celkově však chov skotu v rámci Valašska získal navrch a počet chovaných krav v roce 1900 činil 68 914 ks, zatímco ovcí se chovalo jen 16 893.³¹ Jednalo se o pouhý zlomek původně chovaných ovcí. Například na vsetínském panství chovali poddaní v roce 1781 17 684 ovcí, v roce 1832 13 061, v roce 1900 8 018 a roku 1934 už jen 2 109 kusů.³²

Na rozdíl od jiných oblastí na Moravě chov ovcí na Valašsku příliš neovlivnila krize s odbytem vlny v 19. století, daná konkurencí dovozu levné vlny pro průmyslové zpracování ze zámoří (Austrálie, Nový Zéland, Jižní Afrika).³³ V nížinných oblastech Moravy se chovaly hlavně speciální druhy jemnovlnných ovcí, zatímco na Valašsku převládaly ovce hrubovlnné. Vlna na Valašsku nebyla tak důležitým obchodním artiklem a využití měla hlavně v rámci regionu na výrobu hrubých suken.

Tyto faktory vedly k proměně tradičního salašnictví. Zanikly panské salaše i salaše v dědičném nájmu, kdy majitelé panství postupně přecházeli na výhodnější formy hospodaření, jako je lesnictví. Salašnictví pak nadále provozovali hlavně hospodáři z vesnic, a to na vlastních pozemcích nebo pozemcích pronajatých od soukromníků. Horské salaše provozovali nájemci především na masivu Radhoště. Na těchto pastvinách bylo stále několik set ovcí, o které se staralo kolem pěti pastevců. V nižších polohách se nacházely tzv. pasekářské salaše, rozšířené po celém Valašsku, jejich vlastníky byli majitelé půdy. Ovce se zde pásly na nejvýše položených a nejméně kvalitních pozemcích pasekáře, případně bylo-li to ještě možné, tak v lese.³⁴ Ovcí mléko se stále více zpracovávalo přímo v domácnosti, namísto v kolibě. Na Horním Vsacku vznikly odkoupením vrchnostenských pastvin „míšaníky“ pro tuto oblast specifické tzv. spolkové salaše. V období I. republiky se rozvinula snaha o záchranu salašnictví, tu lze pozorovat už v 19. století, kdy se místní hospodářské spolky a úřady snažily mezi lidmi šířit moderní chovatelské metody, mající za cíl pozvednout upadající chov ovcí. V horských obcích, kde ještě salašnictví přežívalo, byla zakládána pastevní družstva, která často dostala pastviny v rámci pozemkové reformy. Na těchto moderně obhospodařovaných pastvinách se už stáda ovcí pásala za plotem z ostnatého drátu. Kvůli zlepšení kvality chovaných ovcí se do chovu zaváděla i nová plemena. Týkalo se to však jen malé části chovatelů ovcí, většina zůstávala konzervativní a chovala ovce u svého hospodářství, což se nakonec stalo nejrozšířenějším způsobem chovu.

Po II. světové válce zasadil salašnictví poslední ránu nástup plánovaného hospodářství a kolektivizace. Salašnictví bylo bráno jako zastaralý a neefektivní způsob chovu dobytka. Dle tehdejších poznatků měly být pro ovce intenzivněji pěstovány pícniny a samotné pastviny se měly rozdělit ploty na více částí, kdy se v nich měl

30 ŠTIKA, Jaroslav, Zemědělství, in: NEKUDA, Vladimír (ed.), Okres Vsetín: Rožnovsko, Valašsko-meziříčsko, Vsetínsko, Valašské Meziříčí 2002, s. 358.

31 ŠTIKA, J., Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, c. d., s. 22.

32 Tamtéž, s. 23.

33 ALBERT, Eduard, Chov ovcí na Moravě v 18. a 19. století, in: Sborník VŠ zemědělské v Brně, řada A, Spisy fyto technické, zootechnické a ekonomické, 1960, s. 454.

34 ŠTIKA, J., Zemědělství, c. d., s. 367.

5 Pasekářská usedlost s pastvinou na protějším svahu, lze na ní vidět jalovce a stromy osekané na letninu.
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

chovat dobytek zvláště dle věku a upotřebení.³⁵ Salaše dříve běžné přetrvaly jen na několika místech Beskyd a Javorníku, po roce 1948 je provozovali v rámci JZD, ale to už se jednalo o chov dle moderních metod mající s tím původním jen málo společného. Ovce však zůstávaly upozaděny oproti chovu skotu, který hrál u místních JZD prim. V 80. letech počty ovcí v družstvech mírně narůstaly, ale po roce 1989 došlo k opětovnému a výraznému poklesu. Ač se zakládání družstev setkávalo na Valašsku s odporem, tak i zde se kolektivizace nakonec prosadila a většina lidí byla donucena do JZD vstoupit. Přesto si část obyvatel svůj dobytek udržela a ovce nadále chovali doma, ovšem už v marginálních počtech. Z regionu se v průběhu času vytrácel původní druh ovce valašky, kdy místo ní převážil chov plemen specializovaných na jednotlivé užitkové směry (maso, vlna či mléko). Ač počet chovaných kusů valašky ubýval, začal na přelomu 40.–50. let minulého století zušlechťovací proces plemene a v roce 1982 došlo k uznání plemene zušlechtěná valaška na Slovensku. V současné době se v regionu chov této ovce omezuje jen na několik set kusů, hlavně v oblasti Beskyd.³⁶ Od počátku 21. století počty chovaných ovcí na Valašsku rostou, a to hlavně díky dotacím na udržování krajiny. Chovají se zejména vyšlechtěná plemena určená na maso, kdy třeba vlna z ovcí nachází dnes minimální využití.³⁷ Ovce také nehlídá jako dříve Valach s věrným psem, ale pastviny jsou dnes ohrazeny elektrickými ohradníky.

35 KLOFERA, V., Hory mění hospodářskou tvář, Naše Valašsko, 1949, XII, č. 1–2, s. 11.

36 Více k dnešnímu chovu valašek, dostupné online: <<http://www.puvodnivalaska.cz/puvodni-valaska.html>> [10. 10. 2022].

37 JAROŠOVÁ, Barbora, Pastevecká tradice na východní Moravě. Její minulost a současné snahy o revitalizaci. Diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně: Filozofická fakulta 2007, dostupné online: <<https://theses.cz/id/bji9iy/>> [10. 10. 2022], s. 80.

Vliv salašnictví na krajinu

Salašnictví se stalo jedním z určujících faktorů, které utvářelo valašskou krajinu nejvíce za poslední staletí. Dělo se tak více způsoby, kdy nejviditelnějším bylo zakládání pastvin na úkor lesů. O tom, že Valaši se svými stády dokázali během relativně krátké chvíle vytlačit původní lesní porosty, svědčí situace ze sousedních Uher. Zde valašská kolonizace probíhala už od 14. století, ale největší intenzity dosáhla ve století 15. a 16. Z počátku majitelé horských poloh příchod pastevců vítali a na hornatém území dnešního Slovenska vznikla spousta osad na základě valašského práva. Valaši využívali k intenzivní pastvě horské louky a ve velké míře i k nim přilehlé lesy, což vedlo k jejich značné devastaci. To si brzy začali uvědomovat i majitelé panství a už od 16. století se ozývaly stížnosti šlechty na neúměrnou pastvu v lese. To nakonec vedlo k postupnému rozdělení lesů na hospodářské, sloužící pro obchodní účely, a pastevní, kam mohli Valaši vyhánět svá stáda.³⁸ Podobné důsledky pro lesy měla také pastva na Valašsku.

Valaši po svém příchodu na Moravu vypalovali velké plochy lesa, aby na nich mohly vzniknout pastviny. Masivní vypalování se dělo hlavně v počátcích salašnického chovu v regionu, od 17. století se postupně zřizování nových pastvin omezovalo a chovatelé si museli vystačit se stávajícími pozemky. Ač do 18. století nebyla cena dřeva příliš vysoká a bylo obtížné jej z hor dopravovat, vrchnost ho užívala hojně pro vlastní potřebu a nemohla si dovolit nechat poškodit všechny své lesy pastvou. Na frýdeckém panství proto začali pastvu omezovat během 17. století, kdy se v lese mohl pást jen určitý počet ovcí, na což měli dohlížet hajní, jak dokládají místní hospodářské instrukce.³⁹ Přes omezování lesní pastvy šlo na některých místech na salaše narazit ještě přímo v lese i během 19. století. Jednalo se například o Hostýnské vrchy, kde poddaní pásli několik set ovcí u vrchu Javorník. V lese mohli pást na vyhrazených místech, kdy museli šetřit podrost do deseti let.⁴⁰ V rámci lesní pastvy vznikaly řídké porosty s košatými stromy, kde vlivem pastvy nedocházelo k jejich přirozenému zmlazení, ale mezi stromy byl travní porost. Třeba v roce 1786 se na rožnovsko-krázenském panství chovalo 13 141 ovcí a koz, které se pásly na více než 30 javořinách o rozloze 9 000 jiter, z čehož tvořilo 3 200 jiter vzrostlý pastevní les a 60 jiter hloučky stromů rozeseté po javořinách.⁴¹

Hlavním problémem pastvy bylo, že ovce a kozy ničily mladý podrost, kdy zvláště na jaře okusovaly rašící pupeny a později i mladé stromky, čímž bránily přirozené obnově lesa. Dle vzpomínek pamětníka byly ovce v lese schopny spást vše, co jim přišlo do cesty: *„Běžnou stravu na těchto jalových pasínkách si ovce rády vyměnily za všelijakou buřeň, divoce rostoucí v přilehlých lesních porostech. Zde s velikou chutí spásaly štável, lidově zvaný zaječí zelí, výhonky ostružin i malin a různý lesní podrost. Jindy je zas posedla divoká touha po lesních houbách. [...] Zajímavé bylo, že jedlých známých hub si vůbec nevšímaly, ale šly hlavně po všelijakých ‚krápoch‘, k nimž se*

38 KAVULJAK, Andrej, Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku, Bratislava 1942, s. 103.

39 ČERNÝ, Václav, Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velko-
statku v XV.–XIV. století, Praha 1930, s. 202.

40 Die Salaschen, Jurende's Vaterländischer Pilger in dem Kaiserstaate Oesterreichs, 1846, č. 33, s. 238.

41 ŠTIKA, Jaroslav, Horské pastevectví na Rožnovsku, Valašsko, 1967, č. 1, s. 35.

6 Charakteristické tvary stromů osekaných na letninu, Huslenky. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

tehdy počítaly různé holubinky, ryzce, podborůvky, pýchavky a jiné. Neopomíjely ani staré, hnilobou zkažené a úplně červivé houby.⁴² Les mohly ovce poškozovat částečně i mechanicky, pokud jim prošlo stádo čítající několik set kusů, docházelo k pošlapání a polámání mladých stromků, čímž se opět bránilo obnově lesa. Na pastviny se ovce vyháněly i po tzv. spouštích, korytech vytvořených vlečením pokácených stromů, což zamezovalo regeneraci těchto míst a mohlo vést k vytváření erozních pásů. Dalším faktorem negativně ovlivňujícím stav lesa bylo hrabání listí, které se v ovčinech používalo jako stelivo. Hrabanka byla až do 19. století poskytována poddaným zdarma. Vzhledem k počtu chovaných ovcí tak z lesa mizely ohromné zásoby listí, čímž docházelo k ochuzování lesních půd a zhoršování kvality porostu. Jako podestýlka se někdy používaly i nasekané větve z jedle či smrku. Stelivo z listí mělo nevýhodu oproti slámě v tom, že méně pohlcovalo vlhkost a list se hůře rozkládal než sláma.⁴³ Na druhou stranu hrabání listí částečně umožňovalo větší klíčivost semen smrku a jedle, které nevzejdou, jsou-li zakryty silnou vrstvou listí, ale musí přijít do styku s půdou.

Celkově se lesní pastva, potažmo salašnický chov ovcí, stala trnem v oku moderního lesnictví 19. století. Dokazuje to článek o pastvě v lesnickém týdeníku Háj, který se zabývá dopady lesní pastvy u nás i v zahraničí: „Ovci v krajinách s moderním lesním

42 CEDIDLA, J., Poznámky k drobnému salašnictví na Valašsku, c. d., s. 172.

43 NECHLEBA, Alois, Vztahy lesnictví k zemědělství a příbuzným odvětvím, Praha 1926, s. 22.

*hospodářstvím, kde každá píď země jest celou a kde každá halouzka se dobře zpeněží, dlužno považovati za nepřítele dosti nebezpečného, na místech pak k zalesnění určených, které dříve hříchy pastvy o svůj vegetační šat byly okradeny (Dalmácie, Istrie, jižní Kraňsko, Hercegovina), za ničitele velkého udupáváním a zašlapováním obětavě, nákladně pracně zasazených sazeniček.*⁴⁴ V pozdějším období však byly vydány studie, které ukazují i některé pozitivní dopady lesní pastvy, a to pro obnovu jedle.⁴⁵ Pastvou v lese se likvidují hlavně byliny a rychleji rostoucí listnaté dřeviny, které brání jedli v růstu. Dobytek svými kopyty mechanicky rozrušuje povrch a svým trusem mění chemismus půdy, což vše prospívá růstu jedle. Ovšem pokud je případné stádo ovcí příliš velké, může destruktivně působit i na jedli. Velké zastoupení jedle v lesích na Valašsku doložené v 18. a 19. století bylo tak s velkou pravděpodobností způsobeno kombinací lesní pastvy s toulavou těžbou a pro jedli optimálními klimatickými podmínkami.⁴⁶ Pro dobové lesníky však byla pastva nežádoucí a snažili se ji co nejvíce omezovat. K největším střetům mezi pastevci a lesníky došlo ve druhé polovině 18. století na území Těšínské komory. Zde pastva valašského dobytka představovala základní obživu pro většinu lidí žijících na horách. Díky rozvoji hutnictví v oblasti začala Těšínská komora s umělou obnovou lesů a omezováním pastvy, což jí přinášelo větší finanční užitek. Poddaní však záměrně ničili ploty kolem vysazených porostů a vzrostlé stromy káceli pro ohryz, aby svému dobytku dali dostatek píce. Což vedlo k pokutování obyvatelstva a posílení lesního personálu, který měl zamezovat nedovolené pastvě.⁴⁷

Zatímco na les pastva ovcí ve většině případů nepůsobila pozitivně, pro zemědělskou půdu byla po dlouhou dobu jedním z mála zdrojů živin. Chudá horská půda se rychle obhospodařováním vyčerpala a až do 19. století, kdy se začaly používat hnojiva a kvalitní železné pluh, se musela nechávat ležet několik let ladem. Na Valašsku se tak používal trojpolní systém s využitím pastvin pro ovce. Střídání plodin se lišilo dle půdních poměrů ve vesnici, typu osídlení i rozložení plujin. Na Vsetínsku se například půda na horských svazích užívala několik let jako pole, následně se nechala delší dobu ležet ladem (pět až dvanáct let), kdy se samovolně zatravnila, aby se poté mohla využívat nejprve jako louka a později jako pastvina. Tato půda se nazývala úlehla.⁴⁸ Na horských salaších bylo v košáru postaveném na louce velké množství ovcí přes noc a přes poledne, a díky tomu se v něm hromadila silná vrstva ovčího trusu, tento způsob hnojení se nazýval košárování. Hnůj z košáru se mohl rozdělovat mezi míšániky,

44 MACHÁČEK, Viktorin, Pasení dobytka v našich lesích, Háj, 38, 29. 4. 1909, č. 5, s. 42.

45 SKOŘEPA Hynek, Jak podpořit návrat jedle bělokoré?, dostupné online: <<https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/jak-podporit-navrat-jedle-belokore.pdf>> [10. 10. 2022];

MÁLEK, Jaromír, Vliv pastvy dobytka na přežívání semenáčků a přirozenou obnovu jedle, Lesnická práce, 1971, č. 50, s. 543–54; TKACÍKOVÁ, Jana – TKACÍK, Jan, Ústup jedle v maloplošných chráněných územích na Valašsku na příkladu PR Kutany, Valašsko – Vlastivědná revue, 2005, č. 15, s. 24–25.

46 DUJKA, Petr – KUSBACH, Antonín, Jedle bělokorá v Moravských Karpatech: historie, současnost a budoucnost?, dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/339146380_Jedle_belokora_v_Moravskych_Karpatech_historie_soucasnost_a_budoucnost_Silver_fir_in_Moravian_Carpathian_Mts_past_and_present_And_future> [10. 10. 2022].

47 JANČÍK, Alois, Lesy za doznívání kolonizace těšínských Zadních hor, Lesnictví, sborník Československé akademie zemědělských věd, 1958, 4, č. 11, s. 1 027.

48 ŠTIKA, J., Zemědělství, c. d., s. 358.

7 Paseky u Dolní Bečvy, ukázka původní valašské krajiny, kde se střídaly pole, louky a pastviny a lesy.
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

nebo se do prohnoujené půdy po košáru zasadilo zelí, obilí (nejčastěji křibice) či oves. Košárování se provozovalo i u menších zemědělců, ti na svých pastvinách košár s ovce přeusouvali po několika dnech na další místo, čímž se opět půda pohnojila. Přírozenými pastvinami ovce na Vsetínsku bývaly zadní vrchové pozemky, lidově zvané „zadky“, které se dříve nikdy neobdělávaly. V lepších polohách se pastvina jednou za čas přeorala a vysadil se zde oves nebo pohanka. Po dvou letech poláření se tento pozemek ponechal opět jako pastvina pro ovce. Košárování však nebylo při hnojení natolik efektivní jako používání chlévské mrvy. Ač je ovčí mrva bohatší na dusík a z půdy se hůře vyplachuje než mrva skotu, tak se jí během košárování nevytvoří takové množství, jako když je dobytek ustájen.⁴⁹ Vzhledem k tomu, že většina dobytka se přes rok pásala venku, nedostávalo se hnoje na hnojení obdělávaných polí, což vedlo k vyčerpání půdy.⁵⁰ Během 19. století na to začali poukazovat pokrokovější hospodáři nebo lidé snažící se o osvětu mezi obyvatelstvem na Valašsku a pokoušeli se místní lidi přesvědčit o výhodách stájového chovu. Osvěta přispěla k rozšíření stájového chovu dobytka právě na úkor salašnictví. Tento trend reflektují i vzpomínky rolníka Františka Michalčáka z Nového Hrozenkova: „V samém počátku rolnické práce bylo mi jasno, že náš kraj by získal chovem dobytka, a to stájovým, aby se těm jalovým a zanedbaným rolím dostalo dobrého hnoje.“⁵¹

49 KUNZ, L., Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově, c. d., s. 74.

50 KUNZ, Ludvík, Jak hory živily lidi na Rajnochovicku, Naše Valašsko, 1950, č. 1–2, s. 56.

51 MICHALČÁK, F., Z mých pamětí o ovčáctví, c. d., s. 88.

V krajině byl výrazně znát i další specifický typ získávání píce pro ovce na zimu, kdy se tak hojně dělo přípravou letniny. Ta se chystala z listnatých stromů od poloviny června. Osekané drobné větvičky se vázaly do otýpek, které se následně nechávaly uschnout na průvanu pod přístřeškem. Hodně se k tomu využívala lípa, kdy z ní plynul dvojnásobek. Lipový květ se otrhal a usušil a následně jej i prodávali, větve s listím soužily jako krmivo pro dobytek. Lípy byly řezány po několik let po celé délce kmene, kdy ze stromu zbyl pouze sloupový kmen s větvemi na vrcholku, který postupně obřázel mladými výhonky. Mimo to se letnina připravovala i z buku, osiky, habru a na podzim z břízy. Jsou doloženy případy, kdy se ovčím dávaly k okusu větve jehličnatých stromů, nebo se používaly jako podestýlka. Stromy osekávané na letniny vytvářely charakteristické pahýlovité sloupové tvary a byly dříve nedílnou součástí valašské krajiny. Chovatelé ovčí poškozovali i mladé lesní stromky osekáváním jejich větví na letniny, tímto se následně u stromů tvořilo více větví, a dřevo tak bylo znehodnoceno na řezivo, protože bylo příliš sukovité. Na Těšínsku někdy záměrně podtínali mladé stromy, aby je dobytek mohl na zemi okusovat. Jako píce pro dobytek bylo využíváno i seno. Rozlišovaly se louky trvalé, kdy se často jednalo o pozemky podmáčené, které mimo produkce sena nešlo jinak využívat. Pak zde byly dočasné louky vzniklé střídáním plodin v rámci trojpolního systému, zvané úlehla. Nárůst luk kosených na seno lze pozorovat od 19. století a úzce souvisí se zmiňovaným přechodem k intenzivnímu zemědělství a chovu skotu. V důsledku toho postupně ztratilo na významu získávání krmiva v podobě letniny.

Díky salašnictví se v kraji rozšířily pastevní louky s druhově bohatými společenstvy rostlin. Pastva ovlivňovala kvalitu místních luk, díky košárování byly louky přirozeně hnojeny. Ale jen důkladným a systematickým košárováním se na pastvinách zpevňoval drn, ničil plevel či ponravy a myši.⁵² Salašnictvím se rozšířily druhy rostlin, které snesly hnojení od dobytka a díky pevným oddenkům mohly růst i na půdě ušlapané a ztvrdlé, jako jsou jetele, mochny či pampeliška nebo mateřídouška. Dle botanika Gustava A. Řičana se projevovaly rozdíly v druhu paseného dobytka na podobě pastviny: „*Kráva je povahy líné, pase se trvale na jednom místě, důkladněji trávnické vypásá a hnojí, proto je na pastvě porost hustší travinami a obsahuje více motýlokvětvých a druhů pastvinných. Ovce je povahy těkavé, nevypásá jedno místo důkladně, jen jednotlivé rostliny okusuje a hned přechází dále a méně hnojením pereny hubí. Proto pastvy ovčí bývají na druhy bohatší, zvláště na přikřejších stráních.*“⁵³ V pastvě byly i další rozdíly, kdy ovce, která rostliny přímo ukusuje, svou pastvou nenarušuje travní drn tolik jako kráva, která rostliny trhá. Rozdíl je samozřejmě i v míře narušení sešlapem. Na jisté míře narušení drnu zvířecími kopyty však závisí výskyt některých rostlinných i živočišných druhů.⁵⁴ Pasterectví společně s pasekářstvím způsobilo nejvýraznější proměnu krajiny v historickém období. Silně ovlivnilo také skladbu místní flóry a fauny. Kvůli rozšiřování zemědělské půdy se zvětšil podíl synantropních rostlin v krajině. Nově vzniklé louky změnily celkové klima v údolích a dařilo

52 KUNZ, L., Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově, c. d., s. 74.

53 ŘIČAN, Gustav, Pastviny okresu vsetínského v Moravských Karpatech, in: Sborník Přírodovědecké společnosti Moravská Ostrava, 1932, č. 7, s. 87.

54 TKÁČIKOVÁ, Jana – HUSÁK, Jan – SPITZER, Lukáš, Valašské louky a pastviny – dědictví našich předků, Valašské Meziříčí 2013, s. 28.

8 Pasínky porostlé jalovci, Huslenky, Uherská. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

se zde i rostlinám s optimem na stepních stanovištích Panonie, např. jižní Moravy. Takových rostlin se na Valašsku rozšířilo a své populace výrazně zvětšilo na stovky, konkrétně například orchideje, mateřídouška, dobromysl, zeměžluč aj. Vznikly tím druhově bohaté a pestré horské spásané louky. Následkem odlesnění a zemědělské činnosti ubylo v lesích vysoké zvěře i šelem (medvěd, rys), kdy na býložravce působila pastva dobytka rušivě a šelmy byly záměrně hubeny, aby stáda neohrožovaly. Na nově obdělávaných plochách se usadily stepní druhy ptáků, jako je křepelka polní, koroptev polní, skřivan polní, tuhák obecný aj. U hmyzu vedlo odlesnění k rozšíření motýlů lučních stanovišť (specializovanější druhy modrásků, okáč šedohnědý, otakárek ovocný) nebo i třeba cvrčka polního.⁵⁵ Na pastvinách orientovaných jižním a jihozápadním směrem vznikaly rozsáhlé porosty jalovce. Ty hospodáři společně s planými růžemi pravidelně vypalovali a klučili, aby se nestaly na pastvině dominantními. Vypalování těchto lokalit probíhalo v předjaří, aby jím nebyly poškozeny traviny a byliny.

S úpadkem salašnictví se zhoršovala i kvalita pastvin, o které se jejich majitelé nestarali a zmenšující se počty ovcí je nestíhaly vypásat, kvůli tomu postupně zarůstaly nálety dřevin. Na tento problém se začalo upozorňovat na začátku 20. století v knize Salašnictví v zemi moravskoslezské (1936): „*Pastviny pro ovce jsou na Valašsku velice zanedbány, zarostlé buď bučím, nebo břízou a nejčastěji jalovčím. Jalovec měl by se*

55 PAVELKA, Jan – TREZNER, Jiří (edd.), Příroda Valašska: okres Vsetín, Vsetín 2001, s. 81–82.

*vysekati, kamení mělo by se posbírati, pastviny uvláčet, umělým hnojivem pohnojiti, přiměřenou směsí travin, která by dobré pastvě pro ovce odpovídala, podseti.*⁵⁶ Pastviny, které vznikly intenzivní pastvou organizovanou člověkem, bez tohoto hospodaření začaly zarůstat a stával se z nich les. Trefně to popsal botanik Gustav A. Říčan: „*Pastviny jsou druhotným útvarem rostlinným, povstalým z původního útvaru lesa po vykácení pralesa. Jsou však útvarem tak umělým, že stále vyžadují zásahu hospodářova, zarůstající křovím, zvláště jalovcem a stromy, jejichž rozmnožování stále se musí brániti, aby zastíněním vzrůst trávníku nebyl ohrožen. Pastva, ponechaná samovolně rozmnožování keřů a stromů, promění se za řadu let zase v les.*“⁵⁷

Velké množství chovaného dobytka ovlivnilo také úpravu okolí hospodářství. Hlavně kvůli hovězímu dobytku, který se pravidelně vyháněl na pastvu v blízkosti usedlosti, lidé zahradili ta místa, která by mohl poškodit, ať pastvou či zdupáním. Hradili také okolí chodníků, tzv. drah, jimiž se dobytek pravidelně hnával na pastvu. Ale ohrazení sloužilo i jako zábrana pro ovce, které se v okolí hospodářství pásly před odchodem nebo po návratu ze salaše. K ohrazení pozemku využívali lidé dostupné přírodní materiály, které měly zrovna po ruce, a v okolí stavení tak šlo narazit na různé druhy plotů.⁵⁸ K hrazení cest vedoucích ze dvorů na pastvu se užívaly tzv. šraňky, tj. bidla umístěná nad sebou na kůlech. Pokud se cestou vyháněl hovězí dobytek, stačila bidla dvě, pokud kozy a ovce, musela být umístěna hustěji. Šraňkami se mohly ohrazovat i části pastvin, které byly ponechány, aby se zregenerovaly. Zahrady často ohrazovaly ploty tvořené hustě vyplétanými větvemi drobných listnatých stromů, aby se ve vstupu zabránilo i divoké zvěři, jako byli srny či zajíci. Většina plotů se dělala každé jaro znovu, jelikož se během zimy materiál z nich spálil. Intenzivní pastvou v okolí usedlostí docházelo také k vypásání mezí, příkopů, břehů toků či jiných nevyužívaných prostor, ty jsou dnes zarostlé křovím či buřeni a sečou se pomocí techniky.

Rozšíření pastvin ovlivňovalo také hydrologické poměry na Valašsku, kdy dosáhla valašská krajina na přelomu 18. a 19. století stavu největšího odlesnění v nám známé historii. Na počátku 19. století dosáhlo pasekářské osídlení hor svého maxima, stejně jako plochy pastvin. V horách přesto ještě déle zůstávaly značné části přirozených jedlobukových porostů, hlavně na odlehlých či stinných místech, které se nehodily k hospodaření. Ovšem i tyto vzaly za své během druhé poloviny 19. století, kdy na Vsetínsku a Rožnovsku začaly působit dřevařské společnosti (často i zahraniční), které vykácely většinu starých porostů.⁵⁹ Ač následným umělým či přirozeným zalesněním začala plocha lesa na Vsetínsku narůstat, jednalo se hlavně o mladé porosty s ne tak vysokou retenční schopností, jako mají staré lesy. To vše se negativně projevilo na odtokovém režimu v oblasti a místní kraj, ale hlavně oblasti níže podél toků řek, pravidelně sužovaly silné povodně.⁶⁰ Odlesněné prudké svahy byly také více náchylné k erozi. Navíc pastviny na svazích byly spojeny četnými chodničky ovcí, zvanými

56 MACALÍK, Basil – PAVELKA, I. Věnceslav, Salašnictví v zemi Moravskoslezské, In: Sborník Čs. akademie zemědělské, 1934, A-9, s. 43.

57 ŘÍČAN, G., Pastviny okresu vsetínského v Moravských Karpatech, c. d., s. 82.

58 CEDIDLA, Josef, Jak se na Valašsku hradívalo, Valašsko, 1958, č. 7, s. 38–39.

59 MAŠLÁŇ, P., Vliv přírodních podmínek na rozvoj průmyslu ve Vsetíně, c. d., s. 36–45.

60 MAŠLÁŇ, Pavel, Hospodářské využití a regulace Vsetínské Bečvy během 19. století, in: SVOBODA, Miroslav (ed.), XXXII. mikulovské sympozium. Voda v dějinách Moravy, Brno 2015, s. 116–119.

9 Ovce pasoucí se na břehu potoka, kvůli konci intenzivní pastvy podobná místa v dnešní době zarůstají křovinami a stromy. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

pyřtě. Tyto se samovolně rozšiřovaly a zahlubovaly během větších srážek a měly také za následek splach úrodné vrstvy půdy.

Zodpovědné osoby si uvědomovaly nebezpečí plynoucí z odlesněné krajiny a ve druhé polovině 19. století bylo započato s protiopatřeními, spočívajícími v zalesňování neperspektivní zemědělské půdy a melioraci toků. Lesmistr velkostatku Vsetín Jan Bernard zahájil na Vsetínsku zalesňovací akci, jež přinesla značné zlepšení odtokových poměrů v kraji. Zalesňování se týkalo zejména nevyhovujících pozemků, které byly dříve užívány k pastvě. Zatímco v letech 1830–1870 bylo převážně velkostatkem zalesněno asi 20 % bývalých nelesních půd, tak do konce 19. století se díky Bernardově akci podařilo zalesnit stejnou výměru soukromých a obecních nelesních půd za poloviční dobu.⁶¹ V souvislosti s hrazením bystřin se začalo zalesňování řešit i na zemské úrovni, roku 1896 byl vydán Zákon pro markrabství moravské, jenž se týče zalesňování v obvodu horní (Vsetínské) řeky Bečvy.⁶² Dle zákona bylo zalesňování svěřeno odborné Zalesňovací komisi, která záměrně vybírala lokality navazující na již existující les a nacházející se dále od lidských sídel. Většinou se jednalo o místa horských pastvin, kde byla půda nejhorší kvality a mimo pastvu neskýtala jiného využití. Majitelům určených pozemků komise poskytla bezplatně sazenice, nebo finance na jejich pořízení. Část obyvatel zalesnění neperspektivních pozemků vítala, ale

61 ŽALOUDÍK, Václav, Historie lesů II. a III. cyklus 1969–1970 a 1980, LHC Vsetín a Jablůnka LZ Vsetín, Frýdek Místek 1984, s. 82.

62 Zákon, daný dne 12. října 1896, jenž se týče zalesňování v obvodu horní (Vsetínské) řeky Bečvy, Moravská sbírka zákonů z roku 1886, dostupné online: <<http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/ms.html>> [10. 10. 2022].

někde aktivita komise narážela na odpor drobných vlastníků půdy, kterým se tímto zmenšoval prostor pro pastvu jejich dobytka. Do roku 1912 bylo zalesněno takřka 6 000 ha nelesní půdy.⁶³ V období první republiky probíhalo dotované zalesňování nadále. Časem se projevil důsledek výsadby zlepšením odtokových poměrů v kraji, a tím i zmenšením četnosti povodní. Zákon o zalesňování ohrazených ploch v horním povodí Bečvy byl zrušen teprve r. 1961. V letech 1897–1967 bylo na Vsetínsku celkově zalesněno na 8 000 ha původně zemědělských pozemků, hlavně pastvin.

Úpadek salašnictví měl tedy na krajinu opačný efekt než jeho šíření a vedl k nárůstu ploch lesa v regionu. Jak bylo zmíněno, dělo se tak umělou výsadbou organizovanou majiteli lesů, výsadbou podporovou státem za účelem obnovení retenčních schopností krajiny nebo přirozenou sukcesí lesa na místa, jež přestala být hospodářsky využívána. Od 19. století až do současnosti lze tak na celém Valašsku pozorovat výrazný nárůst zalesněného území na úkor zemědělské půdy. Intenzita zalesnění se lišila dle jednotlivých lokalit, nejvíce patrná byla v horských oblastech, kde bylo salašnictví nejrozšířenější, zatímco tam, kde chov ovcí hrál pouze doplňkovou úlohu při hospodářství, nedosáhla takového rozsahu.⁶⁴ Zalesnění se odrazilo i na změně skladby lesů. Původně zde převládaly jedlobukové porosty s menším zastoupením ostatních dřevin, kdy se smrk vyskytoval jen v nejvyšších horských partiích Beskyd nebo stinných údolích. Na zalesňování bývalých pastvin se ale využíval smrk nejvíce, kdy jej z hospodářských důvodů preferovali jak majitelé velkostatku, tak soukromí majitelé půdy. Stejně tomu bylo i u zalesňování v rámci akce pro zlepšení odtokových poměrů, kde se opět používal převážně smrk, v menší míře byly zastoupeny borovice, modřín a nejméně se užívalo původních dřevin, jedle a buku.⁶⁵ To vše vedlo k tomu, že se smrk stal v rámci Valašska nejrozšířenější dřevinou.⁶⁶

Sledované zarůstání valašské krajiny lesem v posledním půldruhém století jejího vývoje pokračuje i v současnosti. Zatímco dříve tvořily louky na Valašsku velké celky, rozdělené mezemi či ovocnými křovinami, dochází ve 20. století vlivem zalesnění a úpadku tradičního zemědělství k fragmentaci a izolaci luk. To má za následek postupné snižování jejich pestrosti, a tím i biodiverzity valašské krajiny. Zatímco před sto lety dostávali lidé peníze jen na zalesňování krajiny, dostávají paradoxně v současnosti dotace jak na udržování a čištění luk, tak i na jejich zalesňování. Sečení luk ale probíhá většinou jen na velkých plochách, kam se dá dostat s mechanizací. Vedlejším efektem strojové seče luk je též zarůstání mezí a strmějších partií svahů, které byly dříve ručně vysekávány či paseny. Navíc sečení pomocí mechanizace se

63 ZAO, fond: Závod lesotechnických meliorací Valašské Meziříčí, k. č. 15, inv. č. 35, Výkaz zalesňovací komise.

64 HANULÍK, Pavel, Dynamika krajiny a salašnictví ve vybraných katastrálních územích Valašska. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci: Přírodovědecká fakulta 2019, dostupné online: <<https://theses.cz/id/0ohgth/30469692>> [10. 10. 2022].

65 ZAO, fond: Závod lesotechnických meliorací Valašské Meziříčí, k. č. 18, inv. č. 36, Zpráva o činnosti zalesňovací komise.

66 Ucelený přehled vývoje a skladby lesů v oblasti: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem, pobočka Kroměříž, Oblastní plán rozvoje lesů: Přírodní lesní oblast 41 – Hostýnskovsetínské vrchy a Javorníky, všeobecné údaje, platnost 2022–2041, dostupné online: <<http://www.uhul.cz/nase-cinnost/97-oblastni-plany-rozvoje-lesu/prirodni-lesni-oblasti-plo/196-prirodni-lesni-oblasti-c-38-bile-karpaty-a-vizovicke-vrchy>> [10. 10. 2022].

10 Pastviny v okolí Lušovky, katastr Halenkov, lze na nich vidět postupné šíření smrku.
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko, fotoarchiv.

negativně projevuje na výskytu některých druhů hmyzu a rostlin.⁶⁷ Drobné louky a pole na svazích a hůře dostupných místech, které dostali lidé po roce 1989 zpět do soukromého vlastnictví, zarůstají v současnosti samovolně lesem, protože jejich majitelé je málokdy začali znovu intenzivně obhospodařovat.⁶⁸

Závěr

Salašnictví se stalo jedním z klíčových faktorů, které utvářely valašskou krajinu od 16. do 20. století. Společně s pasekářským zemědělstvím přispělo k vytvoření mozaikovitě hospodářské krajiny, kde se střídaly pole, louky a pastviny, a velkou měrou vedlo k odlesnění regionu, které dosáhlo svého vrcholu na počátku 19. století. Zároveň bylo příčinou nárůstu biodiverzity, kdy se díky pastvě do regionu rozšířily dříve nepůvodní druhy rostlin, hmyzu i živočichů. Pastva se také nejspíše stala jednou z příčin rozšíření jedle v místních lesích. Vzhledem ke komplexitě přírodních procesů měla však rozsáhlá pastva svá negativa v podobě poškozování mladých porostů a celkového

67 SPITZER, Lukáš – TKÁČKOVÁ, Jana, Co má společného ovce a modrásek černoskvrnný?, Valašsko – vlastivědná revue, 2005, č. 2, s. 20–24.

68 Proměnu využití valašské krajiny během 19. a 20. století lze dobře sledovat na katastrálních mapách či leteckých snímcích, případně v atlase MACKOVČIN, Peter, Změny využívání krajiny České republiky: Soubor map v měřítku 1 : 200 000, Praha: Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví 2011.

odlesnění krajiny, což vedlo ke snížení retenčních schopností půdy. Vlivem přechodu na nové způsoby hospodaření, a hlavně díky zájmu chránit lesy z hospodářských důvodů, došlo během 19. a 20. století k postupnému zániku tradičního salašnictví. To vedlo k zalesňování pastvin a jejich přirozenému zarůstání dřevinami. I díky tomu se za více než poslední století zvětšilo zalesnění oblasti, ovšem často se tak dělo nepůvodním smrkem. Úpadek salašnictví se tudíž projevil hlavně vymizením některých druhů rostlin a živočichů (zvláště hmyzu) spjatých s pestrou zemědělskou krajinou.

Prameny a literatura

Literatura

- ALBERT, Eduard, Chov ovcí na Moravě v 18. a 19. století, in: Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fyto technické, zootechnické a ekonomické, 1960, s. 439–460.
- BAYER, Adolf, O salašnictví na moravském Valašsku (obzvláště na Rožnovsku a Vsacku), in: Sborník Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí, 1900, č. 5 a 6, s. 9–23.
- BAJER, Vojtěch – BRYOL, Radek – ŠPANIHEL, Samuel, Příspěvek k salašnickému hospodaření na Moravském Valašsku. Ovčín na panské salaši jako zapomenutý objekt tradičního stavitelství na Moravě, Český lid: Czech Ethnological Journal, 2021, roč. 108, č. 4, s. 479–509.
- CEDIDLA, Josef, Jak se na Valašsku hradívalo, Valašsko, 1958, č. 7, s. 36–40.
- CEDIDLA, Josef, Poznámky k drobnému salašnictví na Valašsku, Český lid, 1975, č. 62, s. 170–172.
- DRÁPALA, Daniel, Valachovo zaměstnání: obživa jako součást stereotypizovaného obrazu Valašska a jeho tradiční kultury, in: Valašsko: historie a kultura. II. obživa, Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě 2019, s. 27–41.
- FERNAND, Vilém, Kronika vsetínského panství, český překlad R. Pavlík, strojopis, nedatováno, Muzeum regionu Valašsko, p. o., Vsetín.
- FOJTÍK, František, Salašování na Brumovsku, Naše Valašsko, 1950, č. 2, s. 64–69.
- JANČÍK, Alois, Lesy za doznívání kolonizace těšínských Zadních hor, Lesnictví, sborník Československé akademie zemědělských věd, 1958, 4, č. 11, s. 1 017–1 036.
- JANČÍK, Alois, Lesy těšínské komory za nástupu režijního hutnictví, Lesnictví, sborník Československé akademie zemědělských věd, 1958, 4, č. 12, s. 1 109–1 136.
- JEŘÁBEK, Richard, Neznámý příspěvek o valašském salašnictví: J. Podolákovi k šedesátinám, Národopisné aktuality, 1986, 23, č. 4, s. 229–240.
- KAVULJAK, Andrej, Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku, Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredna v Bratislave 1942.
- KLOFERA, V., Hory mění hospodářskou tvář, Naše Valašsko, 1949, XII, č. 1–2, s. 11–12.
- KOBLIHA, Karel, Salaše na hoře Javorníku za Bystřicí p. H. na konci 18. stol., Naše Valašsko, 1946, 9, č. 3, s. 121–124.
- KUNZ, Ludvík, Rolnický chov ovcí a koz, Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě 2005.
- KUNZ, Ludvík, Obraz rolnického chovu koz v moravských Beskydech. Kravička chudých. Historická souběžnost rolnického chovu ovcí a koz v západním Beskydu, Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 2001, 1, č. 2, s. 57–72.
- KUNZ, Ludvík, Rolnické salašnictví na Novém Hrozenkově v období rozpadu jeho tradičních technik, Valašsko, 1957, č. 6, s. 73–75.
- GALLAŠ, Josef Heřman Agapit, Valaši v kraji Přerovském, praví Arkádové moravští, jejich posvátné hory, obyčejové a národní písně, Frenštát pod Radhoštěm: Muzejní a vlastivědná společnost 2005.
- HANULÍK, Pavel, Dynamika krajiny a salašnictví ve vybraných katastrálních územích Valašska. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci: Přírodovědecká fakulta 2019, dostupné online: <<https://theses.cz/id/0ohgth/30469692>> [10. 10. 2022].
- FOJTÍK, František, Salašování na Brumovsku, Naše Valašsko, 1950, XIII, s. 64–69.
- MACALÍK, Basil – PAVELKA, I. Věnceslav, Salašnictví v zemi Moravskoslezské, in: Sborník Čs. akademie zemědělské, 1934, A-9, s. 25–83.
- MATERNA, Jaroslav, Historický průzkum lesů bývalého panství Brumova, Brno: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů v Brandýse n. Labem 1956.

- MAŠLÁŇ, Pavel, Vliv přírodních podmínek na rozvoj průmyslu ve Vsetíně, in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (edd.), K historii průmyslu, exaktních věd a techniky na Moravě a ve Slezsku I.: od konce 18. století do roku 1918, Brno: Technické muzeum v Brně 2013, s. 36–45.
- MICHALČÁK, František, Z mých pamětí o ovčáctví, Valašsko, 1957, VI, č. 3–4, s. 88–89.
- PAVELKA, Jan – TREZNER, Jiří (edd.), Příroda Valašska: okres Vsetín, Vsetín: Český svaz ochránců přírody ZO 76/06 – Orchidea 2001.
- STRNADEL, Bohumír, Ze života dávných salašníků v okolí Radhoště, Naše Valašsko, 1943, VIII, s. 171–177.
- SURÝN, Mika, O příchodu ovcí na salaš, Naše Valašsko, 1949, XII, s. 66–68.
- ŠŤASTNÝ, Jaroslav, Tradiční zemědělství na Valašsku, Praha: Univerzita Karlova 1971.
- ŠTIKA, Jaroslav, Horské pastevectví na Rožnovsku, Valašsko, 1967, č. 1, s. 34–40.
- ŠTIKA, Jaroslav, Rozšíření karpatské salašnické kultury na Moravě, Český lid, 1961, č. 48, s. 97–105.
- ŠTIKA, Jaroslav, Salašnické ustájování dobytka a košárování na moravskoslovenském pomezí, Český lid, 1958, č. 45, s. 64–74.
- ŠTIKA, Jaroslav, Valaši a Valašsko, Rožnov pod Radhoštěm: Valašský muzejní a národopisný spolek 2009.
- ŠTIKA, Jaroslav, Zemědělství, in: NEKUDA, Vladimír (ed.), Okres Vsetín: Rožnovsko, Valašsko-meziříčsko, Vsetínsko, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Vsetín: Okresní úřad Vsetín 2002, s. 357–370.
- ŠTIKA, Jaroslav, Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě, Agrikultura, 1964, č. 3, s. 7–27.
- ŘÍČAN, Gustav, Pastviny okresu vsetínského v Moravských Karpatech, in: Sborník Přírodovědecké společnosti Moravská Ostrava, 1932, s. 25–90.
- TKÁČIKOVÁ, Jana – HUSÁK, Jan – SPITZER, Lukáš, Valašské louky a pastviny – dědictví našich předků, Valašské Meziříčí: Muzeum regionu Valašsko 2013.
- ZDRAŽIL, Augustin, Na rusavském salaši před 100 lety, Valašsko, 1957, VI, č. 3–4, s. 90–91.

Produkce, zpracování a konzumace masa jako specifické téma národní gastronomie

Meat Production, Processing, and Consumption as a Specific Theme of National Gastronomy

Lucie Kubásková

Abstrakt: Maso od nejstarších dob tvořilo nezanedbatelnou součást lidského jídelníčku. Porážku a porcování masa měli na starosti zejména ve městech řezníci, jejichž cech patřil k těm početnějším a významnějším. V minulosti řezníci rovněž maso tepelně zpracovávali na výrobky a také maso udili, a proto se jim začalo říkat uzenáři. Uzenářské řemeslo bývalo vždy úzce spjato s řezníky, s nimiž mělo i společný cech. Spotřeba masa bývala nerovnoměrná – jak co do druhů, tak v rozdílných ročních obdobích – v závislosti na krajině, hospodářství a majetkových poměrech. V zimních měsících se maso tolik nekazilo, a proto se dělaly zásoby škvařeného sádla, uzeného masa, slaniny a klobás. V létě se jedlo maso poměrně málo, s výjimkou nedělí, svátků, hodů, poutí, posvícení a různých rodinných oslav (svatby, křtiny, pohřby) nebo při namáhavých polních pracích. Pokud to ekonomická situace dovolovala, bylo snahou mít ročně alespoň jednu zabijačku, která přinášela do stavení zásoby masa a sádla na delší dobu.

Summary: Since the earliest times, meat had formed a non-negligible part of human diet. Especially in towns, the slaughter and butchering of animals were the task of butchers, whose guild was one of the more numerous and important ones. In the past, butchers also processed meat to make the final product and smoked meat, which is why they were called 'sausage makers'. This craft was always closely linked with butchers, which is why they had a joint guild. Meat consumption used to vary – both in the kind of meat and seasonally – depending on the landscape, the kind of economy, and the wealth of the consumer. In the winter, meat did not spoil so fast, which is why at this time, one would store lard, smoked meat, and sausages. In the summer, meat was eaten less, with the exception of Sundays, holy days, feasts, and various family celebrations (weddings, baptisms, funerals) or during physically demanding labour in the fields. If at all possible in view of economic situation, people would try to kill at least one pig a year, because it afforded the household a store of meat and lard that would last for a considerable amount of time.

Klíčová slova: gastronomie; dieta; konzumace masa; řeznictví.

Keywords: gastronomy; diet; meat consumption; butchers.

Príspevek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0818.

Maso od nejstarších dob tvořilo nezanedbatelnou součást lidského jídelníčku. Spotřeba masa bývala nerovnoměrná – jak co do druhů, tak v rozdílných ročních obdobích – v závislosti na krajině, hospodářství a majetkových poměrech.

Než se podařilo člověku domestikovat některá zvířata, získával jejich maso převážně lovem. Zabíjení zvířat bylo rovněž spojeno s nejstaršími bohoslužebnými rituály. V Řecku a Římě již existovalo samostatné řeznické řemeslo, ke kterému se počítali lidé jateční a kuchaři. Středověká řeznická bratrstva a později cechy našly svou

1 Řeznický znak. Zdroj: DUŠÁTKO, Josef, Řeznická kuchařka, Praha: Svěpomoc 1991, s. 89.

inspiraci zdroj právě v organizaci římských řezníků, i když teprve až v období od 10.–12. století se řezníci začínají jako samostatné řemeslo prosazovat.

Na našem území dochází k většímu rozmachu řemesel a cechů od 13. století a mezi nimi řezníci postupně zaujali přední postavení. Řeznický monopol byl ovšem narušován, ať už samotnými měšťany nebo panskými dvory a kláštery, kteří si pro svoji potřebu chovali vlastní dobytek, a také venkovany, kteří přiváželi do měst maso. A proto staroměstským řezníkům již král Přemysl Otakar II. udělil určitá práva, mezi něž rovněž spadalo, že na míli od hradeb nesmí kromě nich nikdo jiný dobytek porážet a maso prodávat. Za obranu Prahy proti korutanským vojskům v roce 1310 získali od Jana Lucemburského do svého znaku stříbrného lva a rovněž obdrželi různé výsady a privilegia, jež byla řeznickému cechu potvrzována i dalšími panovníky až do zániku cechovních zřízení v roce 1859, kdy byl vydán živnostenský řád (výjimku představovala pouze vláda Josefa II., kdy bylo zrušeno omezení prodeje). Obdobná privilegia si vyžádala i ostatní královská a vrchnostenská města.¹ V 15. století se u řezníků ve znaku objevuje dvouocasý lev s korunou na hlavě a v 16. století lev drží mezi tlapami řeznickou sekeru. Na Moravě řezníci více používali ve svých znacích např. symboly dobytčete nebo zkřížené řeznické sekery.

1 RADOŠ, Josef, Řezníci a uzenáři ve světle věků, Praha 2006, s. 13.

2 Řeznický závod Petra Vojtiška, 1. polovina 20. století. Zdroj: Sběrka NZM.

Maso bylo zprvu prodáváno přímo na ulicích a až později byly zřizovány masné krámy, kotce řeznické. Z těchto krámů se platil panovníkovi roční poplatek. Většinou byly soustředěny v centru města. Bohatí řezníci měli v držení i několik krámů najednou, které pronajímali. Vzhled krámů se po dlouhá staletí neměnil. Původně dřevěné, později zděné budovy s velkou centrální místností byly vybaveny jednotlivými kotci (krámci), které byly uspořádány do dvou řad. K masným krámům patřily také sklepy na uchování zbylého masa, které byly chlazeny přírodním ledem.

Kdo neměl k dispozici vlastní obchod, prodával maso doma a byl označován jako „řezník čekatel krámu“ na rozdíl od „řezníka kramářského“. Prodej masa se v době lucemburské zabývali i huntýři (huntěři), jejichž pojmenování bylo odvozeno od huntu (vozik, kára, necky), v němž přiváželi maso na trh. Pro cechovní řezníky představovali huntýři konkurenci, a tak mohli na trh pouze jednou týdně a byli omezeni i prodejním místem.² Ve velkých městech existovali též řezníci, kteří se specializovali na prodej jen určitého druhu masa, nebo ti, kteří pracovali pouze se sádlem (sádelníci), lojem (lojovníci), se zvířecími droby (drobníci, dršťkaři), uzeným masem (uzenáři, arvinarii) nebo kteří obchodovali jen s paznehty (paznohetníci). Tehdejší řezníci prodávali také mýdlo, svíčky a drůbež.³ Cena masa se řídila podle městských sazeb. Až ke konci 16. století se při prodeji začínají používat váhy. Po roce 1860 začaly být řeznické obchody svobodně budovány v různých soukromých domech, a proto se například v Praze původní masné krámy stávaly opuštěnými a byly v letech 1896–1897 zbourány.

2 RADOŠ, Josef, Řezníci a uzenáři – významné události v čase, Praha 2009, s. 32.

3 Srov. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecílie, Umění a život zapomenutých řemesel, Praha 1955.

3 Ústřední jatky v Praze – vykolování dobytka, 1. polovina 20. století. Zdroj: Sbirka NZM.

V nejstarších dobách řezníci skupovali jatečný dobytek a před zabitím ho chovali po určitou dobu v chlévě na dvoře, v zadní části domovní parcely. Někteří měli dobytčata v okolních vsích. Zvířata byla zabíjena přímo v jatečných chlévech nebo v obecních jatkách (šlachtata, kutlof). Do masných krámů se vozilo maso již zčásti porcované. Zvířata k porážce řezník zpočátku nakupoval přímo od hospodáře na jeho statku a později na speciálně k tomu provozovaném trhu. U nás se první trhy začaly pořádat v 11. století, nejdříve na náměstích a potom byly přemístěny do postranních ulic.

V Praze k nestarším trhům s dobyt看em patřil v 11. století trh na Vyšehradě, ve 13. století u sv. Havla na Starém Městě, dobytčí trh na nynějším Karlově náměstí, koňský trh na dnešním Václavském náměstí a „sviňský“ (vepřový) trh v Ječné ulici.

Na trh se přiháněla také prasata z Polska (obchodníkům s prasaty se říkalo prasečkáři) a Uher (bagounkáři). Později zajišťovali prodej dobytka ve velkých městech specializovaní obchodníci, kteří jej kupovali od zemědělců na venkově, či dovozci dobytka, kteří dobytek přijímali do komisionářského prodeje od svých obchodních partnerů.

Od konce 19. století se dobytek porážel na jatkách ve městech, jejichž vlastníkem byla obec či řeznicko-uzenářské společenstvo, nebo na malých porážkách, které patřily venkovským řezníkům. Po roce 1945 jatky přešly do správy měst a administrativně byly řízeny Svazem pro dobytek, maso a ryby.

4 Václav Douša – řezník a uzenář z Poděbrad, 30. léta 20. století. Zdroj: Sbirka NZM.

Nápis na jatkách v Opočně:

*Budte milosrdní při zabíjení zvířat,
krvavý je tvůj úkol v jatkách muži, jenž zde zvířata usmrcuješ.
Proto jednej lidsky a nečiň zbytečných muk svým obětem.
Rukou pevnou život jejich utrať rychle a jistě,
aby i tobě jednou Bůh popřál klidu a spokojenou smrt.*

Řezníci rovněž maso tepelně zpracovávali na výrobky (jelita a klobásy) a také maso udili, a proto se jim začalo říkat uzenáři. Uzenářské řemeslo bývalo vždy úzce spjato s řezníky, s nimiž měli také společný cech. Uzené maso se dokonce již od středověku vyváželo za hranice země. V 17. století se kromě kusů rozčtvrceného dobytka udily také jazyky, husy, cerbuláty (kořeněné vuřty) a tzv. vestfálské kýty (před uzením se nakládaly do octa s červenou řepou). V roce 1874 se v Praze vytvořilo samostatné společenstvo uzenářů. Uzenáři se obecně zabývali konzervováním, nakládáním a uzením masa. K výrobě uzenin se nejvíce používalo maso vepřové, telecí, hovězí a výjimečně skopové. Velkou roli v přípravě uzenin hrálo také koření, krev, tuk, kroupice, kroupy, máčené housky a střívka. Mezi přední a nejrozšířenější výrobky patřila pražská šunka, která se stala důležitým vývozním artiklem, uzená krkovička či bůček, uzenky (pražské, vídeňské), uzence (buřty) nebo různé druhy salámů (pražský, polský, uherský).

5 Prodejna masa v červnu 1945. Zdroj: Sbíрка NZM.

Po roce 1859, kdy byly zrušeny cechy, začaly vznikat první větší podniky a jatky. Namísto cechů se začala vytvářet stavovská, zájmová společenstva řezníků a uzenářů, jejichž cílem bylo udržovat staré tradice a hájit zájmy řezníků-uzenářů. Modernizovaly se jatky i obchody, vznikaly uzenářské továrny. Uzenáři byli první, kteří začali v 19. století používat stroje, které jim usnadňovaly výrobu a zároveň zlevňovaly výrobek. K předním uzenářským závodům v té době u nás patřil závod Josef Jeřábek v Praze, Jindřich Kubias ve Vamberku, Jan Satrapa ve Studené na Moravě, Antonín Chmel v Praze na Vinohradech, Bratři Pejskarů v Polici nad Metují, Josef Beránek v Praze na Vinohradech a závod Emanuela Macešky v Praze na Vinohradech.⁴

Pražské taliány⁵

Patřily k jedné z vyhlášených uzenářských lahůdek. Původ této lahůdky sahá do Itálie a v Praze je začal vyrábět od 60. let 19. století uzenář italského původu Emanuel Uggè. Taliány připravoval z mladého hovězího masa, promíchaného s tučnějším vepřovým masem a špekem a okořeněného podle tajné receptury (sůl, kardamom, koriandr). Plnily se do syrových hovězích střev a vázaly se ve velikosti větších vuřtů. Druhý den se několik hodin vařily. Většinou se podávaly se strouhaným křenem.

4 RADOŠ, J., Řezníci a uzenáři – významné události v čase, c. d., s. 53.

5 RADOŠ, J., Řezníci a uzenáři ve světle věků, c. d., s. 44.

6 Pastvina pro prasata, Střítež nad Bečvou, okres Vsetín, nedatováno. Zdroj: Sbirka NZM.

Pražská šunka

Pražská šunka se vyrábí od 19. století. Jedním z tajemství její přípravy je to, že se lehká vepřová kýta nechává uležet vcelku. Prvním, kdo tak učinil, byl v roce 1857 František Zvěřina. Po několikátýdenním zrání v láku (nebo později pro urychlení se injekcí lák vstříkl) se kýta udila a zlehka vařila. Zásahu na kvalitě měli také zkušení dělníci, tzv. sklepací, kteří dovedli odhadnout správný okamžik, kdy již šunka byla dostatečně uleželá a připravená k uzení. Šťavnatá, světlá šunka na kosti, krytá slabou vrstvou jemného tuku, částečně s kůží a vyuzená dozlatova, si získala velmi rychle své příznivce. Nejznámějším výrobcem pražské šunky byl Antonín Chmel, který měl v 19. století firmu v Praze na Zvonařce, z níž se ve 20. století stala akciová společnost. Ve druhé polovině 20. století byla šunka na kosti nahrazována vejčitými konzervami a s rozvojem technologií i průhlednými fóliemi. Dnes se výrobci opět vracejí k léty prověřené, původní technologii.

7 Zabijačka, Sněžné, okres Žďár nad Sázavou, 1923. Zdroj: Sbíрка NZM.

8 Pastva koz, Blatiny, okres Žďár nad Sázavou, 1922. Zdroj: Sběrka NZM.

První světová válka zasáhla těžce do celého hospodářského života. Byly ustanoveny státní ústředny, které převzaly dohled nad hospodařením. Nebylo téměř možné volně nakupovat, a pokud ano, tak za maximální ceny stanovené státem. Tyto ceny byly ovšem neúměrné době, a tak řezníci často nakupovali maso pod rukou za daleko vyšší ceny, ale už je prodávali za ty nižší, státem stanovené. V důsledku toho byla živnost některých řezníků a uzenářů úplně zničena. Na začátku a na konci války byly dokonce stanoveny tzv. bezmasé dny, kdy bylo zákonem zakázáno prodávat, a dokonce i konzumovat maso po tři dny v týdnu (v roce 1918 to bylo v pondělí, ve středu a pátek).

Bezmasý den (pátek) byl také zaveden hned na začátku druhé světové války v roce 1939. Dále byly zavedeny potravinové lístky pro domácnost. Až do roku 1953 byla výroba v masném odvětví určována přidělovým systémem vázaného hospodářství, kdy maso bylo stále na lístky. Postupně ale začala stoupat životní úroveň obyvatelstva ve spotřebě masa a masných výrobků.

Znárodnění masné výroby probíhalo pomaleji než u ostatních průmyslových oborů převážně z toho důvodu, že řeznické provozovny na našem území neměly charakter průmyslových podniků (malý počet zaměstnanců), takže se na ně většinou nevztahovaly dekrety z roku 1945. Rovněž se muselo dbát na to, aby nedošlo k narušení výroby a zásobování obyvatel.

Vlastní znárodnění mělo právní podklad v dekretu prezidenta republiky z 24. října 1945. Znárodnění podléhaly všechny podniky a závody, v nichž se zpracovávalo maso na masné výrobky pomocí zařízení, které umožňovalo zpracovávat

9 Stažený a vyvržený králík, Hrabenov, okres Šumperk, 1963. Zdroj: Sbirka NZM.

alespoň 25 tun masa za měsíc při 25 pracovních dnech a osmihodinové pracovní době. Během roku 1949 došlo ke znárodnění dalších menších živností a již dříve konfiskovaných podniků v pohraničí.

Znárodněné podniky řídila Ústřední správa masného průmyslu a od roku 1949 Masný průmysl, n. p. Ten byl ještě ve stejném roce přejmenován na národní podnik Masna. Výroba byla oblastně koncentrována do znárodněných podniků, které byly postupně k tomuto účelu technicky vybavovány. Znárodněné podniky postupně získaly převahu nad družstevním sektorem a samozřejmě nad soukromými řemeslníky, kteří byli v průběhu roku 1950 úplně vytlačeni. Do konce roku 1953 byla rovněž do masného průmyslu zapojena všechna výrobní řeznicko-uzenářská družstva.

Pod jednotlivé národní podniky spadaly starší i nově vybudované masné průmyslové závody, tzv. masokombináty, které zajišťovaly všechny základní výrobní fáze a podle potřeby byly doplněny o mrazírenskou a konzervářenskou výrobu či zpracování živočišných tuků apod. V českých zemích bylo v první fázi v letech 1955–1965 postaveno 8 nových masokombinátů (Písek, Louny, Březhrad, Martinov, Hroznětín, Česká Lípa, Vimperk, Opava) a v 70. a 80. letech 20. století jich přibýlo dalších 17 (Kladno, Planá nad Lužnicí, Mladá Boleslav, Hodonín, Česká Skalice, Studená, Klatovy, Praha sever, Praha jih, Chomutov, Brno, Liberec, Vamberk, Kostelec, Olomouc, Příbram, Plzeň).⁶ Po roce 1989 byly uzavřeny některé velké masokombináty a vznikla celá řada nových, středně velkých a malých výrobních masných podniků, které leckde navázaly na starší rodinné tradice.

6 RADOŠ, J., *Řezníci a uzenáři ve světle věků*, c. d., s. 145.

Národní podniky pod Sdružením masného průmyslu⁷

Stav k 1. 4. 1958	Stav v roce 1961	Stav v roce 1964
Pražské jatky, n. p. Praha		
Pražský průmysl masný, n. p. Praha	Pražský průmysl masný, n. p. Praha	Pražský průmysl masný, n. p. Praha
Středočeský průmysl masný, n. p. Úvaly	Středočeský průmysl masný, n. p. Úvaly	Středočeský průmysl masný, n. p. Úvaly
Kladenský průmysl masný, n. p. Kladno		
Jihočeský průmysl masný, n. p. České Budějovice	Jihočeský průmysl masný, n. p. České Budějovice	Jihočeský průmysl masný, n. p. České Budějovice
Západočeský průmysl masný, n. p. Plzeň	Západočeský průmysl masný, n. p. Plzeň	Západočeský průmysl masný, n. p. Plzeň
Karlovarský průmysl masný, n. p. Cheb		
Ústecký průmysl masný, n. p. Ústí nad Labem		
Severočeský průmysl masný, n. p. Liberec	Severočeský průmysl masný, n. p. Liberec	Severočeský průmysl masný, n. p. Liberec
Hradecký průmysl masný, n. p. Březhrad		
Východočeský průmysl masný, n. p. Pardubice	Východočeský průmysl masný, n. p. Březhrad	Východočeský průmysl masný, n. p. Březhrad
Jihlavský průmysl masný, n. p. Kostelec	Jihlavský průmysl masný, n. p. Třešť	
Středomoravský průmysl masný, n. p. Brno	Jihomoravský průmysl masný, n. p. Brno	Jihomoravský průmysl masný, n. p. Brno
Olomoucký průmysl masný, n. p. Přerov		
Východomoravský průmysl masný, n. p. Gottwaldov		
Ostravský průmysl masný, n. p. Ostrava	Severomoravský průmysl masný, n. p. Ostrava	Severomoravský průmysl masný, n. p. Ostrava

⁷ SCHMID, Ladislav, 25 let masného průmyslu 1948–1973, Praha 1973, s. 15–16.

Národní podniky a závody jimi spravované v 70. letech 20. století

Národní podniky	Přidružené závody
Pražský průmysl masný, n. p. Praha	Jatky Zvonařka Karlín
Středočeský průmysl masný, n. p. Úvaly	Úvaly Kladno Nymburk Benešov Mělník Příbram Mladá Boleslav Beroun Rakovník
Jihočeský průmysl masný, n. p. České Budějovice	České Budějovice Tábor Písek Studená Žirovnice
Západočeský průmysl masný, n. p. Plzeň	Plzeň Cheb Hroznětín Janovice nad Úhlavou
Severočeský průmysl masný, n. p. Liberec	Česká Lípa Ústí nad Labem Vratislavice Chomutov Louny Roudnice nad Labem
Východočeský průmysl masný, n. p. Březhrad	Březhrad Vamberk Police nad Metují Trutnov Polička Turnov
Jihomoravský průmysl masný, n. p. Brno	Brno Kroměříž Gottwaldov Stavěšice Olešnice Kostelec u Jihlavy Hodice Krauhlčí
Severomoravský průmysl masný, n. p. Ostrava-Martinov	Ostrava-Martinov Valašské Meziříčí Olomouc Frydek-Místek Opava Šumperk
Cutisin, n. p. pro výrobu umělých střev Jilemnice	Jilemnice Kořenov Slavkov u Brna

10 Na selském dvoře, Drásov, okres Brno-venkov, 1913. Zdroj: Sběrka NZM.

Na venkově byl nejvíce rozšířen chov prasat, s čímž souvisela i větší spotřeba vepřového masa. Pokud to ekonomická situace dovozovala, bylo snahou mít ročně alespoň jednu zabijačku, která přinášela do stavení zásoby masa a sádla na delší dobu. Domácí zabijačka patřila mezi starobylé slavnosti a obvykle se konala v období od prosince do března. Znamenala sice větší spotřebu masa, ovšem skutečné hody bývaly vždy jen v období zabijačky. Hospodář zpravidla sám zabíjel a následně se všemi v domácnosti zpracovával vykrmené prase.⁸ Zbytek prasete se podle potřeby rozporcoval na jednotlivé druhy masa, stranou se nechávalo sádlo na vyškvaření. Vyškvařené sádlo uložené ve velkých hrncích (krajáčích, sádelnících) často vydrželo až do další zabijačky. Škvarky neboli oškvarky se jedly teplé či studené ke chlebu, mastil se jimi hrách, brambory a další jídla. Přidávaly se také do těsta na škvarkové pagáče (placky).

Kvůli delší době trvanlivosti se připravovaly klobásy. Některé z nich dosáhly stejné proslulosti jako do černá vyuzené hanácké klobásy. Často se klobásy nazývají podle místa výroby nebo vzniku receptury, například klobása ostravská, valašská, hanácká, moravská, slovácká apod.

Nejvíce masa ze zabijačky se vyudilo, aby vydrželo co možná nejdéle. Kromě masa se udily i klobásy a slanina. Ke správnému využití masa bylo zapotřebí značných zkušeností, které se předávaly z generace na generaci. Vyuzené maso se věšelo v komoře na hák nebo na bidlo u stropu, popřípadě na hambalky (trámy) na půdě, aby na ně nemohla kočka či jiná zvířata. Uzené maso bylo oblíbené například s křenovou omáč-

8 KUBÁSKOVÁ, Lucie – JÍROVCOVÁ, Jana, Kulinární tradice moravských a slezských regionů, Praha 2021, s. 81.

11 Pastva hus, Žeravice, okres Hodonín, 1946. Zdroj: Sběrka NZM.

kou nebo se vařila uzená polévka s kroupami či brambory. Hodně chudí lidé maso neudili, jen ho pověsili na půdu. Maso se nazývalo větrové a občas v něm byli i červi.

Spíše v bohatších rodinách se více jedlo hovězí maso, které se většinou kupovalo u řezníka, než aby se kvůli němu v hospodářství porážel dobytek. V oblastech s tradicí chovu ovcí se častěji konzumovalo skopové maso. Kozu zpravidla vlastnili méně movití obyvatelé bez velkého hospodářství, například ve Slezsku byl rozšířen chov koz a jejich konzumace. Později se začali chovat domácí králíci, kteří byli upravováni v kuchyni na způsob zajíce na černo nebo v kyselé omáčce. Až daleko později se objevil pokrm králík na paprice.

Snáze dostupným zdrojem masa byla drůbež. Převážně slepice, ceněné i pro snášku vajec, dále kachny a husy, jejichž peří bylo neodmyslitelnou součástí duchen (peřin). Vejce i vykrmené husy byly také zdrojem příjmů pro méně majetné obyvatele vesnic. Proslulosti dosáhly pečené svatováclavské nebo martinské husy, rovněž o hodech byla podávána husa s knedlíkem a zelím. Upečené husí maso a játra se zalávaly do sádla, husí stehýnka se dokonce udila. Samotné husí sádlo bylo považováno za delikátnější a přidávalo se do jemnějšího, svátečního pečiva.

Na venkově se ryby a zvěřina jedly pouze výjimečně, spíše v krajích s rozšířenou rybářskou tradicí, později (po 1. světové válce) o Vánocích. Zvěřina bývala většinou jen u bohatých sedláků nebo ulovená „na pytláčku“. Až do roku 1870 se mohlo chytat a konzumovat i zpěvné ptactvo.⁹

9 KUBÁSKOVÁ, L., Kulinární tradice, c. d., s. 82.

12 Škubání hus, 1950. Zdroj: Sbírka NZM.

Pro potřeby kuchyně se maso nejvíce upravovalo pečením a vařením. Smažení jako způsob úpravy masa se dostalo do lidového prostředí z měšťanské kuchyně. Objevilo se nejdříve v bohatých selských domácnostech. Řízky nebo také sekaná a svíčková pečeně se dostaly do oblíbenosti hlavně ve 40.–50. letech 20. století jako součást svátečního jídla o hodech nebo svatbách.

Původní pečení masa na rožni bylo spojeno s existencí černé kuchyně, s jejím zánikem se maso peklo na pekáčích v troubě. Nejdříve na svatbách se začaly jako samostatný chod podávat vepřové pečeně.

K nejrozšířenější a nejvýhodnější úpravě patřilo vařené maso, neboť k jeho přípravě nebyl potřeba tuk, a navíc se z masa získal vývar. K masu se většinou podávaly různé omáčky, které byly chloubou české kuchyně, a bramborové nebo moučné přílohy. K původním omáčkám patřily např. omáčky trnkové, křenové, okurkové, salátové, houbové, cibulové, česnekové atd. Až během 30. let 20. století se na venkově postupně začínají vařit omáčky rajské, koprové, paprikové a svíčkové.

Nejoblíbenější a nejběžnější masitou polévkou z vývaru byla slepičí polévka. Slepice se obvykle zabíjely až poté, co přestaly snášet vejce, kuřata se téměř nejedla. Vařená slepice, a to především ve formě polévky, je považována za synonymum síly a plodnosti. Jako taková nechyběla na svatebním stole, křestní hostině a nosila se především šestinedělce do kouta.¹⁰

10 Tamtéž, s. 84.

Prameny a literatura

Prameny

Archiv NZM, fond Archiválie, Sběrka masný průmysl

- fond Archiválie, Sběrka masný průmysl, k. 3, inv. č. 6309–6315, ŠLAJS, J., Jatky v Plzni v minulosti až do roku 1936 (rukopis), 1973.
- fond Archiválie, Sběrka masný průmysl, k. 3, inv. č. 6319, ŠINÁGL, K., Kádrový program masného průmyslu (rukopis), 1971.

Literatura

ADAMUS, Alois, K dějinám cechu řeznického v Ostravě městě, Ostrava 1928.

ACHRER, Josef, Učebná kniha uzenářství a řeznictví, Tábor: OSSIS 2014.

ALTERA, Jiří – ALTEROVÁ, Libuše, Zpracování masa v kostce, aneb Nejen zabijačka, Praha: Profi Press 2007.

DUŠÁTKO, Josef, Řeznická kuchařka, Praha: Svépomoc 1991.

HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecilie, Umění a život zapomenutých řemesel, Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců 1955.

KOLDA, Otakar – ZELINKA, Karel – HORÁK, Petr, Spracovanie mäsa pre 1. a 2. ročník stredných odborných učilišť, Bratislava: Alfa 1984.

KONNIKOV, A. G., Technologie masné výroby: Určeno zaměstnancům v masném prům. a studujícím odb. škol. Díl 1., Praha: SNTL 1956.

KONNIKOV, A. G. – KIRILOV, V. G., Technologie masné výroby: Určeno zaměstnancům v masném průmyslu a studujícím odb. škol. Díl 2., Praha: SNTL 1956.

KUBÁSKOVÁ, Lucie – JÍROVCOVÁ, Jana, Kulinární tradice moravských a slezských regionů, Praha: Národní zemědělské muzeum 2021.

KUČERA, František, Uzenářské obaly, Planá nad Lužnicí – Praha: Agral 2005.

MARTINEK, Josef, Strojnictví pro 3. ročník střední průmyslové školy zpracování masa, Praha: SNTL 1985.

RADOŠ, Josef, Řezníci a uzenáři ve světle věků, Praha: Agral 2006.

RADOŠ, Josef, Řezníci a uzenáři – významné události v čase, Praha: Agral 2009.

Retrospektivní rozbor jateční a masné výroby I., Praha: Ministerstvo potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků 1956.

Retrospektivní rozbor jateční a masné výroby II., Praha: Ministerstvo potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků 1956.

SCHMID, Ladislav, 25 let masného průmyslu 1948–1973, Praha: Oborové ředitelství Masného průmyslu Praha 1973.

SCHULZ, Jaroslav, Maso v nové době: obchod – výroba – spotřeba, Brno: Hospodářský klub 1946.

ŠEDIVÝ, Václav, České masné výrobky, Tábor: OSSIS 2018.

ŠEDIVÝ, Václav, Řeznicko-uzenářský terminologický slovník: výrazy odborné, slangové a archaické, Tábor: OSSIS 2017.

Technologie masného průmyslu: Určeno též žákům prům. školy technologie masa, záv. škol práce a záv. učňovských škol, Praha: SNTL 1967.

Technológia konzervárenského a mäsného priemyslu, Bratislava: SVTL 1956.

ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, Česká strava lidová, Praha: Družstevní práce 1945.

VOSYKA, Karel – GÖTZ, Josef, Ústřední jatky a trh dobytčí hlavního města Prahy v Praze VII: 1895–1930, Praha: [nákladem města] 1930.

Kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřením na zpracování produktů živočišné výroby

Culinary Heritage of Bohemia, Moravia, and Silesia with Focus on the Processing of Animal Husbandry Products

Jitka Sobotková

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na téma gastronomického zpracování produktů živočišné výroby, které vnímá jako součást kulinárního dědictví českých zemí. Text se orientuje na gastronomické využití drůbežího masa, se zaměřením na maso husí. Reflektováno je jak tradiční zpracování drůbežího, resp. husího masa, tak také specifické místo husího masa na stole strážníků. Příspěvek je postaven zejména na výzkumu kuchařských knih a receptářů a dalších hmotných předmětů ze sbírek Národního zemědělského muzea.

Summary: This contribution focuses on the gastronomic processing of products of animal husbandry, a subject treated as part of the culinary heritage of the Czech Lands. The text focuses on the gastronomic use of poultry, especially goose meat. Reflected is both the traditional way of preparing poultry, and especially goose, and the specific position of goose meat on people's tables. The contribution is based largely on the research of cookbooks and recipe books as well as other items from the collections of the National Museum of Agriculture.

Klíčová slova: kulinární dědictví; gastronomie; drůbež; tradice; recepty.

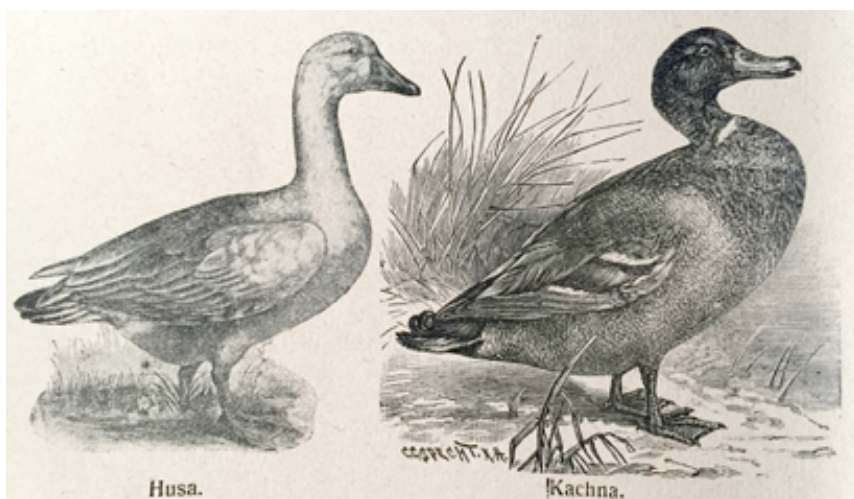
Keywords: culinary heritage; gastronomy; poultry; recipes.

Příspěvek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0818.

Úvod, metodologie

Příspěvek k tématu kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřuje na prezentaci kulinárního dědictví českých zemí, jež předkládá v úzce profilovaném tématu produkty živočišné výroby a jejich kulinární zpracování. Cílem výzkumu bylo na tomto konkrétním případu demonstrovat rozmanitost kulinární kultury, tedy komplexu dostupnosti regionálních surovin, kulinárních zkušeností, stravovacích zvyklostí a jejich regionálních odlišností, a nabídnout tak řešení pro jejich zobecnění pro další témata „dějin stravování“. Článek vychází z příspěvku, který zazněl na konferenci u příležitosti Husích slavností v Boskovicích¹, a zaměřuje se především na drůbeží maso, s důrazem na husu a husí produkty.

1 Odborná konference Vliv chovu hospodářských zvířat na krajinu, 22. 9. 2022, Boskovice, konáno u příležitosti Husích slavností 2022. Organizátorem konference bylo Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

1 Husa a kachna, ilustrace z kuchařky Magdaleny Dobromily Rettigové.

Zdroj: NZM, podsbírka Gastronomie, RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, Praha 1912.

Ve výzkumu stanoveného tématu byla využita metoda historické analýzy a komparace zejména s důrazem na kritickou analýzu sbírkových předmětů Národního zemědělského muzea. Vedle převažujících pramenů písemné proveniencce se dále jednalo o hmotné předměty z podsbírek Gastronomie a Etnografie. Klíčovým zdrojem byly kuchařské knihy a receptáře, které byly v rámci výzkumné činnosti podrobeny analýze historické, sociologické či etnografické. Z hlediska formálních znaků pak analýze obsahové, jazykové, stylistické atd. Díky tomu lze jednotlivé exempláře porovnávat a vyhodnocovat informace v nich uvedené.

Na téma kulturní kultury v našem prostředí ve větší míře upozornil na konci 19. století historik a etnograf Čeněk Zíbrt. Na jeho systematickou a pečlivou práci navázala řada dalších autorů, zejména Marie Ůlehlová-Tilschová, která zasvětila rozsáhlému terénnímu výzkumu a systematickému sběru tradičních receptů celý život. Z novějších prací téma v obecné rovině shrnují zejména publikace Mileny Lenderové, Magdaleny Beranové či Ireny Korbelářové.² Tématu se věnuje mnoho dalších autorů, kteří se ve svých pracích zaměřují na dílčí témata – převažuje zájem o regionální gastronomické tradice, šlechtickou kuchyni, sváteční stolování a další. Přesto je téma z badatelského hlediska stále nevyčerpané a chybí komplexní publikace shrnující dosavadní výsledky bádání. Zajímavý a podnětný přístup nabízí práce na pomezí antropologie a gastronomie, tzv. antropologie jídla, která zasazuje zkoumaná témata do širších antropologických souvislostí.³

2 Výběrově LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002; LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – KOZÁR, Aleš – ŘÍHA, Ivo, „Spanilost Vaše cizozemcům se líbí...“ *České kuchařské knihy v 19. století*, Červený Kostelec 2017, a další. BERANOVÁ, Magdalena, *Tradiční české kuchařky: Jak se vařilo před M. D. Rettigovou*, Praha 2001. KORBELÁŘOVÁ, Ivana – DLUHOŠOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Jitka (edd.), *Paměť chuti*, Opava 2020.

3 FERRAROVÁ, Eva, *Jídlo pro radost. Proč jíme to, co jíme, a nejíme to, co nejíme*, Brno 2021.

Tématu kulinární dědictví se dlouhodobě věnuje Národní zemědělské muzeum, které jej vnímá jako vyvrcholení cesty potravy od půdy až na talíř. Hmotné předměty a písemné dokumenty k tomuto tématu muzeum shromažďuje v podsбірce Gastronomie a aktivně se snaží o další akvizice k této problematice. Významným počinem muzea bylo zapojení do výzkumného projektu Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukce, který byl v rámci programu Ministerstva kultury ČR NAKI II řešen v letech 2018–2022.⁴ Výstupy projektu – publikační, výstavní či aplikované⁵ – přispěly k definování kulinárního dědictví českých zemí s jeho regionálními odlišnostmi a specifiky a udělaly krok k uchování tohoto dědictví pro další generace.

Kulinární dědictví jako téma

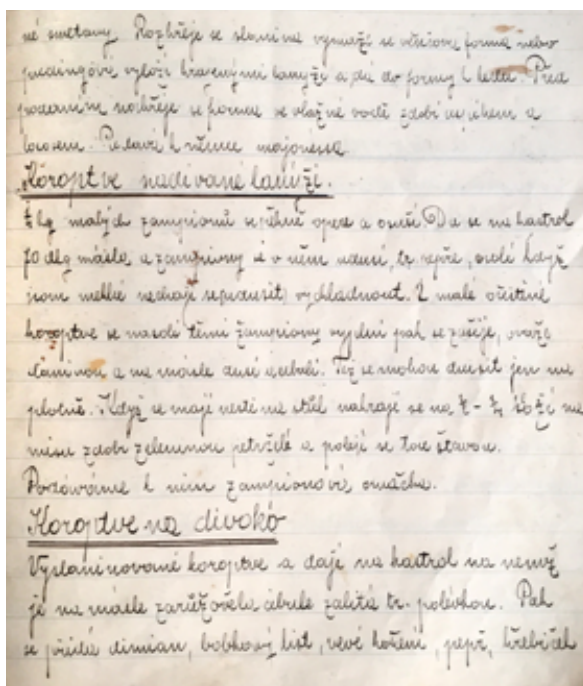
Kulinární dědictví je zdánlivě běžné téma, se kterým se společnost setkává v každodenním životě. Denně jíme, velice málo hladovíme a oproti dřívějším dobám zažíváme luxus v podobě skutečnosti, že nemusíme jíst k uspokojení hladu, který nás ohrožuje na zdraví či životě, ale jíme čistě z gurmánských pohnutek, kdy si pokrmy vybíráme tak, aby nejlépe uspokojily naši chuť. Uvědomění si významu tradic, které se v této oblasti objevují, je podstatné pro pochopení kulinárního dědictví jako svébytného tématu. Tradice, jež činí kulinární dědictví dědictvím v pravém slova smyslu, byly utvářeny po staletí a nesou v sobě stopy našich předků. Právem proto lze chápat kulinární dědictví jako součást kulturního dědictví, součást národní identity. Kulinární dědictví nás, v porovnání s dalšími národy, definuje stejně jako další prvky nehmotného dědictví, jako např. lidová slovesnost, tradiční kroje, literatura či národní písně. Když se ocitneme daleko od domova, vzpomínáme na babiččinu vánočku, mamiččiny knedlíky a domácí kvašené okurky, které nejlepší jsou ty naše. To je kulinární dědictví, kterého jsme sami nositeli. Uvědomění si této cesty má potenciál přispět k uchování tohoto dědictví pro další generace.

Kulinární dědictví lze definovat jako soubor zvyklostí souvisejících s přípravou pokrmů a jejich podáváním, a to v konkrétním čase, na konkrétním místě. Tištěné kuchařské knihy a rukopisné receptáře jsou proto cenným zdrojem ve výzkumu tohoto tématu, neboť nevědomky v době svého vzniku zakonzervovaly informaci o představách o ideálním jídelníčku. Díky nim tak máme vhled do kuchyní od pozdního středověku a můžeme sledovat vývoj trendů v této oblasti.

Kuchařství Pavla Severina z roku 1535 je nejstarší českou tištěnou kuchařskou knihou, která byla ovšem ve své době ojedinělým počinem. K rozšíření kuchařských knih v českém jazyce došlo až na přelomu 18. a 19. století. Do tohoto období spadají kuchařky Václava Pacovského a Anny Marie Neudeckerové a snaha o budování obrazu

4 Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukce. Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II); identifikační kód projektu: DG18P02OVV067. Hlavním řešitelem projektu je Slezská univerzita v Opavě. Vedle Národního zemědělského muzea byly dalšími řešiteli Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, a. s., a Vysoká škola hotelová v Praze.

5 Projektovými výstupy výzkumného týmu Národního zemědělského muzea byly zejména dvě výstavy k tématu kulinárních tradic – Kulinární tradice moravských a slezských regionů (2021–2022) a Kulinární tradice českých regionů (2022), obě doprovázené kritickým katalogem.

2 Ukázka receptů na přípravu koroptve. Zdroj: NZM, podsírka Gastronomie, domácí receptáře.

národní kuchyně. V polovině 19. století na toto navázala rozsáhlá práce Magdaleny Dobromily Rettigové, která svým vlivem přesáhla svou dobu a ovlivnila mnoho generací kuchařek. Spíše než o definování českých tradičních pokrmů se ale spisovatelka a významná česká buditelka M. D. Rettigová zasloužila o ukotvení českého gastronomického názvosloví, které používáme dodnes. Její složité a na suroviny náročné recepty udivovaly již v době svého vzniku, a můžeme si proto klást otázky o praktickém využití jejich kuchařských předpisů, nicméně rozsah díla a opakovaná vydání svědčí o popularitě její práce. K významným autorům kuchařských knih ve 20. století řadíme především Marii Janků-Sandtnerovou⁶, Marii Trachtovou⁷ či Anuši Kejřovou⁸. Významnou osobností, která se zasloužila o ukotvení českých gastronomických tradic, byla Marie Úlehlová-Tilschová, jež byla současně propagátorkou racionální stravy, využívání sezonních a regionálních potravin a místních zdrojů⁹.

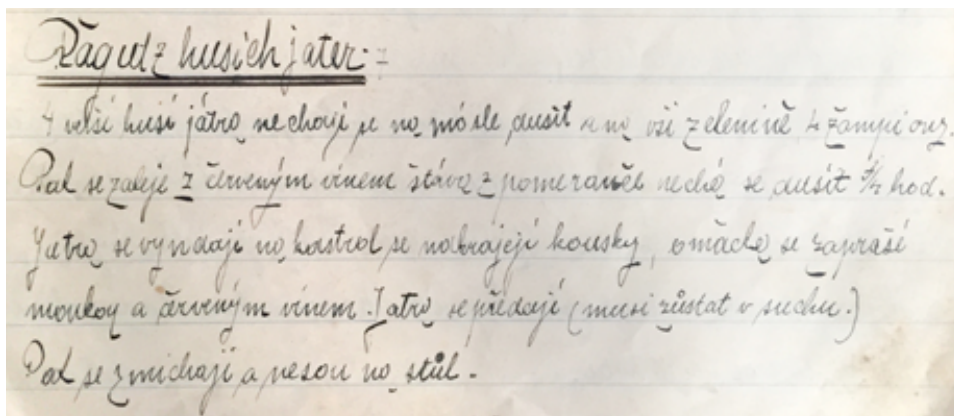
Kuchařské knihy zmiňovaných autorů, ale také domácí receptáře jsou záznamem nejenom konkrétních receptů, ale i obecně platných principů týkajících se zpracování surovin, práce v kuchyni, servírování, stolování, etikety u stolu či uchovávání potravin a hotových pokrmů. Jsou tak cenným pramenem k poznání obecné kulinární kultury daného regionu či dané doby.

6 SANDTNEROVÁ-JANKŮ, Marie, *Knih rozpočtů a kuchařských předpisů*, Praha 1947.

7 Nejznámější je TRACHTOVÁ, Marie, *Domácí hospodářství*, Praha 1926.

8 KEJŘOVÁ, Anuše, *Úsporná kuchařka. Zlatá kniha malé domácnosti*, Hradec Králové 1934.

9 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, *Česká strava lidová*, Praha 1945. ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, *Rok v naší kuchyni*, Praha 1949.

3 Ragout z husích jater. Zdroj: NZM, podsбірka Gastronomie, domácí receptáře.

Pokud je řeč o tištěných kuchařských knihách, čím dále do minulosti půjdeme, tím více se setkáváme s tím, že jsou tyto knihy vzácnější, dražší a určené pro užší a užší spektrum uživatelů. Autoři těchto kuchařských knih pracovali na principu selekce, když informace do svých publikací vybírali. Pokud nějaká informace prošla kritickým zhodnocením, a i přesto byla považována za hodnou záznamu, lze předpokládat její důležitost. Fakta obsažená v těchto kuchařkách tak můžeme považovat za nosná a hodnotná.

Velice přínosné je také studium domácích receptářů, které dodávají tématu osobní rozměr. Kuchyňské receptáře, jež vznikaly v domácím prostředí, odrážejí stravovací zvyklosti konkrétní rodiny. Tyto písemnosti však nesloužily pouze k poznamenání receptů. Na stránkách těchto zápisníků se objevují nespočetné další záznamy – např. rodinné účetnictví, záznamy výsledků karetních her, verše, modlitby, krejčovské návody a stříhy, kresby apod. Tyto skutečnosti ukazují, že rodinné zápisníky byly předměty každodenní potřeby, které „žily“ se svými autory mnoho let. Přestože byly skutečně intenzivně používány, k překvapení badatelů se často velice dobře zachovaly.

Oproti tištěným kuchařským knihám jsou domácí receptáře unikátní také tím, že nevznikaly za účelem zveřejnění. Naopak, jejich autoři nikdy nepředpokládali, že se dostanou do cizích rukou, sepisovali je pro svou vlastní potřebu, občas ledabyle, občas vzorně rukopisně, ovšem vždy s osobní stopou. Dle stylu záznamu, volby jazyka, gramatiky, způsobu měrných jednotek a osobních poznámek můžeme rekonstruovat osobnost autora receptáře.

V porovnání s tištěnými kuchařskými knihami, které jsou vždy komplexní a obsahují celé tematické kapitoly, jsou rukopisné receptáře značně selektivní. Jejich autorky (spíše než autoři) do nich nezapisovaly recepty, které velice dobře znaly a připravovaly je často. Recepty na opakované pokrmy uměly nazpaměť, a akt záznamu tudíž nebyl nutný. Recept na bramboračku, houbovou smaženici či řízek v těchto receptářích nenajdeme. V receptářích se objevují převážně recepty na pokrmy připravované méně často či výjimečně – zejména se jedná o dezerty, vánoční cukroví, zavařování, složitější masové pokrmy, paštiky či předkrmy apod.

Drůbeží maso a jeho místo na stole našich předků

V případě produktů živočišného původu se v tištěných kuchařských knihách i rukopisných receptářích setkáváme s celou řadou produktů, jimž je věnována pozornost. Jedná se o nejrůznější druhy masa, včetně vnitřností, mléčné produkty, vejce či sádlo. V tištěných kuchařkách se těmito surovinami vždy zabývá zvláštní kapitola a jsou představovány početné receptury na zpracování těchto produktů – polévky, omáčky, úpravy masa, paštiky, dezerty, předkrmy apod. Jak bylo řečeno výše, v domácích rukopisných receptářích je výběr receptur selektivní, nicméně i zde je produktům živočišného původu věnována vždy podstatná část těchto zápisníků.

Drůbeží maso bylo považováno za chutné a pro svou rychlou přípravu také praktické. K rozšíření drůbežího masa došlo poměrně rychle s nenáročným chovem těchto ptáků. Ať už se jednalo o kuřata, slepice, husy, kachny či krůty, vždy šlo o rychle rostoucí a chutné maso, které bylo k dispozici zejména v jarních a letních měsících. Chov drůbeže byl rozšířen hlavně na venkově a do městského prostředí se maso dostávalo prostřednictvím trhů.

*„Každá rozšafná hospodyně učí se záhy posuzovati hodnotu věcí, jichž v kuchařství potřebuje. Zejména platí to o vlastnostech a ceně drůbeže, která poskytuje pokrmů velice živných a bohatých látkami krvetvornými.“*¹⁰ Těmito větami uvádí M. D. Rettigová kapitolu věnovanou drůbeži. Té ve své Velké kuchařce věnuje přes 40 stran a zabývá se na nich tématy od nákupu a přípravy přes kulinární úpravu až po servírování. K domácí drůbeži autorka počítá kuře, slepici, kohouta, husu, kachnu domácí, holuba domácího, perličku, páva, kapouna, pularda a krocana.¹¹

Oproti moderním kuchařským knihám, které jsou v podstatě pouhým soupisem receptů, pojímají starší kuchařky téma komplexně a přistupují k vaření vskutku „od začátku“. Nejedna kuchařská kniha tak obsahuje kapitoly věnované úklidu domácnosti, vymetání kamen, praní a žehlení kuchyňského textilu, nákupu potravin a surovin na vaření,¹² v našem případě nákupu drůbeže. Čtenářky Velké kuchařky M. D. Rettigové jsou poučeny, jak podle barvy kůže či sádla, ohebnosti a barvy hřebínku posuzovat čerstvost masa a nenechat se prodávajícím oklamat. Jsou upozorněny na triky, kdy prodavači přibarvují řezy masa drůbeže čerstvou krví, aby vyvolali dojem čerstvosti masa.¹³

Jednotlivé druhy drůbeže se od sebe významně liší typem a chutí masa. Obecně platí, že pro mladé kusy byla doporučována příprava v podobě pečínky, kdy maso zkřehne a má šťavnatou chuť. Naopak pro starší kusy byla vhodná úprava nadíváním, dušením (např. holoubata a perličky) či vařením na polévky nebo omáčky (např. slepice). Specifická byla také příprava masa před samotným vařením. Proto se kuřata doporučovala péct celá či rozčtvrcená, u krůty bylo důležité zbavit maso tuhých šlach, starší husí maso se doporučovalo před úpravou stáhnout z kůže.¹⁴ Je zřejmé, že před samotnou úpravou drůbežího masa bylo třeba základní surovinu důkladně připravit. Škubání, kuchání, zbavování šlach, stahování kůže a další dovednosti byly v dřívěj-

10 RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, c. d., s. 239.

11 Tamtéž.

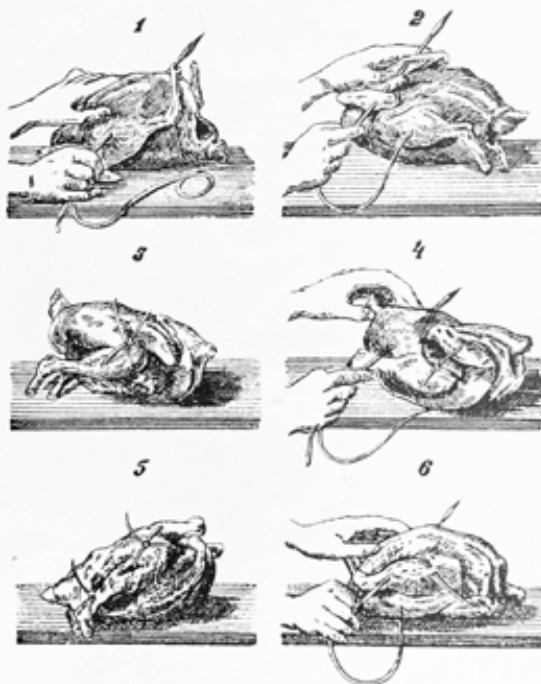
12 Např. KEJŘOVÁ, A., Úsporná kuchařka, c. d.

13 RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, c. d., s. 240.

14 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, M., Rok v naší kuchyni, c. d., s. 175–176.

Kuchání drůbeže.

Sešívání drůbeže.

4 Kuchání a sešívání drůbeže. Návod z kuchařky Magdaleny Dobromily Rettigové.
Zdroj: NZM, podsírka Gastronomie, RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, Praha 1912.

ších dobách pro hospodyňky zcela běžné. Učily se je v domácnostech či hospodyňských školách a dokázaly zvládnout celý proces od pobíhajícího opeřence na dvoře až po chutnou pečínku na stole. S průmyslovou výrobou a zpracováním masa tyto činnosti dnes vykonávat nemusíme a bohužel dnešní hospodyňky tyto dovednosti zcela ztratily.

Drůbeží maso bylo vždy považováno nejenom za chutné, ale při vhodné úpravě také za lehce stravitelné, a proto bylo doporučováno pro celou řadu dietních opatření. Pro jeho stravitelnost byly některé druhy drůbežního masa vhodné pro redukční dietu či dětskou stravu (maso kuřecí, krůtí). Naopak tučnější druhy masa, kachna a husa, byly doporučovány pro stravu k nabytí na váze. Z tohoto důvodu např. Marie

Janků-Sandtnerová uvádí ve své Knize rozpočtů a kuchařských předpisů kalorickou hodnotu jednotlivých druhů drůbežího masa. Zatímco holub má ve 100 g masa obsah 1 g tuku, kachna 5 g, tučné kuře 9 g a husa 30 g tuku.¹⁵ Sandtnerová dále uvádí také obsah minerálů drůbežího masa, které je zejména pro jeho vysoký obsah železa doporučováno při léčení chudokrevnosti.¹⁶

Husa – ze dvora až na stůl

Výše bylo zmíněno zaměření příspěvku na husí maso. I přesto, že na venkově byl chov hus poměrně běžnou záležitostí a husí hejna patřila ke koloritu obce, mělo husí maso v jídelníčku vždy specifické postavení. Bývalo chápáno jako výjimečné, neboť bývalo připravováno při mimořádných, zejména slavnostních událostech. Za jistou výjimečností husího masa stojí poměrně dlouhá doba výkrmu a specifický charakter husího masa, velké množství tuku a skvělé vlastnosti husího peří. Přestože by se mohlo zdát, že na venkově všudypřítomné husy byly samozřejmou součástí venkovského jídelníčku, nebylo tomu tak. Pro výše zmíněné „vlastnosti“ husího masa a peří se mnoho vypěstovaných jedinců prodávalo za účelem zisku a na stoly běžných strážníků se nedostávalo ve větší míře.

Husa má mezi drůbeží specifické postavení také v tom, že pokud měla husu hospodyně k dispozici, uměla z ní zužitkovat skutečně téměř vše. Vedle již zmíněného husího peří se gastronomicky využívala husí krev (odchycená při zabíjení), drůbky, krk, prsa, stehna, játra a sádlo, přičemž každá z těchto položek byla vnímána jako lahůdka. Všechny tyto suroviny jmenuje ve své knize Vaříme účelně pro zdravé i nemocné Marie Úlehlová-Tilschová a nabízí pro ně zajímavé recepty.¹⁷

Pro husí maso bývala obvykle doporučována příprava pečením, nejlépe v pekáčku zvaném husák. Jednalo se o podlouhlý keramický, kameninový či litinový pekáč v přední části s výlevkou, která byla určena k vylévání přebytečného sádla, jež se uvolňovalo při pečení. Naše babičky věnovaly pečení drůbeže náležitou pozornost a se stejnou péčí vybíraly také jednotlivé kusy. V kuchařských knihách se tak neobjeví recept na pečení husy obecně, ale hned několik receptů – na pečení mladé husy, pečení masité husy, pečení tučné husy.¹⁸

Husí krev se upravovala nejčastěji osmažením sražené krve, někdy rozmíchané se smetanou, na zpěněné cibulce se solí, kmínem, pepřem a případně také majoránkou. Za přidání strouhanky tak vznikla hustá kaše, která byla hned připravena k podávání.¹⁹

Kulinárně byly zpracovávány také husí drůbky, které se připravovaly vařením či dušením nejčastěji do podoby smetanou zjemněné omáčky. O skutečnosti, že se z husy zužitkovalo vše, svědčí např. recept na pomazánku z tučné vařené kůže z drůbky. Uvařená kůže byla semleta s vejcem a salámem a byla přidána sekaná kyselá okurka

15 Ks. 578.

16 Tamtéž, s. 580.

17 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, Vaříme účelně pro zdravé a i nemocné, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1957, s. 1721–173.

18 Vaříme zdravě, chutně a hospodárně, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1961, s. 160–161.

19 SANDTNEROVÁ-JANKŮ, M., Kniha rozpočtů a kuchařských předpisů, c. d., s. 155.

5 Husák – pekáč určený na pečení husy. Zdroj: NZM, podsbírka Etnografie, inv. č. 20120.

a cibulka.²⁰ V dnešním gastronomickém světě se drůbky dostávají opět na výsluní, dlouho však byly vnímány jako „odpad“, kterého se kuchařky spíše zbavovaly. Jejich labužnické využití ale zaznamenávají dobové kuchařky. Např. recept *Husí nebo kachní drůbky na lasturách* zavání francouzskou gastronomií. Dle tohoto receptu se směs připravená z povařených drůbek se smetanou, žloutky a citronovou šťávou plní do vymaštěných lasturek, posype se strouhaným parmazánem a následně zapéká.²¹

Zajímavostí je gastronomická příprava husího krku, která byla poměrně složitou záležitostí a předpokládala značnou zručnost hospodyňky. Již při stahování husy bylo nutné kůži z krku opatrně seříznout. Ta se následně na jednom konci zašila, naplnila nádivkou (např. z mletého masa) a poté zašila také na druhém konci. Takto nadívaný krk byl určen k vaření nebo pečení. Při plnění se někdy přidávalo vařené vejce do středu krku, aby byl následný řez vizuálně zajímavější.²²

Tradiční specialitou jsou husí játra, jejichž příprava byla opravdu rozmanitá. Husí játra se připravovala nejčastěji jako minutka – na másle, na sádle, s cibulkou, s vínem, v rosolu. Nejznámější způsob zpracování je v podobě paštiky. Ta mohla být dochucena vínem madeira, hříbky, lanýži či dalšími delikatesami.²³

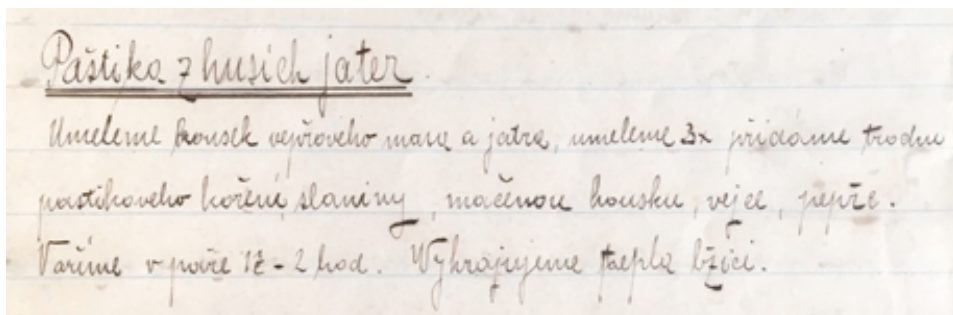
Rukopisné prameny nevěnují drůbeži či přímo husím receptům samostatné kapitoly, jak tomu bývá u tištěných kuchařek. Tyto recepty jsou často zařazeny mezi jinými masitými recepty, například skopovým masem, rybami, hovězím, případně dalšími druhy drůbeže. Dle typu receptáře nalézáme zejména základní a stále se opakující

20 Vaříme zdravě, chutně a hospodárně, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1961, s.165.

21 Tamtéž.

22 Tamtéž, s. 173.

23 Tamtéž, s. 165–168.

6 Recept na husí paštiku. Zdroj: NZM, podsírka Gastronomie, domácí receptáře.

recepty na pečenou husu, paštiku nebo různě nadívané maso. Jak již bylo řečeno, husí maso bývalo podáváno zejména při slavnostních příležitostech, a přestože je mu v receptářích věnována poměrně značná pozornost, nejsou recepty tak nápadité jako u jiných druhů masa. Vysvětlením by mohla být specifická chuť husího masa, která nepotřebuje příliš dalších ingrediencí k vylepšení.

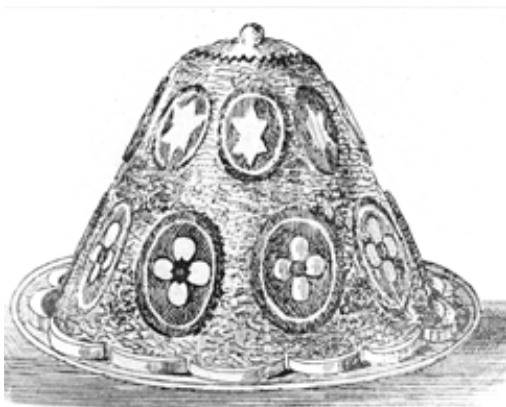
Pokud byla řeč o drůbeži, zajímavou vsuvkou je informace o gastronomických úpravách divokého ptactva, jež bylo ještě ve 20. letech 20. století běžně konzumováno. Ve Velké kuchařce M. D. Rettigové je divoké drůbeži věnována celá obsáhlá kapitola o 13 stranách.²⁴ Objevují se zde recepty na úpravu bažantů, koroptví, tetřevů, tetřívků, sluk, kvícal, divokých holubů, sněžulí nebo např. dropa. Většina z těchto ptačích druhů je v dnešní době chráněná, popř. z naší volné přírody tyto druhy zcela vymizely a jejich požívání si dnes umíme jen těžko představit. Naše vnímání toho, co je „normální“ jíst a co už není, se značně posunulo, přestože to leckdy neumíme fakticky vysvětlit. Proč si např. na krutím mase pochutnáme, ale labuť bychom nesnědli. Těmito tématy se zabývá zmiňovaná antropologie jídla, která umí zasadit podobná témata do zajímavých souvislostí.²⁵

Zajímavostí v přípravě divokého ptactva je přítomnost receptů na úpravu drobného ptactva (označováni jako tzv. ptáčci). M. D. Rettigová ve své kuchařce z roku 1912 uvádí dva recepty: na drobné ptáčky s omáčkou a drobné ptáčky v županu. Ačkoli v receptech není explicitně uvedeno, o jaký druh ptáků se jedná, lze z předchozích receptů odvodit, že šlo o širokou skupinu drobného divokého ptactva, kterého byl v dané době ve volné přírodě dostatek – vrabec, zvonek, sýkora apod.²⁶

24 RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, c. d., s. 278–290.

25 FERRAROVÁ, E., Jídlo pro radost, c. d.

26 Tamtéž, s. 289.

7 Návrh na servírování husí paštiky.
Zdroj: NZM, podsírka Gastronomie, JERMÁŘOVÁ, B.
Velká vzorná kuchařka, Praha 1900.

Pečené sluky s housičkami

8 Návrh na servírování sluky dle Magdaleny Dobromily Rettigové. Zdroj: NZM, podsírka Gastronomie, RETTIGOVÁ, M. D., Velká kuchařka, Praha 1912.

Závěr

Článek věnovaný drůbežímu masu se zaměřením na husu měl za cíl představit toto dílčí téma v kontextu rozmanitosti kulinární kultury, gastronomických zkušeností a stravovacích zvyklostí. Na příkladu zpracování husího masa byla demonstrována kulinární kultura, která není prázdným pojmem, ale něčím hmatatelným, co je utvářeno komplexem znalostí, zkušeností, dovedností a osobním přístupem kuchařů i strávníků. Text se věnoval husímu masu od výběru základní suroviny přes její zpracování až po gastronomickou úpravu a estetické uspořádání na jídelním stole. Bylo vyzdvíženo, do jakého detailu se někdejší hospodyňky věnovaly přípravě pokrmů a jaké dovednosti při této činnosti musely zvládnout. V případě článku se jednalo o dílčí sondu, přesto lze závěry vztáhnout na široké téma kulinárního dědictví českých zemí.

Prameny a literatura

Prameny

Národní zemědělské muzeum:

- podsbírka Gastronomie,
- podsbírka Etnografie.

Literatura

- BERANOVÁ, Magdalena, Tradiční české kuchařky. Jak se vařilo před M. D. Rettigovou, Praha: Libri 2001.
- DRŮBKOVÁ, Anna, Mladá hospodyňka. Kuchařská kniha osvědčených a úsporných předpisů, Praha: Práce 1948.
- FERRAROVÁ, Eva, Jídlo pro radost. Proč jíme to, co jíme, a nejíme to, co nejíme, Brno: Edika 2021.
- HANSGIRGOVÁ, Františka, Hospodyně našeho věku. Krátké naučení vedení městského i venkovského hospodářství, Praha: I. L. Kober 1865.
- HANSGIRGOVÁ, Františka, Průvodce dívky a budoucí hospodyně, Praha: I. L. Kober 1869.
- JEDLIČKOVÁ, Blanka – LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – ŘÍHA, Ivo, Krajina prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí, Pardubice: Univerzita Pardubice 2016.
- JEDLIČKOVÁ, Blanka – LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – ŘÍHA, Ivo, Krajina prostřených i prázdných stolů II. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu, Pardubice: Univerzita Pardubice 2017.
- JERMÁŘOVÁ, Bohumila, Velká vzorná kuchařka, Praha: I. L. Kober knihkupectví 1900.
- KEJŘOVÁ, Anuše, Úsporná kuchařka. Zlatá kniha malé domácnosti, Hradec Králové: St. Kuchař 1934.
- KORBELÁŘOVÁ, Ivana – DLUHOŠOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Jitka (edd.), Paměť chuti, Opava: Slezská univerzita 2020.
- LENDEROVÁ, Milena (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha: Karolinum 2002;
- LENDEROVÁ, Milena, Lidé kolem stolu, in: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, Z dějin české každodennosti. Život v 19. století, Praha: Karolinum 2017.
- LENDEROVÁ, Milena, České kuchařské knihy v „dlouhém“ 19. století, in: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, Z dějin české každodennosti. Život v 19. století, Praha: Karolinum 2017.
- LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – KOZÁR, Aleš – ŘÍHA, Ivo, „Spanilost Vaše cizozemcům se líbí...“ České kuchařské knihy v 19. století, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2017.
- NOVÁK, Pavel, Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století, Praha: Národní zemědělské muzeum 2007.
- PROCHÁZKA, Zdeněk – NEJDL, Josef, Recepty ze zámeckých kuchyní, Domažlice: Nakladatelství Českého lesa 2013.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila, Velká kuchařka. Podrobné navedení k upravování všech druhů pokrmů a nápojů v domácnosti prostí i přepychové, Praha: I. L. Kober 1912.
- SANDTNEROVÁ-JANKŮ, Marie, Kniha rozpočtů a kuchařských předpisů, Praha: Česká grafická unie 1947.
- TRACHTOVÁ, Marie, Domácí hospodářství, Praha: Šolc a Šimáček 1926.
- TRACHTOVÁ, Marie, Nauka o domácím hospodářství, Praha: Ministerstvo zemědělství ČSR 1922.

ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, Česká strava lidová, Praha: Družstevní práce 1945.
ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, Rok v naší kuchyni, Praha: Brázda 1949.
ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie, Vaříme účelně pro zdravé a i nemocné, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1957.
Vaříme zdravě, chutně a hospodárně, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1961.
ZÍBRT, Čeněk, Staročeské umění kuchařské, Praha: Dauphin 2012.

MATERIÁLOVÉ STUDIE

O ovcích (zejména valašských), lidech (například o J. G. Mendelovi) a jejich společné cestě dějinami

On Sheep (especially from Valašsko Region), People (for instance J. G. Mendel), and Their Joint Journey Through History

Michal Milerski

Abstrakt: Ovce jako domácí zvíře doprovázejí člověka na jeho cestě dějinami již více než 10 tisíc let a mnohokrát sehrály důležitou roli ve vývoji lidské kultury a poznání. V řadě klíčových momentů ovce měly průkopnickou roli, a to nejen v zemědělství, ale i v oblastech průmyslu, lékařství, biotechnologií či letectví. Potřeba efektivního šlechtění ovcí byla též jedním z podnětů, které vedly ke snaze pochopit principy dědičnosti, a stála u základů badatelské práce J. G. Mendela. Důležitou úlohu ovce sehrály i při osídlování Karpat. Ovce i dnes mohou mít význam při naplňování potřeb člověka a mohou mu být nápomocny ve formování udržitelné budoucnosti.

Summary: Sheep as a domesticated animal have been accompanying people in their journey through history for over 10,000 years and many times, they played an important role in the development of human culture and knowledge. During a number of turning points, sheep functioned as pioneers: this applies not only to agriculture but also industry, medicine, biotechnology, or aviation. The demand for effective breeding of sheep was one of the impulses that led to attempts to better understand the principles of heredity; it formed part of the foundations of research conducted by Johann Gregor Mendel. Sheep had also played an important role in the colonisation of the Carpathian Mountains. Even today, sheep can play an important role in meeting people's needs and can help form a sustainable future.

Klíčová slova: chov ovcí; Johann Gregor Mendel; šlechtitelství; hospodářská zvířata.

Keywords: sheep farming; Johann Gregor Mendel; breeding; farm animals.

Vztahy mezi člověkem a hospodářskými zvířaty významně ovlivnily vývoj lidské společnosti. Proces domestikace zvířat musel probíhat souběžně s proměnou člověka z agresivního lovce na pastýře-ochránce stád a s tím spojenými zásadními změnami v jeho psychice a způsobu uvažování. V těchto transformacích je možné hledat jeden ze základů vzniku a rozvoje lidské kultury. Ovce spolu s kozami byly prvními zdomácněnými býložravci a jsou nejdéle chovanými hospodářskými zvířaty, tedy jejich role v rámci výše uvedených procesů byla zcela jistě zásadní a průkopnická. Divokým předkem domácích plemen ovcí je asijský muflon (*Ovis orientalis*), žijící v oblasti jiho-východního Turecka, Malého Kavkazu a v iránských horách. Evropští mufloni (*Ovis orientalis musimon*) z Kypru nebo Korsiky jsou považováni za druhotně zdivočelé formy neolitických domácích ovcí.¹ Odhaduje se, že domestikace malých přezývkavců začala před 11–10 tis. lety a byla spojena jak s nezaměřeným, tak cíleným selekčním tlakem člověka i prostředí, v němž byly ovce chovány, což vedlo ke značné různorodosti jejich plemen. V dnešní době je na světě kolem 1,2 mld. ovcí více než 1 000 plemen.

1 Srov. BUTLER, Alan, Sheep – The remarkable story of the humble animal, that built the modern world, Hants 2006.

Ze začátku byly ovce chovány primárně na maso, avšak před pěti tisíci lety v jihozápadní Asii a o zhruba tisíc let později také v Evropě začaly být více využívány i „sekundární“ ovčí produkty, jako je mléko nebo vlna.² Analýzy tukových zbytků na úlomcích keramiky prvních evropských pastevců na Balkáně, pocházející z první poloviny 6. tisíciletí př. n. l., prokázaly využívání mléka ovci již v této době.³ Na území Íránu byla archeology nalezena soška ovce se zřetelným zobrazením vlny datovaná do období před 6 000 lety.⁴ Postupem času se z vlny stala strategická surovina, která byla základem odívání v antickém světě. Sumerské kaunaky, starořecké chitony či římské tógy a tuniky byly zhotovovány z vlny. I v období středověku vlna přinášela bohatství a prospěch řadě společenských skupin. Patřili k nim například templáři, rodina Medicejských či cisterciácký řád. Pro ekonomiku španělského království měly zásadní význam jemnovlnné merinové ovce, které měly původ v ovčích starořímských a na Iberský poloostrov se dostaly ze severní Afriky ve 12. století. Prakticky do poloviny 18. století mělo Španělsko monopol na produkci tohoto typu vlny, což mu přinášelo značný profit. Ovce ze Španělska byly vyvezeny i do Ameriky, jelikož byly často používány na lodích jako zdroj masa pro posádku. Tato zvířata se pak stala předky ovci chovaných Indiány, především pak plemene Navajo-Churro.

Souběžně s rozvojem chovu ovci lidé vyvíjeli a zdokonalovali i nástroje pro získávání a zpracování vlny. Ta byla ze začátku získávána sběrem v době línání ovci, následně k tomuto účelu sloužily bronzové hřebeny. Počátky používání nůžek pro stráž ovci se datují až do doby železné. Pro sprádání vlny do vlákna byla po tisíciletí používána vřetena. Kolovrátky byly vynalezeny v arabském světě před rokem 1030 n. l., avšak do Evropy si našly cestu až ke konci 13. století. V roce 1764 nebo 1765 vynalezl James Hargreaves z anglického Stanhillu stroj nazvaný „spinning jenny“, který byl schopen nahradit práci několika a s postupem času až 120 přadlen. V roce 1733 patentoval John Kay létající čuněk, který umožnil mechanizaci procesu tkání. Tyto vynálezy pak byly důležitými základy průmyslové revoluce ke konci 18. století a zpracování vláken se stalo jedním z prvních odvětví moderního průmyslu. Souběžně ovce sehrály klíčovou roli v rámci rozvojového skoku zemědělství ve druhé polovině 18. století. Za zakladatele zootechniky je považován Robert Bakewell (1725–1795), jenž zavedl metody šlechtění založené na metodické selekci zvířat a cíleném sestavování rodičovských párů včetně využití příbuzenské plemenitby a který vyšlechtil plemeno ovci leicester. On sám charakterizoval tyto ovce jako „stroje na přeměnu píče a jiných krmiv na peníze“.⁵

Na evropském kontinentě se následně etablovalo významné středisko šlechtitelské práce na Moravě. Na statku v Hošticích nedaleko Kroměříže působil Ferdinand Geisslern (1751–1824), který se zabýval ovocnářstvím, pěstováním jetele, chovem

2 Srov. CHESSA, Bernardo, et al., Revealing the history of sheep domestication using retrovirus integrations, *Science*, 2009, 324 (5926), s. 532–536.

3 Ethier Jonathan, Bánffy Eszter, Vuković Jasna, Leshtakov Krassimir, Bacvarov Krum, Roffet-Salque Mélanie, Evershed Richard P., Ivanova Maria. Earliest expansion of animal husbandry beyond the Mediterranean zone in the sixth millennium BC. *Scientific Reports*. 2017, 7(1):7146, 1-10.

4 Srov. BUTLER, Alan, *Sheep – The remarkable story of the humble animal, that built the modern world*, Hants 2006.

5 POCZAI, P. – SANTIAGO-BLAY, J. A., *Biology Direct.*, 2021, vol. 16–19, dostupné online: <<https://doi.org/10.1186/s13062-021-00308-4>> [12. 10. 2022].

skotu švýcarského plemene, ale zejména chovem a šlechtěním jemnovlnných ovcí. Ty měly původ ve zvířatech, která po několik století trvajícím zákazu vývozu merinových ovcí ze Španělska daroval v roce 1765 španělský král Karel III. svému bratranci, saskému elektorovi Xaverovi. Geisslern merinové ovce dál zveleboval na základě promyšlených opatření s využitím kontroly užitkovosti a dědičnosti. Jeho práce vedla k viditelným výsledkům i díky tomu, že kvalitativní vlastnosti vlny ovcí se vyznačují vysokým koeficientem heritability, a přinesla mu věhlas nejen na Moravě, ale i v celé monarchii a dále v Evropě. Na šlechtitelskou práci Geisslerna navázal patrně i na jeho popud založený Spolek šlechtitelů ovcí na Moravě (1814–1848). Celý název tohoto uskupení zněl „*Sdružení přátel, odborníků a příznivců šlechtění ovcí za dosažení rychlejšího a důkladnějšího rozvoje tohoto odvětví ekonomiky a výrobních i obchodních aspektů vlnářského průmyslu, který je na něm založen*“. V rámci tohoto spolku probíhala v letech 1816–1819 intenzivní debata o dědivosti kvality vlny a roli příbuzenské plemenitby.

Členy tohoto sdružení byli například Joseph Michael von Ehrenfels (1767–1843), který upozorňoval na vliv podmínek prostředí a všiml si, že inbreeding působí proti „hlavní plazmě“ zvířete. Dalším členem spolku byl Christian Carl André (1763–1831), propagátor aplikovaného vědeckého výzkumu, zaměřeného zejména na chov ovcí, ale i vinné révy a zakladatel spolku na podporu šlechtění ovoce a révy v Brně. Významným členem spolku byl Imre Festetics (1764–1847), který tvrdil, že dědivost je založena na „vnitřních“ faktorech, které lze pomocí inbreedingu koncentrovat. Festetics jako první použil pojem „genetický“ a formuloval čtyři „genetické zákony přírody“: 1. Zdravé rostliny a robustní živočichové jsou schopni se množit a předávat potomstvu své specifické vlastnosti. 2. Rysy prarodičů, které se liší od rysů bezprostředního potomstva, se mohou znovu objevit v pozdějších generacích. 3. Zvířata s žádoucími vlastnostmi, které se dědily po mnoho generací, mohou mít někdy potomky s odlišnými vlastnostmi. Takoví potomci jsou výstřelky přírody a nejsou vhodní pro další rozmnožování, pokud je cílem dědičnost specifických vlastností. 4. Předpokladem úspěšné aplikace příbuzenské plemenitby je pečlivý výběr chovných párů.

Členem spolku byl i Jan Karel Nestler (1783–1841), profesor polního hospodářství a přírodní historie na filozofické fakultě, kde v letech 1840–1843 studoval i Gregor Johann Mendel. Nestlera nejvíc zajímala historie šlechtění ovcí s cílem zlepšení kvality vlny a věnoval se studiu jejich rodokmenů ve vztahu k dosahované užitkovosti. Konečně byl členem spolku šlechtitelů ovcí i opat augustiniánského kláštera v Brně Cyril František Napp (1792–1867), člověk všestranných zájmů i zásluh, který formuloval zadání „*Je potřeba zjistit, co se dědí a jak se dědí*“, jehož se ujal jeho podřízený a pozdější nástupce ve funkci opata kláštera Gregor Johann Mendel (1822–1884), který formuloval základní zákony dědičnosti a stal se zakladatelem genetiky. I když Mendel navazoval na práci a zkušenosti šlechtitelů ovcí, prozíravě zvolil jako model svých experimentů hrách a jeho jednoduše podmíněné kvalitativní znaky. U ovcí by měl situaci značně ztíženou, nejen z důvodu delšího generačního intervalu, ale i s ohledem na dědivost charakteristických znaků. Nabízelo by se zbarvení, nicméně výskyt ovcí s černou vlnou může být podmíněn alternativně jak dominantní, tak recesivní alelou. U rohatosti se zase projevuje neúplná dominance. Znakem, který u ovcí vykazuje jednoduchou mendelistickou dědivost, jsou zakrnělé uši. Tento znak se dědí jako

dominantní, na což upozornil v roce 1916 E. G. Ritzman ve své práci „Mendelismus krátkých uší u ovcí“, nicméně se s ním lze setkat pouze v některých ovčích populacích, například u valašských ovcí v karpatském regionu, kde tato zvířata bývají označována jako *čula* či *čulka*.

V lidské historii sehrály ovce průkopnickou roli i v řadě jiných odvětví. Kupříkladu v roce 1667 provedl osobní lékař francouzského krále Ludvíka XIV. Jean-Baptiste Denis první doloženou „úspěšnou“ transfuzi krve, kdy pomocí stříbrné trubičky převedl necelé dvě deci krve z krční tepny beránka do ramenní žíly patnáctiletého chlapce. Kupodivu to údajně tehdy oba přežili. Ovce byly přítomny i u začátku letectví. Dne 19. 9. 1783 se konal první veřejný let horkovzdušného balonu bratří Montgolfierů se zvířecí osádkou: kohoutem, kačerem a beranem, který se tak stal prvním savcem létajícím na konstrukci vyrobené člověkem. Let balonu tehdy trval osm minut, byl dlouhý asi 3 km, bylo během něho dosaženo výšky odhadem kolem 460 m a byl zakončen úspěšným přistáním. Další oblastí s ovčím primátem byl rozvoj biotechnologií a klonování organismů. Dne 5. 6. 1996 se narodila ovce Dolly, první klonovaný savec. Dolly byla získána přenesením jádra somatické buňky pocházející z vemene do enukleovaného vajíčka, které bylo elektrickým šokem stimulováno k buněčnému dělení a následně byla vzniklá blastocysta přenesena do těla příjemkyně, kde dokončila svůj prenatální vývoj.

Rovněž salašnická kultura Karpat má své kořeny ve vztazích mezi člověkem a hospodářskými zvířaty. Člověk (Valach) sem přišel se svými stády a díky nim byl schopen se zde uživit, udržet a následně i usadit. Dovedl obhospodařit tyto oblasti. Zdejší ekosystémy byly přeměněny společným působením lidí a hospodářských zvířat tak, aby udržitelným způsobem uspokojovaly jejich další potřeby. Spojením říše přírody a lidského světa vzniklo unikátní prostředí druhově bohatých horských pastvin, kde se rozvinula i svébytná pastýřská kultura, která vyplnila karpatské hory i doliny zvukem zvonků pasoucích se zvířat, hlasem pastýřských fujar a trombit a dýmem vater unášejícím vůni ovčích hrudkového sýra či slova goralských písní a legend. Stejně jako v samých začátcích zemědělství i při osídlování Karpat ihned za člověkem kráčely jeho stopou ovce. Pro ovce, pocházející, jak již bylo výše uvedeno, z jihozápadní Asie, byla Evropa novým, neznámým územím. Na rozdíl od skotu nebo prasat ovce v Evropě neměly divoce žijící příbuzné. Avšak s lidskou podporou se postupně rozšířily po celém tomto kontinentu. Ukázaly se jako vhodné pro chov zejména v horských oblastech, vzhledem ke schopnosti spásat nízké travní porosty a pohybovat se v těžkém horském terénu, ale také díky své plodnosti, ranosti a kratší délce gravidity, umožňující pružnější reakce na změnu podmínek prostředí či lepší poměr mezi počty zvířat ve vegetačním a zimním období v porovnání se skotem. V podmínkách balkánských hor a černomořských nížin se tedy postupně formovala populace ovcí poskytujících všestrannou užitkovost, přizpůsobených sezonním migracím, odolných vůči těžkým klimatickým podmínkám. A tak, když se tehdy tamní lidé vydali osídlovat horské oblasti na severu, jejich ovce byly již připraveny na cestu a staly se jedním ze základů úspěchu karpatského salašnického výrobního systému. Mezi karpatskými ovci můžeme rozlišit valašské čapové ovce a cigáje. Tyto skupiny se navzájem liší zejména jemností a charakterem vlny. Valašské ovce jsou chovány hlavně v horských regionech a je pro ně charakteristické smíšené rouno, složené z chomáčků vlny s různou

1 *Jurcană*, Hațeg. Zdroj: foto M. Milerski.

jemností a délkou, což zvířatům zajišťuje dobrou ochranu před nepříznivými atmosférickými vlivy. U cigájí se setkáváme s vyrovnanější a jemnější vlnou, díky níž se tyto ovce hodí spíše pro chov v podhorských oblastech a jejich vlna pro produkci jemnějšího sukna.

Valašské či karpatské cápové ovce tvoří skupinu plemen s podobnou historií, analogickým způsobem využívání a řadou společných znaků. S informacemi o této skupině ovčích plemen se setkáváme již v publikacích zakladatelů systematiky zvířat. Linné (1762) je uvádí jako *Ovis aries strepticeros* (ovce šrouborohá), Buffon (1780) je zmiňuje ve svém díle *L'Histoire naturelle*. Nathusius (1890) uvádí překlad latinského názvu těchto ovcí na německý – *Zackelschaf*, který se stal i základem polského názvu pro valašské ovce – *cakle*.

Valašské ovce se přizpůsobovaly specifickým lokálním podmínkám i potřebám lidí, to postupně vedlo k jejich diferenciaci na subpopulace či plemena. V minulosti však docházelo k poměrně intenzivní výměně genetického materiálu ovcí i mezi vzdálenými oblastmi Karpat. Skupinu valašských ovcí tak charakterizují relativně malé meziplemenné rozdíly a na druhé straně zachování značné genetické různorodosti uvnitř jednotlivých plemen. Populaci valašských ovcí není tedy snadné jednoznačně taxonomicky popsat. Nicméně pokusili se o to zejména Drăgănescu a Grosu,⁶

6 DRĂGĂNESCU, C. – GROSU, H., Valachian (Zackel) heritage philetic sheep group a taxonomic problem, *Scientific Papers: Romanian Academy, DAGENE*, 2010, s. 1–7, dostupné online: <http://www.dagene.eu/docs/brazi_2010/draganescu_grosu_brazi_%202010.pdf> [12. 10. 2022].

2 *Țurcană*, Maramures. Zdroj: foto M. Milerski.

kteří skupinu valašských ovcí rozdělili na tři historicko-geografické podskupiny: balkánskou, dinárskou a karpatskou, a v rámci každé z těchto podskupin vyčlenili větev plemen místních a větev plemen spojených s transhumancí. Dnešní plemenné složení karpatské podskupiny je podmíněno zejména politickým rozdělením Karpat po rozpadu Rakousko-Uherska a stupněm „zušlechtění“ té které populace.

Na území **Rumunska** jsou valašské ovce nazývány *Țurcană* (curkana). Toto pojmenování je velmi archaické, má původ v sanskrtu a znamená prostě ovci nebo kozu. Curkany, které tvoří většinu rumunské populace ovcí, však nejsou jednotným a ustáleným plemenem. Vyskytuje se zde celá řada místních rázů, kupříkladu: Banat, Hațeg, Bistrița, Maramureș, Sibiu-Alba, Hunedoara, Vaideeni-Novati, Vranțea, Câmpulung Muschel, Caransebeș nebo moldavská (besarabská) čuška.

Mezi jednotlivými rázy můžeme pozorovat exteriérové rozdíly. Zvířata z území Transylvánie se zpravidla vyznačují větším obrůstem hlavy vlnou ve srovnání s ovci z maramurešské či banátské oblasti. Čušky mají obvykle podsaditější stavbu těla s kratšími končetinami, masivnější hlavou a rohy u beranů bývají zpravidla spirálně stočené úzce poblíž hlavy. Velmi zajímavým subtypem je breza, která se výrazněji liší od ostatních rázů curkan. Je většího tělesného rámce, má delší, občas svěšené uši a výrazněji klabonosou hlavu, která je po stranách černě zbarvená a na středu nese bílou lysinu. Brezy jsou vyhlášené vysokou mléčností. Některé jejich tělesné znaky naznačují, že na formování tohoto rázu mohly mít větší vliv ovce balkánského typu ruda, například plevenská černohlavá ovce. Podle Drăgănescu jsou plemena ovcí

3 *Breza, berani.* Zdroj: foto M. Milerski.

typu ruda příbuzné k alpským ovčím typu bergamasca.⁷ Curkany tvoří v současnosti většinu rumunské populace ovčí a jejich počty přesahují 5 milionů.

Na **Ukrajíně** se s ovce valašského typu můžeme setkat nejen v horách, ale i ve stepních oblastech. Drăgănescu a Grosu uvádějí kromě horských ovčí valašského typu také ovce sokilské, pyrny, ovce rešetilovské a ukrajinské čušky.⁸ Kosiek informuje o výskytu v huculské oblasti populací ovčí zvaných karakulky, sahajky, čerovky, habesty nebo ovce douhorunne, s poznámkou, že jde v převážné většině o křížence místních ovčí s cigáji nebo ovce karkulskými.⁹ Takzvané ukrajinské ovce gírskokarpatské jsou nejčastěji právě kříženci valašských ovčí a cigáj. Podle hlášení o stavu genetických zdrojů Ukrajiny byl jejich počet na přelomu tisíciletí udáván kolem 2 500 kusů, později se jejich udávaný počet zvýšil na 5 tisíc. Avšak v ukrajinských Karpatech, na salaších či v drobnochovu, se je možno setkat i s typickými valašskými ovce. Jejich majitelé si však často nejsou vědomi jejich plemenné příslušnosti a obvykle je určují jako „naše“ nebo „zdejší“. Ovce chované na Podkarpatské Rusi jsou exteriérově podobné maramurešských curkanám. Ve vzhledu huculských

7 DRĂGĂNESCU, C., A note on Balkan sheep breeds origin and their taxonomy, *Archiva Zootechnica*, 2007, 10, s. 90–101.

8 DRĂGĂNESCU, C. – GROSU, H., Valachian (Zackel) heritage philetic sheep group a taxonomic problem, *Scientific Papers: Romanian Academy, DAGENE*, 2010, s. 1–7, dostupné online: <http://www.dagene.eu/docs/brazi_2010/draganescu_grosu_brazi_%202010.pdf> [12. 10. 2022].

9 KOSIEK, A., 2015, Analiza wełny owiec występujących na Huculszczyźnie, in: GUDOWSKI, J. (ed.), *Pasterstwo na Huculszczyźnie*, Warszawa 2015, s. 101–116.

4 Valašské ovce z Podkarpatské Rusi. Zdroj: foto M. Milerski.

ovcí je pak možno pozorovat rysy zděděné po původních haličských čuškách – zavalitější stavbu těla a poměrně těžší hlavu vzhledem k trupu.¹⁰ Každopádně valašské ovce v ukrajinských Karpatech představují velmi zajímavý materiál k dalším studiím, zejména pokud jde o jejich původ a relace k jiným populacím karpatských ovcí.

Na Slovensku a v části Karpat ležících na území České republiky se salašnický způsob horského hospodaření začal rozvíjet od 14. století. Ovce chované v podhorských oblastech Beskyd před příchodem valašských ovcí byly nazývány birky (*Ovis birkae*), polní ovce (*O. campestris*), domácí (*O. domesticae*) a na území Slovenska občas i ovce moravské nebo české (*O. moravicales*, *O. bohemicae*). Šlo údajně o primitivní populaci „s bílou hrubší vlnou, ale jemnější než u valašek“.¹¹ Bahnice dosahovaly tělesné hmotnosti kolem 40 kg, berani 50–60 kg. Chov primitivních birek se v některých oblastech udržel až do začátku 20. století (Kunz, 2005). Lze se domnívat, že s ohledem na lepší přizpůsobení valašských ovcí chovu v horských oblastech a salašnickému hospodaření nesehrály birky ve tvorbě regionálních populací valašek (*O. valachales*), nazývaných také horskými či lesními (*O. sylvestres*), větší úlohu. Avšak již ke konci 19. století se objevily snahy o „zušlechtění“ valašek cizími plemeny. V okolí Rožnova pod Radhoštěm byly k tomuto využívány ovce východofrišské.

10 Srov. ROSTAFANŤSKI, J., *Owce – pochodzenie i rasy*, Warszawa: Księgarnia Rolnicza 1921.

11 HORVÁT P. Príspevok k dejinám drobných hospodárskych zvierat na Slovensku v 16. až 18. storočí. In *Agrikultúra* (Zborník Slovenského poľnohospodárskeho muzea v Nitre), 1979, 16, 27-42; ŠTIKA, J., Valaši a Valaško: o pôvodu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valaška a také o karpatských salaších, Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2007.

5 Huculské ovce z Verchoviny. Zdroj: foto M. Milerski.

Vzhled zdejších ovcí se výrazně změnil, dokladem čehož může být skutečnost, že když v 80. letech minulého století byla do rožnovského skanzenu dovezena skupinka původních valašských ovcí, tak se poslední bača na Radhošti Vincenc Blinka divil, co je to za ovce, neboť je neznal a neztotožnil je s těmi, které byly kdysi drženy na jeho salaši. Ke křížení valašských ovcí s jinými plemeny docházelo rovněž na Slovensku. Byly k tomu používány merinové ovce, anglická dlouhovlnná plemena nebo východofríské ovce. Byly prováděny také pokusy zaměřené na zlepšení kvality jehněčích kůží prostřednictvím křížení s karakulskými ovci. Avšak již Laxa (1913) psal, že křížení valašských ovcí je „nesmyslné“ a vede ke ztrátě jejich typických vlastností. Valašky považoval za plemeno s velkým potenciálem a tvrdil, že samy o sobě „jsou plemenem tak silným a materiálem tak vydatným, že dobrý chovatel může z něho odchovat stáda s vysokou mléčností a užitkem“.

Na slovenské a moravské populace valašských ovcí opakovaně geneticky působily i populace valašek z jiných karpatských regionů. Podolák popisuje cesty slovenských hospodářů „pre ovce“.¹² Do první světové války se za tímto účelem z jižního Slovenska chodilo zejména do „Dolnej zeme“, do Banátu. Skupiny složené většinou ze 4–6 hospodářů se vydávaly na cestu obvykle v polovině března. Na místě každý z nich kupoval 30–40 bahnic s jehnaty. Kupovali také osly, aby zajistili transport zboží a slabších jehnat. Cesta nazpět trvala okolo čtyř týdnů. Byla snaha vrátit se před svátkem sv. Jiří (23. dubna), aby nově zakoupené ovce mohly jít s ostatními na salaš.

12 Srov. PODOLÁK, J., Tradičné ovčiarstvo na Slovensku, Bratislava 1982.

6 Zošlachtená valaška, beran. Zdroj: foto Milan Margetín.

Schopnost absolvovat takto dlouhou cestu s několikatydenními jehňaty svědčí o kondici a vytrvalosti valašských ovcí. Ovčáci z okolí Terchovéj, ze Spíše a Zemlína kupovali ovce v huculských vesnicích (huculské ovce, verchovinské ovce) a v severních oblastech Sedmíhradska (marmurešianky). Po první světové válce byly ovce získávány zejména na Podkarpatské Rusi, kde byly ceny ovcí mnohem nižší než na Slovensku. Ještě ve 30. letech slovenští ovčáci zaplatili za obahněnou ovci spolu s jehnětem i dopravou vlakem z Podkarpatské Rusi do Turčianské kotliny pouze půlku ceny, kterou by zaplatili za ovci od místních hospodářů.

Ve 40. letech byly zopakovány pokusy s křížením slovenských valašek a východofříských ovcí, které však nepřinesly očekávaný efekt. Došlo sice ke zvětšení tělesného rámce a zvýšení plodnosti a mléčnosti, ale zároveň ke zhoršení stádového instinktu, chodivosti a zdravotního stavu zvířat. Po druhé světové válce byla pozornost upřena zejména na produkci vlny, jako strategické suroviny. Byly tedy dováženy ze začátku beraní plemen cheviot a texel. Několikrát se zkušelo využití beranů polské horské ovce, ale bez uspokojivých výsledků. Od roku 1959 se začaly v populaci valašských ovcí s určitým podílem texla používat beraní plemen leicester a lincoln. Takto vznikla populace zušlechtěných valašek, která byla 20. prosince 1982 oficiálně uznána jako nové plemeno. Ovce tohoto plemene na území bývalého Československa postupně vytlačily původní valašky. Jejich zbytky (3 berany a 5 bahnic) shromáždil Ing. Petr Šimeček ve Starých Hamrech v Moravskoslezských Beskydech a tato zvířata se pak stala základem regenerace valašských ovcí v původním typu. Koncem roku 2022 dosáhla populace původních valašek zařazených do Národního programu ochrany a využití genetických zdrojů počtu 925 bahnic v 51 chovech.

7 Původní valaška. Zdroj: foto M. Milerski.

Také na území polských Karpat má chov valašských ovcí, zvaných zde cakle, dlouhou tradici. Rostafański (1921) popisuje původního tatranského cakla jako ovci drobné stavby a všestranné užitkovosti. Czaja uvádí dva typy caklů: větší a zmasilejší beskydské cakle a drobnější tatranské cakle vhodné pro mléčnou produkci.¹³ Tyto ovce byly výchozím materiálem pro tvorbu polské horské ovce. Podobně jako na Moravě a na Slovensku byly místní ovce kříženy s východofřískými, avšak následně byly použity valašské ovce ze Sedmihradska. A tak se polská horská ovce vzhledově blíží transylvánským curkanám a vyznačuje se výraznějším obrůstem hlavy vlnou a kratšími končetinami ve srovnání s moravskými či slovenskými valaškami, které, jak již bylo uvedeno, byly více ovlivněny ovcemi z Banátu, Maramureše a ukrajinských Karpat. V roce 2000 byl z populace polských horských ovcí v rámci programu ochrany genetických zdrojů vyčleněn jejich barevný ráz a od roku 2005 je evidována populace s rysy původních karpatských valašských ovcí, která byla označena jako cakiel podhalański.¹⁴

Jen u některých plemen (zušlechtěná valaška) nebo rázů („odmiana barwna“ polské horské ovce, některé místní rázy rumunských curkan) byla prováděna selekce na jednotné zbarvení.

13 Srov. CZAJA, M., Polska owca górska, Roczniki Nauk Rolniczych, 1952.

14 KAWĘCKA, A. – KRUPIŃSKI, J., Sheep in the Polish Carpathians: Genetic resources conservation of the Podhale Zackel and Coloured Mountain Sheep, Geomatics, and management and Landscapes, 2014, 1, s. 35–46.

8 Základní schémata zbarvení valašských ovcí. Zdroj: foto M. Milerski.

U většiny populací valašských ovcí existuje značná různorodost ve zbarvení či přítomnosti a tvaru rohů, což ovčákům a jednotlivým hospodářům usnadňovalo jejich identifikaci na společné salaši. Bezrohé ovce jsou označovány jako *šuté*, rohaté ovce *kornuty*. Na Slovensku jsou podle tvaru rohů rozlišovány například *hlubky* (malé rudimentární rohy), *širáně* (velké rohy šroubovitého tvaru) nebo *saně* (srpovitý tvar rohů). Jak již bylo uvedeno, ovce se zakrnělými ušima jsou nazývány *čula* nebo *čulka*. Celé bílé ovce jsou *bělice*. Černé ovce jsou označovány jako *čornulky* nebo *lajky*, a pokud přitom mají charakteristickou bílou skvrnu na temeni hlavy, také jako *piusky* nebo *biskupky*. Strakaté ovce jsou *sroky* nebo *strakule*. *Muchy* či *pistrule* (*pistrule*) jsou zvířata s drobnými tmavými skvrnkami na hlavě a končetinách. *Okale*, *očkulky* nebo ovce *okaiste* mají tmavé „brýle“ kolem očí. Větší skvrny kolem očí a mulce a černé uši mají *bakeše*. Zvířata s převahou černé barvy na hlavě jsou *murysy*, *murcate* nebo *machule*. Ovce se žlutohnědými skvrnkami na hlavě jsou označovány jako *ryšaně* nebo *lišorky*. V zájmu zachování biologické rozmanitosti je žádoucí v populaci valašských ovcí udržet co nejširší spektrum zbarvení zvířat.

Ovce doprovázely člověka v průběhu kolonizace Karpat i v jiných důležitých momentech historie. Bližší poznání a pochopení ovcí a jejich vzájemných vztahů s lidmi nám v určitých aspektech pomůže poznat a pochopit dějiny lidské kultury, hospodaření a rozvoje společnosti.

Ovce dál doprovázejí člověka na jeho cestě dějinami, jsou připravené znovu sehrát klíčovou roli v zásadních momentech rozvoje lidské společnosti.

Literatura

- BUTLER, A., Sheep – The remarkable story of the humble animal, that built the modern world, Hants: O Books 2006, 212 s.
- CHESSA, B., et al., Revealing the history of sheep domestication using retrovirus integrations, *Science*, 2009, 324 (5926), s. 532–536.
- CZAJA, M., Polska owca górska, *Roczniki Nauk Rolniczych*, 1952, t. 63.
- DRĂGĂNESCU, C., A note on Balkan sheep breeds origin and their taxonomy, *Archiva Zootechnica*, 2007, 10, s. 90–101.
- DRĂGĂNESCU, C. – GROSU, H., Valachian (Zackel) heritage philetic sheep group a taxonomic problem, *Scientific Papers: Romanian Academy, DAGENE*, 2010, s. 1–7, dostupné online: <http://www.dagene.eu/docs/brazi_2010/draganescu_grosu_brazi_%202010.pdf> [12. 10. 2022].
- ILISIU, E. – DARABAN, S. – RADUCU, R. – PADEANU, I. – ILISIU, V. C. – PASCAL, C. – RAHMAN, G., 2012, The romanian Tsigai sheep breed, their potential for organic cheese production, *Agriculture and Forestry Research*, 2012, Special Issue, s. 362.
- KAWĘCKA, A. – KRUPIŃSKI, J., Sheep in the Polish Carpathians: Genetic resources conservation of the Podhale Zackel and Coloured Mountain Sheep, *Geomatics, and management and Landscape*, 2014, 1, s. 35–46.
- KIEREŚ, M. – ROSIEK, B. – FURCZOŃ, K. – KOHUT, P. – MICHAŁEK, J. (edd.), *Pasterstwo w Karpatach*, Warszawa 2013, 248 s.
- KOSIEK, A., 2015, Analiza wełny owiec występujących na Huculsczyźnie, in: GUDOWSKI, J. (ed.), *Pasterstwo na Huculsczyźnie*, Warszawa 2015, s. 101–116.
- KUNZ, L., Rolnický chov ovcí a koz. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, *Rožnov pod Radhoštěm 2005*, 330 s.
- LUJERDEAN, A. – BUNEA, A. – PICA, E. M., Characterization of Turcana, Tigaie and Merinos de Cluj sheep milk in early and late lactation period, 2009, dostupné online: <<http://journals.usamvcj.ro/zootehnie/article/view/3317/3029>> [12. 10. 2022].
- MASON, I. L., *World Dictionary of Livestock Breeds, Types and Varieties*, Wallingford: Oxon 1988.
- NATHUSIUS, H., *Vorträge über Schafzucht*, Berlin 1880.
- POCZAI, P. – SANTIAGO-BLAY, J. A., *Biology Direct.*, 2021, vol. 16–19, dostupné online: <<https://doi.org/10.1186/s13062-021-00308-4>> [12. 10. 2022].
- PODOLÁK, J., *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*, Bratislava: Veda 1982, 218 s.
- RITZMAN, E. G., Mendelism of short ears in sheep, *Journal of Agricultural Research*, 1916, 6 (20), s. 797–798.
- ROSTAFANŠKI, J., *Owce – pochodzenie i rasy*, Warszawa: Księgarnia Rolnicza 1921, 94 s.
- SAWICKI, L., 1919, *Wędrowki pasterskie w Karpatach, Cz. 3: Szałaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim*, Kraków 1919.
- SOCOL, C. T. – IACOB, L. – MIHALCA, I. – CRISTE, F. L. – SONEA, C. G. – DOROFTEI, F., Romanian Gene Bank: Perspectives and Aspects for Farm Animal Genetic Resources Conservation, *Scientific Papers: Animal Science and Biotechnologies*, 2015, 48 (1), s. 394–398.
- ŠTIKA, J., Valaši a Valaško: o původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valaška a také o karpatských salaších, *Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2007*, 237 s.
- SZYMIK, J. – RICHTER, L. (edd.), 2008, *Český Těšín: Wołoskie dziedzictwo Karpat 2008*, 131 s.
- VIGNE, J. D., The origins of animal domestication and husbandry: A major change in the history of humanity and the biosphere, *C. R. Biologies*, 2011, 334, s. 171–181.
- WOOD, R. J. – OREL, V., *Genetic prehistory in selective breeding: A prelude to Mendel*, Oxford: Oxford University Press 2001, 323 s.

Chov a výcvik starokladrubských koní v Kladrubech nad Labem a Slatiňanech

Breeding and Training of Kladruher Horses in Kladruba nad Labem and Slatiňany

Jiří Machek

Abstrakt: Národní hřebčín Kladruba nad Labem chová starokladrubské koně v hřebčíně v Kladrubech nad Labem a v hřebčíně ve Slatiňanech. Hřebčín v Kladrubech nad Labem se nachází v památkové zóně Kladrubské Polabí, slatiňanský hřebčín je součástí památkové zóny Slatiňansko-Slavicko. V obou případech se jedná o komponovanou kulturní krajinu, a to v Kladrubech pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní, ve Slatiňanech pro potřeby lovecké reprezentace majitelů panství ve vazbě na zámek ve Slatiňanech, ale i pro chov a výcvik koní. V národním hřebčíně je aplikován tradiční způsob chovu koní, ten má významný vliv na udržení původní podoby komponované kulturní krajiny.

Summary: National Stud Kladruba nad Labem breeds Kladrubers in stud farms in Kladruba nad Labem and in Slatiňany. The stud farm in Kladruba nad Labem is located in the protected region Kladrubské Polabí, while the stud farm in Slatiňany is part of heritage zone Slatiňansko-Slavicko. In both cases, the farms are part of a designed cultural landscape: in Kladruba, the landscape was altered for the purpose of breeding and training of ceremonial carriage horses, in Slatiňany for hunting representation of owners of the Slatiňany Chateau but also for horse breeding and training. The national stud farm uses a traditional approach to horse breeding; this a significant impact on preservation of the original form of the designed cultural landscape.

Klíčová slova: Starokladrubský kůň; Národní hřebčín Kladruba nad Labem; Kladruba; Slatiňansko-Slavicko.

Keywords: Kladruher; National Stud Kladruba nad Labem; Kladruba; Slatiňansko-Slavicko.

Starokladrubský kůň

Starokladrubský kůň se řadí k tzv. barokním plemenům. Charakteristiky tohoto umělecko-kulturního směru plně vystihují znaky tohoto koně. Dynamika, bohatost tvarů a velkolepost jsou vlastnosti, kterými měl starokladrubský kůň se zdobným kočárem reprezentovat zástupce nejvyšších společenských elit své doby. Jedná se o galakarosiéra, tedy o tažného koně určeného pro zapřahání do okázalých kočárů označovaných jako carrossy.

Primárně nebyl určen k běžné kočárové službě, ale ke slavnostem, to znamená ke službě ceremoniální. Císaře reprezentoval svojí majestátností, která vycházela z jeho mohutnosti, harmonie tělesných partií a vznosného energického pohybu. Ten se nejvíce projevuje v klusu. Starokladrubský kůň byl určen k prezentaci právě v tomto chodu, a to díky vysoké akci hrudních končetin, která je nejvíce výrazná v klusu.

1 Pětispřeží starokladrubských běloušů. Zdroj: Národní hřebčín Kladruba nad Labem, foto Jan Kameník (2022).

Toto nejstarší a jediné autochtonní plemeno České republiky bylo vyšlechtěno v hřebčíně v Kladrubech nad Labem. Milníkem ve šlechtění plemene bylo vydání dekretu povyšujícího kladrubský hřebčín na císařský dvorní. Dne 6. března 1579 ho vydal císař Rudolf II. Habsburský, známý milovník umění a koní. Právě tyto císařovy záliby a jeho výchova na španělském dvoře byly mimo jiné důvodem pro vznik plemene kočárového koně určeného pro španělský ceremoniál. Krevním podkladem se pro ně stali nejtěžší koně středověku, koně starošpanělští. Ti starokladrubskému koni dali především harmonickou proporci těla, typickou klabonosou hlavu, ušlechtilost a energické kadencované chody. Koně staroitalští, jimiž bylo toto plemeno ovlivněno od druhé poloviny 17. století, přinesli starokladrubským koním mohutnost, nezbytnou k tahání velkých těžkých kočárů. Jedná se o jednoho z nejmohutnějších teplokrevníků.

Současné uplatnění starokladrubských koní je rozmanité. Ke svému původnímu účelu jako ceremoniální kočároví koně jsou od roku 1994 využíváni dánskými královskými stájemí. Švédská královská jezdecká garda od roku 2004 pro své trumpetisty používá výhradně starokladrubské bělouše. Skvělých výsledků dosahují koně i ve vozatajském sportu, kde jejich ovladatelnost prezentují na kolbištích jak jezdci z ČR, tak i ze zahraničí, především z Rakouska. Vhodné je i jejich využití pod sedlem, a to v drezuře či k rekreačnímu ježdění. Pro svou vyrovnanou povahu se výborně hodí pro službu u jízdních oddílů policie.

Národní hřebčín Kladruba nad Labem je vedle vedení plemenné knihy zodpovědný za šlechtění celé populace plemene starokladrubský kůň. Základními dokumenty pro tuto činnost jsou Chovný cíl, Šlechtitelský program a Řád plemenné knihy. Na základě těchto dokumentů jsou organizovány výkonnostní zkoušky a dle nich je ustavena Rada plemenné knihy.

2 Využití starokladrubských koní v soutěžích spřežení.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jan Kameník (2022).

Chov starokladrubských koní

Organizace chovu koní je v kladrubském hřebčíně rozdělena na tři základní střediska. Jsou jimi chov (chovné klisny a hřebci), odchovna hříbat a výcviková stáj. V hřebčíně je chováno přibližně 250 bílých starokladrubských koní, z toho 75 chovných klisen, 15 plemenných hřebců, zbytek tvoří hříbata v odchovu, koně ve výcviku a koně na prodej. Hříbata se rodí v hlavním stájovém dvoře v Kladrubech nad Labem ročně asi v počtu 40 ks. S matkou stráví čas přibližně do 6 měsíců věku. Pak dojde k odstavení – k oddělení hříbat od matek a k jejich přesunu do 3,5 km vzdáleného dvora Františkov, kde probíhá odchov hříbat. Ve věku 3 let jsou mladí starokladrubští koně přesunuti zpět do hlavního stájového dvora do výcvikové stáje, kde probíhá roční základní výcvik, a to jak v tahu, tak pod sedlem. Ten je zakončen zkouškami výkonnosti, které absolvují hřebci i klisny. Nejlepší jedinci jsou zařazeni do chovného stáda, ostatní, zbytní, jsou určeni k prodeji. Dvakrát do roka (na jaře a na podzim) je v hřebčíně organizováno třídění koní. Všichni koně jsou na ruce předvedeni komisi. Ta především posuzuje potomstvo po jednotlivých plemenicích, navrhuje konkrétní jedince pro účast ve výkonnostních zkouškách a doporučuje případně vyřazení klisen a hřebců z chovu. Pro chov a výcvik starokladrubských koní jsou využívány tři stájové dvory (hlavní v Kladrubech nad Labem a dvory Františkov a Josefov), k nim se přimykají pastevní dílce. Pastviny náležející k jednotlivým dvorům na sebe navazují, s každým ze tří stájových dvorů tvoří vždy relativně celistvý funkční soubor. V hlavním stájovém dvoře v Kladrubech nad Labem se realizuje plemenitba, chovají se tam plemenní hřebci, chovné stádo klisen, hříbata do stáří půl roku (do odstavení od matek) a koně ve výcviku (od věku 3 let); ve dvoře Františkov probíhá odchov hříbat (hřebečků

3 Obsedání mladých koní (remont) v Císařské jízdárně v Kladrubech nad Labem.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jiří Machek (2021).

a klisniček), to znamená hříbat od stáří 6 měsíců do věku 3 let. Dvůr Josefov slouží dle provozních potřeb pro ustájení části chovného stáda klisen, někdy i pro ustájení nejmladších odstavených hříbat.

Chov koní je v Kladrubech nad Labem založen na tradičním způsobu stádového pastevního odchovu. Všechna stáda koní ze tří dvorů (klisny, klisny s hříbaty, hříbata) jsou každý den ráno vyháněna na pastviny, které přiléhají k danému dvoru. Večer jsou opět zaháněna zpět do stájí. V letních parných měsících je u některých stád aplikován obrácený režim, kdy je stádo během noci na pastvě a v průběhu teplého dne ve stáji, která poskytuje koním příznivější klima. Tento denní, tedy ranní a večerní, rituál je autentickou součástí atmosféry v krajině a rytmituje každodenní život v ní. Stáda vodí ošetřovatelé pomocí speciálních dlouhých bičů, jejichž práskáním je vytvářen pro krajinu typický zvuk, který je akustickým signálem pro stádo. Stádo koní následuje zvuk práskajícího biče při vyhánění na pastviny. Tento zvuk také napomáhá k přivolání stáda z pastviny při jeho zahánění zpět do stájí.

Velikost pastvin je úměrná velikosti stáda. Průměrná velikost pastviny je 5 ha, pro stádo o počtu 20 až 40 koní podle kvality porostu může poskytovat pastvu po dobu 2–3 týdnů. Pak se vyhání na další pastvinu. Ohrada není příliš vysoká, vzhledem k rozloze pastvin a dostatku travního porostu koně nemají důvod pastviny opouštět. Výběhy pro dospělé hřebce jsou individualizované (tzn. jeden výběh pro jednoho hřebce), aby se zamezilo vzájemným útokům mezi hřebci, a proto jsou menší (cca 20 × 40 m) a jejich ohrazení je – aby se zabránilo přeskočení ohrady hřebcem – vyšší (cca 1,8 m) než oplocení pastvin pro stáda klisen a hříbat (cca 1 metr). Chovné klisny jsou zapouštěny poprvé v pěti letech a hřebci se připouštějí rovněž od pěti let. Březost u klisny trvá průměrně 335 dní.

4 Typický starokladrubský hřebec Generalissimus Ruana III.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruba nad Labem, foto Jiří Machek (2019).

Výcvik starokladrubských koní

Výsledným produktem výcviku je vycvičený starokladrubský kůň, použitelný především pro zapřahání do kočárů při ceremoniích, a to ve vícespřeží (především čtyřspřeží, šestispřeží, osmispřeží). Požadována je naprostá spolehlivost, dobrá ovladatelnost, ochota k tahu, ohebnost, uvolněné vzosné chody s vysokou akcí hrudních končetin. Dalším cílem je dosažení snášenlivosti s ostatními koňmi ve vícespřeží a jejich vzájemná kooperace.

Výcvik starokladrubských koní se dělí do několika fází. V hřebčíně v Kladrubech nad Labem začíná již od prvního okamžiku po narození hříběte. Koně a jeho chování formuje také způsob jeho odchovu, režim hřebčína a prostředí, ve kterém kůň vyrůstá. Samotný základní jezdecký výcvik (od 3 let věku) je konečnou fází ve vývoji a formování koně, již předcházela zdravý vývoj fyzických a psychických vlastností starokladrubského koně, a to na základě jeho správného odchovu. Klíčovou roli ve výcviku starokladrubských koní sehrávají lidé s příslušným vzděláním a znalostmi. Jedná se o ošetřovatele, kteří přicházejí do denního kontaktu s koňmi (už ve fázi jejich odchovu), a v konečné fázi výcviku se jedná o jezdce a trenéry, kteří zajišťují finální výcvik.

Hříbata si postupně navykávají na přítomnost člověka, získávají základní návyky v raném stadiu života, jako je snášení ohlávky, uvázání, vodění na ohlávce, ošetřování, čištění, zvedání končetin, snášení základních veterinárních zákroků apod. První kontakt s tělem koně je vždy na krku a teprve potom se přechází dlaní na jinou část těla, např. přes hřbet na břicho nebo končetiny. Porod probíhá v individuálních boxech, v nich klisna s hříbětem setrvávají několik dní. Pak jsou hříbata s matkami přesunuta

5 Jarní třídění starokladrubských koní, dvůr Josefov v Kladrubech nad Labem.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jiří Machek (2019).

do volných stájí a stávají se součástí stáda. Ve stádě již přichází hříbě do kontaktu s ostatními vrstevníky (hříbaty), a tím dochází k jeho optimální socializaci. Po oddělení od matek (odstav) ve věku přibližně 6 měsíců jsou v poslední dekádě října a listopadu přesunuta do hříbárny. Tam jsou koně rozděleni podle pohlaví a ustájeni ve volných stájích na hluboké podestýlce. Koně se uvazují při krmení jadrnými krmivy, při čištění, úpravě kopyt, kontrole zdravotního stavu a při další manipulaci. Uvazují se ve stálém pořadí, nad každým stáním má kůň stájovou tabulku. Způsob manipulace se stádem je obdobný jako v Kladrubech nad Labem. Zvláště důležitá je péče o charakter mladých koní. Ošetřovatelé pokračují v každodenní komunikaci s koňmi, přivazují je ke žlabu, zvedají jim končetiny a občas je vodí. Na jaře a na podzim zootechnik koně změří a zváží a ošetřovatelé je pak při tradičním třídění předvádějí k hodnocení před komisí. Ta rozhodne o případném vyřazení koně a u nejstaršího ročníku navrhne koně pro přípravu k výkonnostním zkouškám. Nejstarší ročník koní pak ošetřovatelé připravují na přechod do výcvikové stáje. V hříbárně setrvávají do věku tří let, to znamená, že jsou v ní ustájeni celkem tři ročníky hříbat. V červnu odcházejí do výcvikové stáje hřebci a v září klisny. Do výcvikové stáje jsou koně přivedeni zpravidla ve věku tří let a výcvik trvá přibližně jeden rok. V současné době má výcviková stáj boxový systém ustájení. Vazný způsob ustájení již není veřejností vnímán jako etický, z tohoto důvodu je od něho upouštěno. Nejprve se koně učí navykát na uzdečku, učí se chodit na lonži, později si postupně navykají na sedlo. Následně jsou koně obseďáni, vyrovnávají se s vahou jezdce, učí se osvojovat si základní jezdecké pomůcky. Tato první fáze probíhá zpravidla v kryté Císařské jízdárně, která poskytuje v této

6 Čtyřsپřezí starokladubských vraniků, hřebčín Slatiňany.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jiří Machek (2020).

důležité fázi výcviku náležitý klid. Následuje příprava koně k zapřahání. Remonta (mladý kůň ve výcviku) si zvyká na postroj, probíhá tzv. otahování, kdy si kůň zvyká na postraňky (součást postroje, kterou tahá vůz či kočár). Při otahování a prvním zapřahání je kůň ustrojen do poprsního postroje. Nejprve se kůň s postrojem vodí a postraňky za koněm drží ošetřovatelé, pak následuje zapřažení do klády. Jakmile kůň spolehlivě zvládá tahání klády, zapřahá se do vozu. Remonta se připravá do páru ke staršímu, zkušenému a klidnému koni, nejčastěji valachovi, na tu stranu, na které má kůň v budoucnu chodit. Starší kůň se nazývá „učitel“. Zapřahání probíhá v klidném, ohraničeném prostředí (dvůr). Když mladý kůň chodí spolehlivě s učitelem, je možné opustit nádvoří a vyjet i do okolí hřebčína, zpravidla po polních cestách. Časem si mladí koně zvyknou na práci ve sپřezení a přibližně po 3 měsících mohou být zapřaženi spolu do páru bez učitele. Dále se pár remont připravuje podobným způsobem na polních a lesních cestách hřebčína. Ve stáji se zpravidla oba koně ustájí vedle sebe, čímž si na sebe dobře zvyknou. Podsední kůň (kůň zapřaháný v páru na levou stranu) stojí vlevo a náruční (kůň zapřaháný v páru na pravou stranu) vpravo. Do páru se zapřahají většinou koně stejného pohlaví, nebo valaši s klisnami, výjimečně lze zapřáhnout i hřebce a klisnu. Do páru jsou vybíráni koně sobě podobní, a to jak zevnějškem (velikost, mohutnost, barva), tak temperamentem a i chody. Postupně jsou zapřaháni také do pracovních chomoutových postrojů a do anglických chomoutkových postrojů a zvykají si i na uzdění kočárovými udidly. V minulosti byli mladí hřebci po základním výcviku buď přesunuti do dvorních stájí ve Vídni, nebo prodáni. Plemenným hřebcem se zpravidla stal až jedinec, který se po několika

7 Využití lesních cest v Kladruzech nad Labem pro výcvik starokladrubských koní.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jiří Podrazil (2017).

8 Stájový dvůr Františkov (odchovna hříbat). Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Jiří Podrazil (2017).

letech služby vrátil zpět z Vídně do hřebčína. V současnosti je roční výcvik zakončen dvoudenními výkonnostními zkouškami. Při nich se hodnotí typ a pohlavní výraz koně, exteriér a výkonnost koně včetně mechaniky pohybu. V rámci těchto zkoušek je kůň komisi nejprve předveden na ruce, pak absolvuje drezurní úlohu pod sedlem, drezurní úlohu pro spřežení, parkur spřežení, zkoušku spolehlivosti v tahu v samotě (v jednospreží tahá saně těžké cca 1/3 hmotnosti koně) a v jednospreží nebo dvojspreží absolvuje 10 km dlouhý maraton. Nejlépe hodnocení hřebci jsou zařazeni do chovu, popřípadě mají status rezervních plemenných hřebců a jsou například testováni v soutěžích spřežení, či jsou poskytnuti jako plemeníci privátním chovatelům prostřednictvím zemských hřebčinců. Z ostatních hřebců, kteří jsou určeni na prodej, jsou vybraní jedinci dodáváni do královských stájí. Jejich návrat s využitím pro chov již není možný, protože v současnosti využívají k ceremoniální službě výhradně valachy.

Specifické místní podmínky pro chov a výcvik koní

Krajina v Kladrubech nad Labem byla císařským dvorem vybrána jako nejvhodnější z celého území říše (před rokem 1804 tzv. dědičné habsburské země dosahovaly rozlohy 698 700 km²) pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní typu galakarosiér. Její úrodnost a příznivé klimatické podmínky poskytovaly totiž dostatek kvalitní píče k tomu, aby se v ní cíleným chovem vyšlechtilo plemeno silných a těžkých koní, jací byli třeba pro tažení reprezentativních kočárů. Z hipologického hlediska

9 Stádo klisen s hříbaty na pastvě v Kladrubech nad Labem.
Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Michaela Procházková (2021).

je nasnadě se domnívat, že kdyby v tamní krajině byli chováni například jezdečtí koně z méně úrodných oblastí, brzy by patrně trpěli nadváhou, a naopak, pokud by se plemeno chovalo v krajině méně žírné, změnilo by se po několika generacích. Šlo by o koně subtilnější, zdaleka nedisponující takovou silou a mohutností. Také tamní rovinatý nebo jen mírně zvlněný terén je ideální pro výcvik koní v zápřahu, zejména ve vícespřeží. Na druhé straně je patrné, že kompoziční uspořádání krajiny z počátku 19. století a následujících období respektovalo potřeby chovu a výcviku koní, a to jak členěním krajiny, tak funkcí pozemků i vedením kompozičně komunikačních os a linií. V tomto směru i liniová vegetace má kromě své funkce kompozičně estetické i funkci chovatelskou, neboť stíní v době veder trasy, po nichž se koně pohybují, chrání jako větrolamy před větry a ohraničuje pozemky. Podobně i skupiny stromů na pastvinách (clumps) kromě své funkce estetické poskytují stádu pasoucích se koní žádoucí stín.

Krajina kladrubského hřebčína má vedle vlivu na podobu koně (exteriér) i významný vliv na jeho získané vlastnosti – chování a výkonnost. Tyto vlastnosti kůň získává a upevňuje si je v průběhu celého svého života v rodném hřebčíně. Rozlehlé pastviny umožňují odchovávat koně pro ně nejpřirozenějším způsobem, a to ve stádě s co nejdelším pobytem ve venkovním prostředí. Finální fáze výcviku tak vedle venkovní a kryté jízďárny probíhá v terénu, který má ideální hlinitopísčité podklad. Cestní síť v krajině poskytuje vhodné prostředí pro výcvik koní v tahu, louky a les pro výcvik pod sedlem. Pro postupné navykání na rušnější prostředí jsou podle stupně výcviku k dispozici cesty v odlišném prostředí – naprosto klidné prostředí, s málo rušivými vlivy, či místní komunikace (silnice III. třídy). Síť vodotečí umožňuje do

10 Zapřahání mladých koní (remont) s tzv. učitelem.

Zdroj: Národní hřebčín Kladruby nad Labem, foto Michaela Procházková (2021).

každodenního výcviku zapojit překonávání vodní překážky, a tak zajistit navykání koní na vodní živel.

Páteřní komunikační osa (Selmická alej) je ve vztahu k režimu chovu koní klíčová. Okolo ní je umístěna většina pastevních dílců. Z tohoto důvodu slouží jako hlavní cesta stád ze dvorů Kladruby nad Labem a Františkov na jednotlivé pastevní dílce a dále několikrát za rok slouží k přemístění určitých skupin koní při jejich převedení z jedné chovné kategorie do druhé. Přesuny se odehrávají vždy pěšky – tzv. „po kopytě“. Je to jeden z provozních rituálů života v krajině. Jde tedy o osu, která není páteřní osou jen z hlediska kompozičního uspořádání krajiny, ale také osou funkční, na níž probíhají klíčové okamžiky denního a ročního režimu hřebčína.

Hřebčín stále funguje převážně jako soběstačný hospodářský celek. Klíčová je soběstačnost v produkci objemných krmiv. Výměra luk a pastvin je dostatečná k požadované produkci sena a pastvy. Les je zdrojem dřeva pro stavbu ohrad a dalších nezbytných dřevěných prvků, jako jsou například mezerníky, přívory pro vazná stání, dřevěné stájové tabulky koní, rolny či rukojeti bičů pro vodění stáda. Zpracování dřeva zajišťuje hřebčinská pila a truhlárna.

Vedle hmotných součástí krajiny udržuje hřebčín i nehmotné dědictví, a to ve formě tradičního režimu hřebčína. Jako centrum tradiční hipologické kultury udržuje chovatelské postupy, které se vyvíjely několik století a k jejichž ustálení došlo spolu s kompoziční změnou krajiny v první polovině 19. století. Stále je udržován systém tří kooperujících stájových dvorů, z nichž každý je určen pro jinou kategorii koní. Účel použití stájí zůstal od velké klasicistní přestavby z první poloviny 19. století do současnosti nezměněn. Stávající režim a způsob organizace hřebčína je aplikován již téměř dvě stě let.

Chov a výcvik starokladrubských koní ve Slatiňanech

Chov a výcvik koní je organizován v hřebčíně Slatiňany obdobným způsobem jako v Kladrubech nad Labem. Je v něm chováno přibližně 250 vraných starokladrubských koní. Středisko chovu je umístěno v bývalých zámeckých stájích šlechtického rodu Auerspergů, kde se nacházejí jak stáje pro plemenné klisny, tak stáj plemenných hřebců. Výcvik probíhá na venkovní jízdárně a v kryté hale Na Rembáni. Koně ve výcviku jsou ustájeni ve Výcvikovém středisku, které je umístěno přibližně 0,5 km od hlavního stájového dvora. Odchov hříbat probíhá na hříbárně Slavice. K hřebčínu Slatiňany ještě náleží Výcvikové středisko v Heřmanově Městci, které slouží k ustájení koní ve výcviku a určených k prodeji.

Slatiňanský hřebčín je součástí památkové zóny Slatiňansko-Slavicko. Jedná se o kulturní krajinu komponovanou pro potřeby lovecké reprezentace majitelů panství ve vazbě na zámek ve Slatiňanech, ale i pro chov a výcvik koní.

Prameny a literatura

Literatura

ZÁMEČNÍK, Roman (ed.), Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem. Nominační dokumentace, Česká republika, 2018 (Národní nominace na Seznam světového dědictví), uloženo v NPÚ, GnŘ, Národním hřebčíně Kladruby nad Labem a na Ministerstvu kultury, odboru mezinárodních vztahů, oddělení pro UNESCO. Dostupné online: <<https://www.nhkladruby.cz/nominace-unesco>> [20. 12. 2022].

POKYNY PRO AUTORY

Tyto ***Pokyny pro autory*** platí pro autory veškerých textů, které vydává Národní zemědělské muzeum, s. p. o., v rámci své ediční činnosti (odborný článek, monografie, recenze, zprávy aj.). Redakce přijímá pouze původní práce vniklé na základě badatelské činnosti autora. **Všichni autoři předkládají svá díla redakci jako články původní a potvrzují, že předložené práce nebyly zkopírovány nebo plagiovány zcela nebo zčásti z děl jiných autorů či vlastních (autoplagiát).**

Pokyny pro úpravu rukopisu

1. Příspěvky dodávejte v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete elektronicky na adresu redakce: **redakce@nzm.cz** ve formátu .doc (tj. vytvořené editorem WORD). Používejte list A4, standardní styl Normal, písmo Times New Roman při zadání velikosti písma 12 bodů, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabulátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italic) či podtržení v textu budou respektovány.
2. K textu článku a monografie přiložte abstrakt (do 600 znaků),¹ klíčová slova, resumé (rozsah od 800 znaků do 5 normostran dle typu rukopisu), to vše v českém jazyce, případně v anglickém jazyce. V případě vypracování recenze je třeba připojit stručný medailonek autora (jméno, narození, vzdělání, současné zaměstnání, odborná specializace, výběr z díla – rozsah do 500 znaků).
3. Rozsah textu by neměl převýšit počet normostran dohodnutý s vedoucím redaktorem. Rozsah textu a počet příloh může být ve výjimečných případech překročen, ale pouze po konzultaci s vedoucím redaktorem. Články do časopisu Prameny a studie: rozsah max. 15 NS + seznam použitých zdrojů + ev. seznam zkratk + popisky k obrázkům v samostatném souboru + seznam příloh v samostatném souboru + přílohy v samostatném souboru.
4. Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Autoři jsou plně odpovědní za autorská a reprodukční práva. Rukopisy projdou recenzním řízením; konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku).
5. Po vydání se poskytují autorské výtisky.

1 Doporučení jak koncipovat *abstrakt* naleznete v Příloze č. 3 těchto Pokynů pro autory.

6. Odpovědný redaktor si vyhrazuje právo zásahu do textu v rámci korektur, eventuálně právo vyloučit příspěvek z důvodu odborné či jiné nedostatečnosti. Autor bude v takovém případě vyzván k nápravě. K případným změnám v textu se bude autor moci vyjádřit v rámci autorských korektur.

7. Dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku
- uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace
- abstrakt (v rozsahu do 600 znaků)
- text (nadpisy jednotlivých kapitol, podkapitol možné)
- seznam použitých pramenů a literatury dle citační normy uvádějte na závěr textu (nečíslovaný a v abecedním pořadí)
- v případě užití zkratk v textu nutno dodat seznam zkratk
- na konci příspěvku uveďte korespondenční adresu (jméno a příjmení s tituly, název a adresa pracoviště, e-mailová adresa)
- typografická pravidla: po čárce a tečce používejte vždy mezeru, rozlišujte mezi pomlčkou (–) a spojovníkem (-), v případě rozmezí letopočtů, dat a stránek, používejte výhradně pomlčku bez mezer (např. 1962–1967, 22.–26. května 1964, s. 1–5); klávesová zkratka Alt + 0150; znak „%“ odděluje od číslice mezerou
- další doporučení viz přílohy těchto Pokynů pro autory.

8. Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

U všech obrazových příloh musí být uveden jejich zdroj, jméno autora obrazové přílohy, jedná-li se o dílo autorské (např. fotografie nebo kresba), a rovněž musí být opatřeny obsahovými popisky, případně originálním/oficiálním názvem (pokud takový existuje), jinak nebudou otištěny. U fotografií bude označení typu „fotoarchiv autora“ akceptováno pouze tehdy, pokud je autor držitelem autentického originálu. V opačném případě je povinností autora uvést originální zdroj. Ošetření případných autorských a reprodukčních práv k daným vyobrazením je povinností autorů příspěvků. Přílohy se předávají buď v elektronické podobě (e-mailem), nebo umístěné na vhodném nosiči dat, např. CD/DVD/USB flash disk. V takovém případě je třeba jednotlivé soubory umístěné na CD/DVD/USB flash disku přehledně a srozumitelně pojmenovat.

- Obrázky dodávat v elektronické podobě jako samostatné, zřetelně označené soubory zvlášť, mimo text, a to jako soubory jpg nebo tiff.
- Fotografie z digitálních fotoaparátů dodávat v nejlepší možné kvalitě bez úprav.
- Černobílé obrázky (pérovky) dodávat v rozlišení minimálně 600 dpi, obrázky barevné a v odstínech šedi v rozlišení minimálně 300 dpi.
- Obrázky číslovat v pořadí tak, jak požadujete jejich umístění v textu; důležitý je zřetelný odkaz v textu, a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3).
- Grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL nebo v textovém editoru WORD.
- Popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označené k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text.
- Za poslední větou popisku dělat tečku.

9. V textu používejte následující úpravu:

Povinný poznámkový aparát k textu uvádějte pod čarou, nikoliv na konci textu. Poznámky vytvářejte pomocí funkce *Poznámka pod čarou* v MS Word. Každá poznámka začíná velkým písmenem a končí tečkou. Poznámkový aparát má trojí funkci:

1. bibliografický záznam, odkud citát pochází – pramen nebo zdroj informace;
2. vysvětlení, komentování nebo podrobnější vysvětlení a rozvedení určité myšlenky z textu (které by v textu působilo nesourodě), je možné uvést i další díla, která se příslušným problémem blíže zabývají;
3. odkázání na ty pasáže v textu, které s myšlenkou souvisejí.

Pro citace z pramenů a literatury používejte následujících pravidel a vzorů:

Citační pravidla:

- příjmení a jméno oddělujte čárkou; příjmení pište velkými písmeny. Mezi údajem o autorovi a údaji o názvu používáme čárku, autoři se oddělují pomlčkou;
- pro citaci článku ze sborníku či kapitoly z monografie je nutné použít před údaji o zdrojové publikaci slovo „in“, za kterým následuje dvojtečka;
- název monografie, článku ve sborníku či periodiku je oddělen čárkou;
- u monografií a sborníků vždy uvádíme místo vydání, rok vydání a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku ze sborníku nebo kapitoly z monografie);
- u periodik vždy píšeme rok vydání, ročník, číslo (pokud takové existují) a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku);
- u dokumentů z webového zdroje uvádíme příslušný hypertextový odkaz ve špičatých závorkách, k němuž připojujeme v hranatých závorkách údaj o časovém přístupu ke zdroji;
- v případech vícero po sobě jdoucích citací od stejného autora se používá velkým písmem TÝŽ, TÁŽ, TÍŽ;
- zkrácenou formu úplného jména autora (PEKAŘ, J.) a zkratky časopisu, archivu, fondu uvádějte až po první úplné citaci, přičemž u ní je nutné uvést v závorce dále používanou zkratku: Český časopis historický (dále jen ČČH), Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA Náchod). Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný;
- používat zkratku srov., ne srv.

Citace archivního pramene:

Archiv, fond Název fondu, ukládací jednotka, číslo ukládací jednotky, inventární číslo (pokud takové existuje), signatura (pokud taková existuje), co nejbližší specifikace dokumentu.

Používejte přesný název archivního fondu. Můžete ho nalézt na adrese:

<<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>>

Příklad:

Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Úřad říšského protektora, Praha, k. č. 11, inv. č. 117/f, sign. 746, dokument z 13. května 1943.

Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Šliků, k. č. 25, inv. č. 371, sign. VII.1., Vidimus z r. 1475 o podělení Matese a Václava Šliků.

Citace v seznamu pramenů:

Národní archiv Praha, fond Úřad říšského protektora, Praha.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Šliků.

Citace monografie:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název monografie, Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha 1921, s. 19.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000, s. 167.

Opakovaná citace:

PEKAŘ, J., Bílá hora, c. d., s. 19.

Citace v seznamu literatury a pramenů:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha: Vesmír 1921.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum 2000.

Citace kapitoly v kolektivní monografii:

Příklad:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2001, s. 77.

Citace v seznamu literatury:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem: Albis International, UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF 2001, s. 59–98.

Citace článku v periodiku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, Název časopisu, rok vydání, ročník, číslo, citovaná strana.

Příklad:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický (dále jen ČČH), 1997, 95, 2, s. 399.

Opakovaná citace: KUČERA, J., Mezi Wilhelmstrasse, c. d., s. 398.

Citace v seznamu literatury:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický, 1997, 95, č. 2, s. 387–410.

Citace článku ve sborníku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, in: Název sborníku, EDITOR, Jméno (ed.), Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava 2003, s. 90.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München 2006, s. 101.

Opakovaná citace: KOTISOVÁ, M., Patscheiderův proces, c. d., s. 89.

Citace v seznamu literatury:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava: Maticе Slezská 2003, s. 90–91.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München: Oldenbourg 2006, s. 95–108.

Citace akademické práce:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název. Údaje o typu práce. Místo vzniku: školící pracoviště rok vzniku, citovaná strana.

Příklad:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999, s. 53. + ev. odkaz na internetový zdroj.

Opakovaná citace: KNOTEK, P., Kultura, c. d., s. 15.

Citace v seznamu literatury:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999.

Citace hesla ve slovnících, lexikonech, příručkách apod.:

Příklad:

Heslo Práce: Velký sociologický slovník, II., Praha 1996, s. 824.

Opakovaná citace: Heslo Práce: Velký sociologický slovník, c. d., s. 825.

Citace v seznamu literatury:

Velký sociologický slovník, II., Praha: Karolinum 1996.

Zdroj na internetu:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název dokumentu, dostupné online: <hypertextový odkaz> [dd. mm. rrrr].

Příklad:

KOPEC, Jakub, Architektura je řeč. Daniel Libeskind v Ostravě, dostupné online:

<<http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=9320&type=6>> [11. 4. 2010].

Poslanecká sněmovna N. S. R. 1922, I. volební období, 6. zasedání, dostupné online:

<http://www.psp.cz/archiv/1920ns/ps/tisky/T3808_01htm> [11. 12. 2009].

Opakovaná citace: KOPEC, J., Architektura, c. d.

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Redakce

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 00 Praha 7

nebo elektronicky na e-mail: redakce@nzm.cz

PŘÍLOHA Č. 1

KRITÉRIA VĚDECKÉHO VÝZKUMU

1. Jasně definované a vymezené téma. Předmětem výzkumu je poznatelný či identifikovatelný předmět, jenž musí být označován a definován tak, aby byl poznatelným a identifikovatelným rovněž pro ostatní. Pojmenovat předmět znamená určit podmínky, za nichž o něm můžeme mluvit, a to na základě pravidel, která stanovíme nebo která stanovili jiní, již dříve. Určíme-li pravidla, máme k dispozici nástroje, které činí náš předmět poznatelným a identifikovatelným.
2. Výzkum se musí dopracovat k tomu, aby o předmětu našeho zájmu sdělil věci, které ještě řečeny nebyly, anebo aby se podíval novým pohledem na věci, které již řečeny byly. I kompilační dílo může mít určitý vědecký smysl, pokud ještě nic podobného v daném oboru neexistuje. Kompilátor shromažďuje a organicky spojuje názory, které byly vysloveny různými badateli na dané téma. Kompilace ovšem bývá (ve většině případů opodstatněně) jako vědecký produkt často zpochybňována.
3. Výzkum musí být užitečný a prospěšný pro ostatní.
4. Výzkum musí poskytnout předpoklady pro potvrzení nebo vyvrácení předpokladů, z nichž vychází. Nesmí znemožnit to, aby kdokoliv jiný mohl v uvedeném bádání pokračovat.
5. Vědecké dílo musí dodržovat terminologické standardy příslušného oboru. Jazyk díla by měl být živý, pestrý. Vyjadřovací styl však musí být věcný, seriózní, neurážející dobrý vkus.
6. Autor by měl dodržovat etiku vědecké práce, tj. soustavu mravních zásad. Cílem etiky ve výzkumu je zajistit, aby nikomu nebylo ublíženo a nikdo netrpěl důsledky našeho výzkumu.

PŘÍLOHA Č. 2

PŮVODNÍ ČLÁNEK V ODBORNÉM PERIODIKU (ČASOPISE)

Článkem se rozumí odborná studie zveřejněná v odborném periodiku bez ohledu na stát vydavatele. Prezentuje původní výsledky výzkumu, který byl uskutečněn autorem nebo týmem, jehož byl autor členem. Jedná se o celé texty prací s členěním podle požadavků vydavatelů periodika na strukturu vědecké práce (nejčastěji souhrn, úvod, přehled literatury, pramenný materiál a metody, výsledky, diskuse, závěr) s v časopise obvyklým (zpravidla předepsaným) způsobem citování zdrojů, nejčastěji v poznámkovém aparátu.

Odborným periodikem je vědecký časopis, který je recenzován, je vydáván jako periodická publikace v tištěné nebo elektronické podobě a má přidělen ISSN kód (mezinárodní standardní číslo seriálové publikace). Odborným periodikem není denní tisk ani populárně naučný časopis.

Článkem v odborném periodiku nejsou:

- reprinty, abstrakta apod., byť publikovaná v odborném periodiku, články informativního nebo popularizačního charakteru o výsledcích výzkumu;
- ediční materiály, opravy, recenze, rešerše a souhrny;
- článek typu „preprint“, tj. verze článku uveřejněná před recenzním řízením;
- pro Jost články s nižším rozsahem než jsou 2 strany textu, přičemž platí, že do rozsahu stran se nezapočítávají fotografie, grafy, mapové přílohy, obrázky, tabulky a reklamy.

Doporučená struktura odborného článku:²

Název

Název článku by měl vyjadřovat obsah celé práce. Jedna ze základních rešeršních metod totiž je založena na vyhledávání klíčových slov v titulku.

Autoři

V práci se uvádí všichni autoři, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na daném výzkumném úkolu a sepsání článku. Uvádí se pracoviště autorů a kontaktní informace, vč. e-mailové adresy. Nedílnou součástí článku je uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace.

Abstrakt

Srov. samostatná příloha „Pokynů pro autory“. Abstrakt je vůbec nejdůležitější část publikace. Je to jakási miniatura celého článku. V abstraktu nesmí být obsaženo to, co není ve vlastním textu článku. Abstrakt by měl obsahovat všechna důležitá klíčová slova – usnadní se tak nalezení článku při jeho budoucím fulltextovém vyhledávání. Abstrakt se uvádí jak v českém, tak v anglickém jazyce.

Klíčová slova

Klíčová slova se uvádějí samostatně, jako obligatorní a nedílná součást abstraktu, a to v českém a anglickém jazyce.

Úvod

Uvést, na co se v článku navazuje, vymezit předmět výzkumu, proč je nutné jej řešit, co je cílem výzkumu, uvést stanovené hypotézy, z nichž se při výzkumu vycházelo.

2 Navrhnutá struktura umožňuje další variace v souladu s tématem a požadavky redakce.

Stav výzkumu a pramenů, použité metody

Analýza literatury by měla představovat kritickou rešerši; analýza pramenů částečně stanoví metody výzkumu. U metod obecně známých stačí zmínka, u méně běžných je nutný odkaz na odbornou literaturu a zvláště je popsat, rovněž tak jako metody vzácné nebo námi modifikované.

Výsledky

Přehledně zpracované rezultáty všech analýz, pokusů a pozorování. Nedílnou součástí by měly být prostředky vizuální komunikace (tabulky, grafy, statistiky). Třebaže je to nesmírně těžké, uvádí se i výsledky, které nepodporují naši hypotézu. Jednak je to mravné, jednak to paradoxně přispěje evaluaci validity naší práce ze strany kolegů odborníků.

Diskuse

Diskuse slouží ke konfrontaci námi dosažených výsledků s tím, co uvádí dosavadní vědecká teorie a praxe. Máme zde možnost vysvětlit i případné výše uvedené „záporné“ výsledky. Diskuse by měla končit potvrzením (úplným, částečným, podmíněným) nebo naopak nepotvrzením původní hypotézy.

Seznam pramenů a literatury

Jedná se o citování informačních zdrojů. Na seznam primárních pramenů navazuje seznam literatury. Uvádíme české i zahraniční autory, kteří mají nějaký významný vztah k probíranému problému a z jejichž prací jsme čerpali nebo přímo citovali. Ze seznamu by mělo být na první pohled patrné, jakou pozornost jsme věnovali přípravě řešení – jak jsme obeznámeni s dosavadním stavem v daném oboru, jaký prostor věnujeme i opozičním názorům, atd. Formální úprava citací vychází z požadavků redakce.

Dalšími částmi klasického článku může být **obrazová příloha, seznam použitých zkratk** aj.

PŘÍLOHA Č. 3

ABSTRAKT

Abstrakt spolu s názvem vědecké práce a seznamem klíčových slov slouží k prvotní informaci o vědecké práci, odborném článku či studii. Sděluje, jaký je stanoven cíl, jaký byl zvolen způsob jeho dosažení a jaký je přínos práce k řešenému tématu (tj. co z dané problematiky předkládaná práce pokrývá, co nikoli a co je v ní původní). Autor může vyjádřit účel svého textu i v jedné nebo dvou větách o několika slovech. V tomto případě platí, čím stručněji, tím lépe. Nutné je vyhnout se vágním formulacím. Koncipování abstraktu autorovi pomůže ujasnit si podstatné momenty v textu a smysl své vědecké práce.

Doporučená struktura abstraktu:

Abstrakt vědecké práce se zpravidla skládá ze čtyř částí, přičemž každá část má jednu až tři věty a třetí část se obvykle prolíná se čtvrtou částí. Tyto čtyři části nabízejí stručné odpovědi na následující čtyři otázky: 1. **Jaký problém se řeší?** 2. **Jaké řešení práce nabízí?** 3. **Jaké jsou přesné výsledky?** 4. **Jaký je význam práce?**

Na začátek abstraktu je možné vložit stručné uvedení do kontextu, ve kterém se problematika odehrává. Není to však nutností:

Práce/článek/studie je řešena v kontextu...

Práce/článek/studie staví na ... výsledcích... (odkaz na aktuální historiografii)

I. část – Jaký se řeší problém? Jaké je téma? Jaký je cíl?

Tato práce/článek/studie řeší...

Cílem této práce/článku/studie je...

Práce/článek/studie se zaměřuje na...

II. část – Jak je problém řešen? Jak je dosaženo cíle?

Zvolený problém je řešen za pomoci ... / aplikací...

V řešení bylo použito ... metody / ... postupu / ... analýzy...

Při zpracování dat bylo použito ... nástrojů...

Provedeno bylo ... vyhodnocení...

(možno charakterizovat použité prameny)

III. část – Jaké jsou konkrétní výsledky? Jak dobře je problém vyřešen?

Během výzkumu byl vytvořen systém, který...

Nabízené řešení poskytuje ... možnosti...

Provedeným výzkumem bylo zjištěno...

IV. část – Čím jsou výsledky práce užitečné.

Přínosem této práce/článku/studie je...

Hlavním zjištěním je...

Hlavním výsledkem je...

Na základě zjištěných údajů je možné...

Výsledky této práce/článku/studie/analýzy umožňují...

REDAKČNÍ RADA

prof. Ing. IVANA BOHÁČKOVÁ, CSc.
Provozně ekonomická fakulta
České zemědělské univerzity v Praze
Kamýčká 129
165 00 Praha - Suchdol
ivana1bohackova@seznam.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.
Katedra historie FF UP
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. PAVEL DOUŠA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Zámek Kačina
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.dousa@nzm.cz

PhDr. EUDOVÍT HALLON, DrSc.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
ludovit.hallon@savba.sk

PhDr. MILOŠ HOŘEJŠ, Ph.D.
Národní technické muzeum
Kostelní 42
170 00 Praha 7
milos.horejs@ntm.cz

prof. PhDr. IRENA KORBELÁŘOVÁ, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
eduard.kubu@ff.cuni.cz

doc. Ing. MICHAL PLAČEK, Ph.D., M.Sc.
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21
669 02 Znojmo
placek@svse.cz

doc. Ing. MILAN JAN PŮČEK, MBA, Ph.D.
AMBIS vysoká škola, a. s.
Lindnerova 1
180 00 Praha 8
milan.pucek@ambis.cz

PhDr. MIROSLAV SABOL, Ph.D.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Miroslav.Sabol@savba.sk

Ing. HELENA SMOLOVÁ, Ph.D.
Česká akademie zemědělských věd
Slezská 100/7
120 00 Praha 2
smolova.helena@gmail.com

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
doc.sousa@seznam.cz

Ing. HANA URBANCOVÁ, Ph.D.
Česká akademie zemědělských věd
Slezská 100/7
120 00 Praha 2
hana.urbanцова@cazv.cz

doc. PhDr. MIROSLAV VÁLKA, Ph.D.
Ústav evropské etnologie
FF Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1/1
602 00 Brno
valka@phil.muni.cz

PhDr. JIŘÍ WOITSCH, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
woitsch@eu.cas.cz

doc. Ing. PAVLA VRABCOVÁ, Ph.D.
Česká zemědělská univerzita v Praze
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchdol
vrabcovap@fld.czu.cz

AUTOŘI TEXTŮ

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

Ing. JIŘÍ MACHEK

Národní hřebčín Kladruby nad Labem
Kladruby nad Labem 1,
533 14 Kladruby nad Labem
machek@nhkladruby.cz

Mgr. PAVEL MAŠLÁŇ

Muzeum regionu Valašsko, p. o.
Horní nám. 2
755 01 Vsetín
maslan@muzeumvalassko.cz

Ing. MICHAL MILERSKI, Ph.D.

Výzkumný ústav živočišné výroby, v. v. i.
Přátelství 815
104 00 Praha – Uhřetěves
milerski.michal@vuzv.cz

PhDr. PAVEL NOVÁK, CSc.

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Zámek Kačina, muzeum českého venkova
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.novak@nzm.cz

Ing. ZDENĚK NOVÁK

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
zdenek.novak@nzm.cz

Mgr. JITKA SOBOTKOVÁ, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
jitka.sobotkova@nzm.cz

Mgr. ANDREA VOLFOVÁ, MPA
Ministerstvo kultury
Bojetická 272
197 00 Praha 9
andrea.volfova@mkcr.cz

Ing. ROMAN ZÁMEČNÍK, Ph.D.
Ústav biotechniky zeleně (ZF)
Mendelovy univerzity v Brně
Valtická 337
691 44 Lednice
roman.zamecnik@mendelu.cz

prameny & studie 72

Redakce:

Vedoucí redaktor: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D.

Redakční rada:

prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc., PhDr. Pavel Douša, Ph.D.,
PhDr. Ludovít Hallon, SrSc., PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D., prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.,
Mgr. Lucie Kubásková, prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., doc. Ing. Michal Plaček, Ph.D., M.Sc.,
doc. Ing. Milan Jan Půček, MBA, Ph.D., PhDr. Miloslav Sabol, Ing. Helena Smolová, Ph.D.,
doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Ing. Hana Urbancová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.,
doc. Ing. Pavla Vrabcová, Ph.D., PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 78 Praha 7

E-mail: redakce@nzm.cz

Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzovali:

Mgr. Radek Bryol, Ph.D.

Ing. Barbora Hofmanová, Ph.D.

Ing. Daniel Matějka, Ph.D.

Jazykové korektury: PhDr. Lucie Zikmundová

Návrh obálky: Pavel Cápál

Sazba a grafická úprava: Pavel Cápál

Překlady: Anna Pilátová, Ph.D.

ISSN 0862-8483

Vydalo: Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Tisk: ASTRON print, s. r. o.

Prameny a studie č. 72

2022

OBSAH

ODBORNÉ ČLÁNKY

- Návrh právní úpravy efektivní péče o kulturní krajinu
- Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem
- Vliv chovu hospodářského zvířectva na proměny krajiny
- Podíl salašnictví na utváření valašské krajiny
- Produkce, zpracování a konzumace masa jako specifické téma národní gastronomie
- Kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřením na zpracování produktů živočišné výroby

MATERIÁLOVÉ STUDIE

- O ovčích (zejména valašských), lidech (například o J. G. Mendelovi) a jejich společné cestě dějinami
- Chov a výcvik starokladrubských koní v Kladrubech nad Labem a Slatiňanech

www.nzm.cz

ISSN 0862-8483

